

ปัญหาพระยามลินท์

ฉบับ

หอสมุดแห่งชาติ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางโกวิทเกษตรศาสตร์

(วร กรโกวิท)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

294.312

ป525ว

ฉ.02

2222

ปัญหาพระยามลินท์

ฉบับ

หอสมุดแห่งชาติ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางโกวิทเกษตรคำสน์

(วร กรโกวิท)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

คำนำ

ในงานฉาบปกิฉัพ นางโกวิทเกษตรศาสตร์ (วร กรโกวิท) กำหนดงานวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม นายกรต กรโกวิท ซึ่งเป็นบุตร ได้มาติดต่อกับเจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง ปัญหาพระยา मिलินท์ ฌชัยหอสุมุทแห่งชาติ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากร ยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีกิจนิทานุพทาน ซึ่งเจ้าภาพ ได้จัดทำเพื่ออุทิศแด่ นางโกวิทเกษตรศาสตร์ (วร กรโกวิท) และให้ พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นกุศลวิทายาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยตลอดนาคาล ให้ นางโกวิทเกษตรศาสตร์ (วร กรโกวิท) ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฐวิบูลมบุญผลในสัมปรายภพ ตามควรแก่ฐานะทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

เลขหมู่

294.312

:

พ 5257

ค. 2

เลขทะเบียน

04580

นางโกวิท เกษตรสำส่น (วร กรโกวิท)

หมดอายุ 01/09/2566

ช้าตะ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๖

มรณะ ๗ สิงหาคม ๒๕๐๘

ประวัติสังเขป

นางโกวิท เกษตรสาส์น (วร กรโกวิท) เกิดวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ที่ตำบลบ้านหม้อ ถนนพาทริก อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร เป็นบุตรนายจ่าย นางคล้อย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ทำการสมรสกับ นาย กร กรโกวิท (ขุนโกวิท เกษตรสาส์น) ณ บ้านถนนพระพิพิธ อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร มีบุตร ธิดา รวม ๑๑ คนคือ

๑. เด็กชาย กาศย์ กรโกวิท (ถึงแก่กรรม)
๒. นาย กริ กรโกวิท
๓. นาย กฤษ กรโกวิท (ถึงแก่กรรม)
๔. นาง สักเวียน ชนตระกูล
๕. นาง วิโรจน์รัชนี้ ศิริภัก
๖. นาย กรค กรโกวิท
๗. นาย เกส กรโกวิท
๘. นาง สุวิญญ์ กุณฑลจินดา
๙. แพทย์หญิง สวรรณ กรโกวิท
๑๐. ทนิตแพทย์หญิง กัลยารัตน์ ทวีศรี
๑๑. นางสาว ปฐมพันธ์ุ กรโกวิท (ถึงแก่กรรม)

นางโกวิท เกษตรสาส์น เป็นผู้มีอธิยาศักดิ์ มีเมตตาจิต จึงเป็นที่รักใคร่ชอบพอในบรรดาญาติ และ มิตร ตลอดจนผู้ที่ได้พบปะสนทนาคด้วย

ทั้งเป็นผู้มีความอดสาหัส วิริยะ และมีความชำนาญในการช่างฝีมือ ซึ่ง
ถ่ายทอดวิชาเหล่านี้ให้แก่บุตรเป็นอย่างดี

เมื่อสมัยที่สตรีไทยได้เปลี่ยนทรงผมจากเกล้ามวยเป็นตัดผมทรงซึ่ง-
เกิด ได้พยายามฝึกหัดตัดผมด้วยตนเอง จนสามารถตัดได้อย่างปราณีต
สวยงาม จึงคิดหารายได้เพื่อช่วยเหลือครอบครัว ด้วยการเปิดร้านตัดผม
สตรีชนบทบ้านเดิม ซึ่งขณะนั้น ตั้งอยู่ถนนพระพิพิธ ตรงข้ามวัดพระเชตุพน
(วัดโพธิ์) ปัจจุบัน เป็นสถานวิทยุ กรมการรักษาดินแดน ปรากฏว่ามีลูกค้า
จำนวนมาก จึงได้ขยายกิจการมาเปิดร้านตัดผม ในปี ๒๔๗๐ โดยให้ชื่อว่า
ร้านเกษกานดา ตั้งอยู่ตรงข้ามสถานีตำรวจนครบาลพาหุรัด ซึ่งขณะนั้นเป็น
กองบังคับการตำรวจจราจร นับได้ว่าเป็นร้านตัดผมสตรีที่มีช่างเป็นสตรี
ไทยร้านแรก ซึ่งได้เปิดกิจการเป็นลำดับเป็นขั้นๆ ในสมัยนั้นมีร้านของชาว
ต่างประเทศ (ญีปุ่น และ ฝรั่งเศส) เพียง ๒ ร้าน ฝีมือการตัดผมของนาง
โกวิท เกษตรสาส์นเป็นที่นิยมชมชอบในบรรดาเจ้านาย ภรรยาข้าราชการ
และครูบาอาจารย์ในสมัยนั้นมาก เมื่อมีลูกค้าอุดหนุนมากขึ้น จึงขยายกิจ
การเปิดการร้านค้าขึ้นด้วย โดยจำหน่ายผ้าไหมไทยที่ผลิตขึ้นจากทางจังหวัด
ภาคเหนือ ภาคใต้ และอีสาน รวมทั้งผ้าตัดเสื้อจากต่างประเทศ ตลอดจน
เงินสด้าเบ็ดเตล็ดซึ่งสั่งจากต่างประเทศ โดยสามีและบุตรรับภาระช่วย
จัดการให้

ต่อมาสมัยนิยมได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นตัดผม จึงได้สั่งอุปกรณ์ใน
การตัดผมจากประเทศฝรั่งเศสมาเปิดกิจการตัดผมขึ้น และยังได้เปิดรับ
ตัดเสื้อสตรีชนอีกแผนกหนึ่งด้วย โดยมีธิดา เป็นผู้จัดการ

กิจการไต่รุ่งเรื่องตลอดมา จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ร้านค้าอยู่ในย่าน ซึ่งถูกคุกคามจากภัยทางอากาศและการโจรกรรม ในระหว่างนั้นได้ย้ายภูมิลำเนามาอยู่ที่ บ้านเลขที่ ๖๗๑ โกวิทคาม ถนนบุรี อันเป็นที่อยู่ปัจจุบัน ไม่สามารถจะรับภาระอันหนักทั้งในด้านการงาน และครอบครัวพร้อมกันได้ เพราะอายุย่างเข้าสู่วัยชรา จึงได้ตัดสินใจเลิกกิจการในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ กลับมาปฏิบัติหน้าที่ทางบ้านแต่อย่างเดียว

นางโกวิท เกษตรสาส์น เป็นผู้ที่มีจิตศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อหมดภาระกิจในด้านการค้า จึงหันมาปฏิบัติทางธรรมะมากขึ้น ปกติทำบุญตักบาตรอยู่เป็นนิตย์ ไต่บริจาคทรัพย์บำเพ็ญกุศล สร้างถาวรวัตถุให้แก่วัดในพระพุทธศาสนาหลายอย่าง นำผ้ากฐินทานไปถวายยังวัดต่างจังหวัดเสมอ ช่วยอุปสมบทพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ทุกวันธรรมสวนะได้ไปสมาทานศีลอุโบสถสัปดาห์ละครั้ง และอบรมจิตทางวิปัสสนาที่วัดอนงคาราม จึงเป็นที่รู้จักของพระเถระ และอุบาสกอุบาสิกาด้วยกันเป็นอย่างดี

นางโกวิท เกษตรสาส์น บ่อยเป็นโรคเบาหวาน ซึ่งกลายเป็นโรคประจำตัวตลอดมา แต่ก็ยังมีสุขภาพสมบูรณ์ดี ต่อมาป่วยเป็นโรคมะเร็งที่กระเพาะอาหาร จึงไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ตั้งแต่วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ในวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ แพทย์ได้ทำการผ่าตัดเปลี่ยนทางเดินอาหารให้ใหม่ หลังการผ่าตัดแล้วอาการดีขึ้นเป็นลำดับ จนถึงวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๘ จึงกลับมารักษาตัวอยู่ที่บ้าน ในระยะแรกอาการดีขึ้น แต่ต่อมาอาการกลับทรุดลงอีก ในที่สุดได้ถึงแก่

กรรม เมื่อ วันที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๐๘ เวลา ๘.๕๕ นาฬิกา ตรงกับ วันเสาร์
ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเส็ง ท่ามกลางความอาลัยรักของสามี บุตร
ธิดา และ หลาน ๆ ที่เฝ้าดูอาการอย่างใกล้ชิด ทุกคนเต็มไปด้วยความ
เศร้าสลดอย่างยิ่ง คำนวณอายุเมื่อถึงแก่กรรม ๗๑ ปี ๕ เดือน

ในการบำเพ็ญกุศลศพ นางโกวิท เกษตรสาส์น ได้มีท่านที่เคารพ
นับถือ ญาติ มิตร เป็นจำนวนมากมาแสดงความเสียใจ และช่วยเหลือ
ด้วยกำลังกาย กำลังใจ ด้วยสิ่งของ ทุนทรัพย์ บำเพ็ญกุศลให้ทุกสัปดาห์
ตลอดมา ข้าพเจ้า บุตร ธิดา และหลาน ๆ จึงขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่าน
เป็นอย่างยิ่ง ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง บุญกุศลใด ๆ ที่นางโกวิท เกษตรสาส์น ได้อุทิศสาธุเพียร
พยายามบำเพ็ญไว้ และกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งท่านที่เคารพ
ญาติ มิตร ทั้งหลาย พร้อมทั้งข้าพเจ้า บุตร ธิดา และหลาน ๆ ได้อุทิศให้
แก่ผู้มรณะ จงประมวลเป็นอานิสงส์ สัมฤทธิ์ผลให้แก่ผู้มรณะทุกประการ
หากผู้มรณะจะทราบโดยวิญญานวิจิตรใด ๆ ขอได้อนุโมทนาให้สำเร็จประโยชน์
สุข สวัสดิ์ ตามสมควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภพตลอดกาลนาน เทอญ.

โกวิท เกษตรสาส์น

บุตร ธิดา และหลาน ๆ

แม่ของลูก

วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๐๘ เป็นวันที่แม่ไต่จากลูกไปไม่มีวันกลับ
คงทิ้งมโหรีมโหรีที่ให้ความร่มเย็นแก่ลูก ๆ ไต่หักโค่นลง ต่อไปลูกจะ
ไม่มีแม่อีกแล้ว ใครเล่าจะให้คำปรึกษาและปลอบโยนเมื่อลูกมีทุกข์ และ
ใครเล่าจะเตือนสติให้ลูกมีความอดทนเมื่อลูกมีความโกรธ ลูกคงว่าแห้ว
เมื่อขาดแม่ แม่เคยพร่ำสอนลูกอยู่เสมอว่าทุกสิ่งในโลกนี้ล้วนอนิจจัง ร่าง-
กายนี้ไม่ใช่ของเรา สังขารเป็นของไม่เที่ยงย่อมแตกดับ จึงไม่ควรจะยึด
มั่น สิ่งไม่ควรยึดมั่นคือความดี สิ่งไม่ควรกระทำคืออกุศล ทงทลกรุดคัง
ที่แม่ไต่พร่ำสอนแต่เมื่อสังขารของแม่ไต่ดับสูญลง ลูกก็อกที่ จะเศร้าโศก
เสียใจไม่ได้ หากแม่จะเจ็บป่วยให้ลูกต้องพยายามอยู่ชั่วชีวิตของลูก ๆ ก็ยินดี
ยิ่งกว่าที่แม่ต้องจากลูกไป ลูกยังจำเช้าวันที่ ๗ สิงหาคม ไต่คือ ลูกทุก
คนไต่อยู่พร้อมหน้า แม่สิ้นใจอยู่ในวงล้อมของลูก ๆ พร้อมด้วยพระพุทธรูป
อยู่ในมือ ลูกจะจดจำภาพนี้ไว้ชั่วชีวิต

ขอให้กศลผลบุญที่แม่ไต่ทำไว้จงคลบขันตาลให้แม่ไปสู่สุคติภพเถิด
ถ้าชาติหน้ามีจริงลูกขออธิษฐานให้ไปเกิดเป็นลูกของแม่อีก.

จากลูก ๆ

อธิบายว่าด้วยหนังสือมิลินทปัญหา

หนังสือมิลินทปัญหากรรมกรณ แต่งขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนกาลประมาณ ๕๐๐ พรรษา พระคณิศรนาถจารย์ประสงค์จะชี้แจงข้อพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาให้แจ่มแจ้ง พันวิมตังคะ จึงเอาอดีตนิทานเรื่องพระนาคเสนแก้ปัญหาพระยามิลินท์ โยนกราช อันเป็นเรื่องมีความจริงเป็นเค้ามูล มาตั้งเป็นเค้าแล้วแต่งอธิบายพระธรรมวินัยตามอนุมัติของท่านพระคณิศรนาถจารย์ผู้แต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา มีนามปรากฏในคัมภีร์การข้างต้นว่า ชื่อพระปัญุกุฬารักษ์ แต่อาจารย์ริคส์เควิตส์ผู้แปลคัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษ หาได้ออกนามไม่ กล่าวแต่ว่าหนังสือมิลินทปัญหานี้ เป็นหนังสือแต่งทางอินเดียข้างเหนือเมื่อราวแรกตั้งจำนวนคริสต์ศักราช ในเวลาลทธิถือพระพุทธศาสนายังมีได้เกิดแตกต่างกันเป็นลทธิมหายานข้างฝ่ายเหนือ และลทธิหินยานข้างฝ่ายใต้ และว่าหนังสือมิลินทปัญหานี้เดิมคงแต่งในภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤต อย่างเช่นคัมภีร์อนซึ่งแต่งทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือนี้ แต่ฉบับเดิมสูญสูญไปเสียแล้ว หากชาวสิงหลได้แปลลงฉบับเดิมเป็นภาษาบาลี รักษาไว้ในลังกาทวีป หนังสือมิลินทปัญหาจึงยังปรากฏสืบมาจนตราขายเท่าทุกวันนี้ ความเพ่งปรากฏแก่ชาวยุโรปไม่ช้านานมากนัก ว่าจีนก็ได้หนังสือมิลินทปัญหาฉบับเดิมไปจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน พวกชาวต่างประเทศที่ศึกษาหนังสือจีนค้นไปพบเขาจึงได้ทราบความอนัน แต่ก็ไม่ได้อ่านฉบับเดิม

เพราะจีนเอาไปแปลเป็นภาษาจีนเสียเหมือนอย่างหนังสือคัมภีร์อื่น ๆ ที่ได้
ไปจากอินเดีย คุยภาษาจีนถ้อยคำสำนวนจึงเคลื่อนคลาดไปเสียมาก ผู้
ศึกษาพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ใต้อาศัยแต่คุยภาษาบาลีที่มีอยู่
ในเมืองลังกา เมืองไทย เมืองพม่า ๓ แห่งเท่านั้น และปรากฏว่าคุยที่ได้
ไปจากเมืองไทยเป็นบริบูรณ์ดีกว่าที่ได้ไปจากที่อื่น

อาจารย์วิศเวทศยยกย่องว่า หนังสือมิลินทปัญหาเป็นหนังสือ
ที่แต่งดี นับเป็นอย่างยอดเยี่ยมในบรรดาหนังสือที่แต่งภายหลัง
พระไตรปิฎกด้วยกัน หนังสือที่แต่งดีใกล้เคียงหนังสือมิลินทปัญหา มีแต่
หนังสือวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์คัมภีร์เดียว แต่หนังสือมิลินท-
ปัญหาเป็นหนังสือเก่าก่อนหนังสือวิสุทธิมรรคช้านาน ถึงแม้พระพุทธโฆษา
จารย์ ผู้ไม่ทำสังคายนาในลังกาทวีป เมื่อพระพุทธศาสนากาล ๕๔๕
พรรษา แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ก็ยังอ้างหนังสือมิลินทปัญหาเป็นหลัก
ความวินิจฉัยในหนังสืออรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งหลายแห่ง จึง
เห็นได้ว่าหนังสือมิลินทปัญหาคัมภีร์นี้ นักปราชญ์นับถกกันว่า เป็นหลัก
ฐานในข้อวินิจฉัยพระธรรมวินัยมาแต่ตั้งคำบรรพ์แล้ว

อาจารย์วิศเวทศยได้ลองกำหนดข้อความในพระไตรปิฎก ซึ่งยก
มาอ้างไว้ในหนังสือมิลินทปัญหานี้ สังเกตดูได้ความปรากฏว่า พระคัม
ภีร์ของอาจารย์ผู้แต่ง เป็นผู้ชำนาญพระไตรปิฎกแตกฉานอาจจะอ้างได้ทุก
คัมภีร์ สำนวนที่แต่งหนังสือก็แต่งดี แต่ข้อวิเศษสำคัญนั้น ที่คลาดทั้ง
ในทางวินิจฉัย และในกระบวนวิชันนาพระธรรมวินัยให้เข้าใจได้ด้วยอุปมา
เป็นต้น ผิดกับหนังสือคัมภีร์อื่นโดยมาก จึงเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาพระธรรม

(๓)

วินัยในพระพุทธศาสนา นบถหนังสือมิลินทปัญหากรรมกรณ สืบต่อกันมา
กว่า ๑๕๐๐ ปีเข้าขบคน

หนังสือมิลินทปัญหานี้ ได้แปลเป็นภาษาของประชาชนชาติที่เลื่อม
ใสพระพุทธศาสนาแทบทั่วทุกภาษา ทางยุโรปนอกจากภาษาอังกฤษที่
อาจารย์ริคส์เควิตส์แปล จะได้แปลเป็นภาษาไทยอีกข้างยังหาทราบหมดไม่
แต่ที่แปลเป็นภาษาไทยได้แปลแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีฉบับ
๑ (๑) มีต้นฉบับหอพระสมุด ฯ ได้จัดการถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวง
เทพบุรีราเมศวร ทรงพิมพ์ในงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนศรีสัชนา
ลย์สุรภัญญา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นสำนวนแปลในกรุงรัตนโกสินทร์
แต่ไม่ปรากฏในต้นฉบับว่าแปลเมื่อรัชกาลไหน และผู้ใดเป็นผู้แปล แต่
เป็นฉบับหลวงอยู่ในหอมนเทียรธรรมแต่ก่อนมา สันนิษฐานว่า เห็นจะแปล
ในรัชกาลที่ ๓ ด้วยปรากฏมาว่าตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรด ฯ ให้แปลหนังสือ ซึ่งแต่งไว้เป็นภาษา
มคธออกเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่มีฉบับปรากฏอยู่ คือ
เรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ว่าด้วยพุทธศาสนาประวัติในลังกาทวีป เรื่อง
ชินกาลมาลินี ว่าด้วยพุทธศาสนาประวัติในประเทศนี้ และเรื่องไตรโลก
วินิจฉัย เป็นต้น แต่หนังสือซึ่งแปลในรัชกาลที่ ๑ ก็มีบานแผนกและบอก
ชื่อผู้แปลไว้เป็นสำคัญ แต่เรื่องมิลินทปัญหานี้หาไม่ จึงสันนิษฐานว่า
จะแปลในรัชกาลที่ ๓ ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง

(๑) บางทีอาจจะได้แปลเป็นภาษาไทยแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยอ้างถึงหนังสือมิลินทปัญหา
ในบานแผนกหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชา (พญาธิไทย) ทรงแต่งขึ้นเมื่อครั้ง
กรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี

(๑)

อาศัยราชประเพณีที่ทรงสดับพระธรรมเทศนาทุกวันเป็นนิตยในครั้งนั้น
ไปรค ๆ ให้อาราธนาพระผู้ถวายเทศน์แปลพระไตรปิฎก ทั้งพระสุตฺต พระ
วินัย พระปรมาัตถ์ และหนังสือเรื่องต่าง ๆ ซึ่งโบราณบัณฑิตได้แต่งไว้
เป็นภาษามคธ แม้จนปัญญาสชาตกมาถวายเทศน์ เมื่อเทศน์แล้วไปรค ๆ
ให้เขียนเก็บรักษาไว้ในหอหลวง จึงเกิดหนังสือซึ่งแปลจากภาษามคธออก
เป็นภาษาไทยขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นอันมาก หนังสือเรื่องมิลินทปัญหา
นั้น ก็เห็นจะได้แปลถวายเทศน์ในสมัยนั้น

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย มีหนังสือ
ธรรมจักขุของมหาวิทยาลัยพิมพ์ออกเป็นรายเดือน สมเด็จพระมหาสมณ-
เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแปลมิลินทปัญหาพิมพ์ในหนังสือ
ธรรมจักขุอีกครั้งหนึ่ง หนังสือมิลินทปัญหาที่แปลเป็นภาษาไทย จึงมีอยู่เป็น
๓ ฉบับ คือฉบับแปลครั้งกรุงศรีอยุธยาฉบับ ๑ ฉบับแปลครั้งรัชกาลที่ ๓
ฉบับ ๑ และฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัยฉบับ ๑

หนังสือมิลินทปัญหาแปลในสมัยกรุงศรีอยุธยา และในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้ง ๒ ฉบับนั้น ล้วนแต่งตามนิยมกันในสมัย
นั้น คือมีคำเป็นเครื่องประดับ เพื่อให้ไพเราะเพราะพริ้งมาก จนเคลือบ
คลุมข้อความที่เป็นตัวธรรมให้เข้าใจยากไป ส่วนที่สมเด็จพระมหาสมณ-
เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลพิมพ์ในหนังสือธรรมจักขุ
นั้นก็ทรงแปลไม่เท่าใด ให้ท่านผู้อ่านแปลต่อมา แต่งเป็นสำนวน "สนาม"
คือที่พระแปลหนังสือกันในเวลาสอพระปริยัติธรรม ถ้ามิใช่นักเรียนพระ

(๕)

ปรีดิ์สรรเมกัเข้าใจช้อสรรเมไคยักอิกเหมือนกัน ราชบัณฑิตยสภาจึงให้
นายยิ้ม ปัทมทยางกูร เป็รียนดู ลองเวียงคูใหม่อิกฉบับ ๑ โดยตั้งปรารธนา
จะให้เข้าใจสรรเมในเรองมิลินทปัญหาไค่ง่ายเป็นสำคัญ จะเรือกว่ามิลินท-
ปัญหาเหมือนอย่างสำนวนอื่นที่เคยแปลมาแล้ว ก็จะต้องเพิ่มคำอธิบายต่อ
ช้อยคยาวไป จึงให้ชอหนังสือฉบับนี้ว่า “ปัญหาพระยามิลินท์”

กรมศิลปากร

๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

สารบาญ

หน้า

นิทานเบื้องต้น พรรณนาเรื่องก่อนปุจฉาวิสัชนา

๑

วรรคที่ ๑

- ปัญหาที่ ๑ พระเจ้ามีล้นที่ทรงลงขัณญาพระนาคเสนว่า
จะเขลาหรือคมคายอย่างไร และทรงไล่
เลี้ยงถึงข้อ ๕
- „ ๒ ว่าถึงจำนวนขัณญาพระนาคเสนขวช ๗
- „ ๓ ว่าถึงความประสงค์แห่งการขวช และความ
ตกลงที่จะผูกกันโดยเชิงนักปราชญ์ ๘
- „ ๔ อันตกายอ้ามาตย์เรียนถามว่า อะไรเป็น
นาคเสน ๙
- „ ๕ ว่าถึงประโยชน์ของการขวช ๑๑
- „ ๖ ถามว่า คนตายไปแล้ว ไม่มาเกิดอีกมี
บ้างหรือไม่ ๑๒
- „ ๗ ถามว่า ผู้ที่ไม่มาเกิดอีก เป็นเพราะอะไร ๑๓
- „ ๘ ถามว่า โยนิโสมนสิการและขัณญา มี
ลักษณะอย่างไร ๑๔
- „ ๙ ถามว่า คีลมีลักษณะอย่างไร ๑๕
- „ ๑๐ ถามว่า ศรัทธามีลักษณะอย่างไร ๑๕

		หน้า
ปัญหาที่ ๑๑	ถามว่า วิริยะความเพียรมีลักษณะอย่างไร	๑๗
„ ๑๒	ถามว่า สติมีลักษณะอย่างไร	๑๘
„ ๑๓	ถามว่า สมาธิมีลักษณะอย่างไร	๑๙
„ ๑๔	ถามว่า ปัญญา มีลักษณะอย่างไร	๒๐
„ ๑๕	ถามว่า ความดีมีมากอย่างไร แต่ว่าถึงประโยชน์สำเร็จเป็นอย่างไรเหมือนกัน มีบ้างหรือไม่	๒๑
วรรคที่ ๒		
„ ๑	ถามว่า ผู้ที่ตายไปแล้วเกิดอีก จะยังคงเป็นผู้นั้นหรือจะเปลี่ยนไปเป็นคนอื่น	๒๑
„ ๒	ถามว่า ผู้ที่ตายไปแล้วไม่มาเกิดอีก ทว่า เขาเองจะรู้อะไรหรือไม่	๒๔
„ ๓	ถามว่า ญาณกับปัญญาเป็นอันเดียวกันมิใช่หรือ	๒๕
„ ๔	ถามว่า ผู้ที่ไม่ต้องมาเกิดอีกระหว่างยังมีชีวิตอยู่ จะรู้สึกต่อความลำบากหรือไม่	๒๖
„ ๕	ถามว่า สุขเวทนาเป็นกุศลหรืออกุศล หรือ อพยากฤต	๒๗
„ ๖	ถามว่า คนตายไปแล้ว อะไรจักกลับมาเกิดต่อไปอีก	๒๘
„ ๗	ถามว่า ตัวเธอจักกลับมาเกิดอีกหรือไม่	๓๑
„ ๘	ถามว่า นามรูป คืออะไร	๓๑

ปัญหาที่ ๕	ถามว่า คนเราต้องเกิดมากชาติด้วยกันทุก คนหรือ	๓๒
------------	---	----

วรรคที่ ๓

๑	ถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เวียนเกิดเวียนตาย กันอยู่	๓๓
๒	ว่าด้วยการจะกำหนดว่า คนเราชาติแรก เกิด ๆ เป็นอะไร อยู่ที่ไหน จะรู้ได้หรือไม่	๓๕
๓	ถามว่า คนเราเมื่อก่อนมาเกิดเป็น ควณมี อะไรอยู่ จึงเกิดมากันได้	๓๖
๔	ถามว่า ขณขายเกิดขึ้นในขณะนั้นหรือไม่	๓๗
๕	ถามว่า สิ่งแรกสุดเกิดเป็นคน เป็นสัตว์ มีหรือไม่	๓๘
๖	ถามเรื่องเจตภูต	๓๙
๗	ถามถึงลักษณะวิญญาณ	๔๐
๘	ถามว่า วิญญาณ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้นหรือ	๔๑
๙	ถามว่า ผัสสมีสลักษณะอย่างไร	๔๒
๑๐	ถามว่า เวทนามีสลักษณะอย่างไร	๔๓
๑๑	ถามว่า สัญญามีสลักษณะอย่างไร	๔๔
๑๒	ถามว่า เจตนามีสลักษณะอย่างไร	๔๔

ปัญหาที่ ๑๓	ถามว่า วิตกมีลักษณะอย่างไร	๔๕
„ ๑๔	ถามว่า วิจารณ์มีลักษณะอย่างไร	๔๖

วรรคที่ ๔

„ ๑	ถามว่า ธรรมคือวิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจารณ์ ซึ่งเกิดพร้อม ขณะกัน จะแยกออกได้หรือไม่	๔๖
„ ๒	ว่าถึงเกลือซึ่งจะรู้จักได้ด้วยอะไร	๔๗
„ ๓	ถามว่า กิริยาที่เห็นรูป ได้ยินเสียง คมกลิ่น ลิ้มรสแตะต้องทั้ง ๕ นั้น มีฐาน ที่เกิดต่างกันหรือเหมือนกัน	๔๘
„ ๔	ถามว่า เหตุไร มนุษย์จึงต่างกัน	๔๙
„ ๕	ถามว่า ทำไมจึงต้องเตรียมตัวไว้ด้วยความ ทุกข์	๕๐
„ ๖	ถามว่า เหตุไรสัตว์นรกจึงทนทานต่อไฟ นรกได้	๕๑
„ ๗	ถามว่า จริงหรือที่แผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ	๕๒
„ ๘	ถามถึงเรื่องพระนิพพาน	๕๓
„ ๙	ถามว่า ทุกคนได้พระนิพพานด้วยกันทั้งนั้น หรือ	๕๓
„ ๑๐	ถามว่า ผู้ที่ยังไม่ได้พระนิพพาน จะรู้ว่า พระนิพพานเป็นสุขได้อย่างไร	๕๔

วรรคที่ ๕

ปัญหาที่		หน้า
๑	ถามว่า พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ	๕๕
๒	ถามว่า พระพุทธเจ้าไม่มีใครคิดเท่าเทียม จริงหรือ	๕๖
๓	ถามว่า คนอื่นเล่าจะรู้อะไรว่า พระ พุทธเจ้าเป็นผู้วิเศษจริง	๕๗
๔	ถามว่า ตัวเธอได้เห็นธรรมแล้วหรือ	๕๘
๕	ถามว่า ปฏิสนธิวิญญาณไปเกิดด้วยอาการ อย่างไร	๕๘
๖	ถามว่า เจตภูมิจริงหรือไม่	๕๙
๗	ถามว่า คนตายมีส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งร่าง กายนี้ ไปเป็นร่างกายหน้าข้างหรือไม่	๖๐
๘	ถามว่า ขณฺุขาศเมื่อยังไม่ให้ผลไปอยู่ที่ไหน	๖๑
๙	ถามว่า ผู้ที่ยังจะต้องเกิดต่อไป เขาจะรู้ ตัวหรือไม่ว่าจะต้องเกิดอีก	๖๒
๑๐	ถามว่า เวลานั้นพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ที่ไหน	๖๒

วรรคที่ ๖

๑	ถามว่า บรรพชิตบางพวก ยังมีความรัก ร่างกายอยู่หรือ	๖๓
๒	ถามว่า เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติ	

ขัณฑาทิ	ลิกขายทภายหลังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น	๖๔
๓	ถามว่า พระพุทธเจ้ามีพระสรีรกายได้ อย่างพระมหาบรมขจรหรือ	๖๖
๔	ถามว่า ข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงตั้งอยู่ใน พรหมวิหาร จะมีชื่อว่าพระองค์ทรงเอา อย่างพรหมหรือ	๖๗
๕	ถามว่า ใครเป็นผู้ชฌาย์อาจารย์ของพระ พุทธเจ้า	๖๘
๖	ถามว่า น้ำตาของคนเช่นไร จักเป็นยาได้	๖๙
๗	ถามว่า คนที่ยังมีกำหนด กับคนที่ไม่มี ความกำหนด มีข้อที่เหมือนกันอยู่บ้าง หรือไม่	๖๙
๘	ถามว่า ที่อยู่ของขัณฑาทิ อยู่ที่ไหน	๗๐
๙	ถามว่า สังสารวัฏฏ์ได้แก่อาการเช่นไร	๗๑
๑๐	ถามว่า อะไรที่ทำให้จำกัการไว้ได้นาน ๆ	๗๒
๑๑	ถามว่า สติ เกิดขึ้นได้เอง หรือเกิดจากผู้ อื่น	๗๓
วรรคที่ ๗		
๑	ถามถึงสติ เกิดแต่อาการเท่าไร	๗๔
๒	ถามว่า ผู้ที่ททาขยาปมาตัง ๑๐๐ ปี ถ้าเวลา จะตาย ทำจิตให้ผ่องใสได้ก็ไปสุคติ จะไปได้ จริงหรือ	๗๖

ปัญหาที่	๓	ถามว่า จะเพียรคบทุกซัที่ยังไม่มาถึงจะได้หรือไม่	๗๗
„	๔	ถามว่า มนุษย์เราไปพรหมโลก จะถึงได้ใน กนททเคียวหรือ	๗๘
„	๕	ถามว่า ตายพร้อมกัน คน ๑ ไปเกิด พรหมโลก อีกคน ๑ ไปเกิดกัสมิรันคร คนไหนจะไปเกิดก่อน	๘๐
„	๖	ถามว่า ผู้ที่ตายไปเกิดในพรหมโลก ขณะ เมื่อไปมีวรรณฐานอย่างไร	๘๑
„	๗	ถามว่า คนเราเมื่อเข้าไปเกิดในครรรค์ มารดาเข้าไปทางไหน	๘๒
„	๘	ถามว่า จะได้อริยมรรคอริยผลด้วยของคคุณ เท่าไร	๘๓
„	๙	ถามว่า ขุณฺยกัขยาป ไหนจะขัยใจกว่ากัน	๘๔
„	๑๐	ถามว่า คนหนึ่งรู้ จักขยาป อีกคนหนึ่งไม่รู้ จัก เมื่อกระทำขยาป คนไหนจะขยาปมากกว่า	๘๕
„	๑๑	ถามว่า มนุษย์เราจะเหาะได้หรือไม่	๘๖
„	๑๒	ถามว่า กระดูกสัตว์ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์ มี ข้างหรือไม่	๘๗
„	๑๓	ถามว่า คนเราจะให้สงขเงียบได้สนิทจะได้ หรือไม่	๘๘
„	๑๔	ถามว่า ทะเล ไต้แก่อะไร	๘๙

ปัญหาที่ ๑๕	ถามว่า สิ่งทีละเอียดยจะตัดได้ทวยอะไร	๕๕
„ ๑๖	ถามว่า วิญญาณความรู้แจ้ง ปัญญาความ รอบรู้ เจตมุต ทั้ง ๓ นี้ต่างกันอย่างไร	๕๐
„ ๑๗	ว่าทวย พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจ ซึ่งยาก ที่จะกระทำได้	๕๑
„ ๑๘	ว่าทวย พระเจ้ามีลนทศรัสปวารณากระพระ นาคเสน	๕๑
ปัญหาที่สุก	ถามว่า เรื่องพระปชาบดีโคตมีทรงถวาย ผ้าแก่พระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าตรัสให้ ถวายแก่พระสงฆ์ ถ้าจริงพระสงฆ์จะมีคิ กว่าพระพุทธเจ้าไปหรือ	๕๓
ปรารภเมณฑกปัญหา		๕๕

วรรคที่ ๑

„ ๑	ว่าทวยพวกเดียรถีย์ท้วงการบูชาพระพุทธเจ้า	๕๖
„ ๒	ว่าทวยความเป็นสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า	๕๘
„ ๓	ว่าทวยพระพุทธเจ้าทรงบวชให้พระเทวทัต	๕๙
„ ๔	ว่าทวยเหตุแห่งแผ่นดินไหว	๑๐๑
„ ๕	ว่าทวยพระเจ้าสิวิราชทรงควักพระเนตรให้ ทาน แล้วทรงได้ทิพจักขุแทน	๑๐๓
„ ๖	ว่าทวยเหตุแห่งการที่สัตว์ถือปฏิสนธิ	๑๐๕
„ ๗	ว่าทวยพระสัทธรรมอนันตรธาน	๑๐๖

ขุณฺหาท	๘	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าทรงละ อุกคฺลไทหฺมคฺลิน หรือยงเหลืออยู่ข้าง	๑๐๘
„	๙	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้ายังทรงเข้าฌานอยู่	๑๑๐
„	๑๐	ว่าด้วยกำลังแห่งอิทธิยาทธรรม	๑๑๒
วรรคที่ ๒			
„	๑	ว่าด้วยกำลังแห่งการทรงอนุญาตให้ถอนสิก- ขาบทเล็กน้อย	๑๑๔
„	๒	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอนธรรม ไม่มีบิค- ขัง	๑๑๖
„	๓	ว่าด้วยสัตว์ทุกจำพวกย่อมหวาดกลัวต่อความ ตาย	๑๑๘
„	๔	ว่าด้วยอำนาจพระปริตรเป็นอุบายกันความ ตายได้	๑๑๙
„	๕	ว่าด้วยลาภของพระพุทธรเจ้า	๑๒๑
„	๖	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าทรงทำประโยชน์สุขแก่ หมู่สัตว์	๑๒๓
„	๗	ว่าด้วยโลกกุตระธรรมประเสริฐสุด	๑๒๔
„	๘	ว่าด้วยพระเทวทัตทำสังฆเภท	๑๒๕
„	๙	ว่าด้วยคนไม่รู้จักทำบาป	๑๒๗
„	๑๐	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าเป็นทพงของหมู่สัตว์	๑๒๗

วรรคที่ ๓

หน้า

ปัญหาที่	๑	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงแสดงอวยวาทะที่ลัทธิให้ เสลพรหมณค	๑๒๘
„	๒	ว่าด้วยพระพุทธเจ้ามีพระตำราสี่เป็นสี่จริต	๑๓๑
„	๓	ว่าด้วยหมักขัมไมสะครอ	๑๓๓
„	๔	ว่าด้วยการถวายบิณฑบาตครั้งที่มีผลมากที่สุด	๑๓๔
„	๕	ว่าด้วยการทำการบูชา	๑๓๕
„	๖	ว่าด้วยสะเก็ดหินกระเด็นมากกระทบพระบาท พระพุทธเจ้า	๑๓๖
„	๗	ว่าด้วยการแสดงทานกถามีใช้แทนการพูด เทียบมขอ	๑๓๘
„	๘	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงพระตำราเมื่อแรก ไปรตส์ถ์	๑๓๙
„	๙	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าไม่มีครู ไม่มีอาจารย์	๑๔๑
„	๑๐	ว่าด้วยองค์คุณของสมณะ	๑๔๒

วรรคที่ ๔

„	๑	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเสรมค้ำยกย่องพระ องค์	๑๔๓
„	๒	ว่าด้วยมิให้เขียดเขียนสัตว์	๑๔๔

ปัญหาที่	๓	ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าทรงชัยใต้พระอิศรสาวก ทั้งสองพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์	๑๔๖
„	๔	ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตให้พระอิศร สาวกพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์เข้าเฝ้า	๑๔๘
„	๕	ว่าด้วยบรรพชิตมีโอกาสดำรงมรรคผลมาก กว่าฆราวาส	๑๔๙
„	๖	ว่าด้วยมิให้อาลยที่อยู่	๑๕๐
„	๗	ว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าเสวยพระกระยาหารมาก น้อยเท่าไร	๑๕๑
„	๘	ว่าด้วยการแสดงพระปาฏิโมกข์	๑๕๓
„	๙	ว่าด้วยอาบัติ	๑๕๓
„	๑๐	ว่าด้วยทรงยกย่องพระพากุละ	๑๕๔

วรรคที่ ๕

„	๑	ว่าด้วยอำนาจฤทธิกับอำนาจยา	๑๕๕
„	๒	ว่าด้วยกรรมตาของพระโพธิสัตว์จะมาทรง อบัติในชาติเป็นพระพุทธรูปเจ้า	๑๕๖
„	๓	ว่าด้วยให้ตัดความเกิด แก่ เจ็บ ตาย	๑๕๗
„	๔	ว่าด้วยพระสุวรรณหสามกุกยิง	๑๕๘
„	๕	ว่าด้วยผลของกุกศลอกุศล	๑๖๐
„	๖	ว่าด้วยนางอมราเทวีไม่ประพฤตินิมนานาร	๑๖๑

ปัญหาที่ ๗	ว่าด้วยความไม่หวาดกลัวของพระเจ้าเนาสัพ	๑๖๒
„ ๘	ว่าด้วยมรรคเป็นของเก่าหรือใหม่	๑๖๔

วรรคที่ ๖

„ ๑	ว่าด้วยปฏิบัติทาสายกลาง	๑๖๕
„ ๒	ว่าด้วยกรรมทำไมให้เนิ่นช้า	๑๖๖
„ ๓	ว่าด้วยคุณหัตถ์สำเร็จพระอรหัตต	๑๖๘
„ ๔	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ไม่เขี่ยเขียนสัตว์	๑๖๙
„ ๕	ว่าด้วยโชติปาละมาณพริภาษพระพุทธรักษ	๑๗๑
„ ๖	ว่าด้วยวาสนาของนายฌฏการช่างหม้อ	๑๗๒
„ ๗	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าเป็นพระราชาด้วยเป็น พราหมณ์ด้วย	๑๗๓
„ ๘	ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าทรงอุปบัติในยุคเดียวกัน ๒ องค์ไม่ได้	๑๗๕
„ ๙	เหมือนปัญหาที่ ๕ วรรคที่ ๔	๑๗๖
„ ๑๐	ว่าด้วยคนทศองลาเพศจากสมณะ	๑๗๖

วรรคที่ ๗

„ ๑	ว่าด้วยความรู้สึกรของพระอริยะและของปฤชณ	๑๗๗
„ ๒	ว่าด้วยเหตุที่พระอรหันต์ไม่มีความทุกข์	๑๗๙
„ ๓	ว่าด้วยผู้ตองอาบัติปาราชิกแล้วกลับบวชอีก	๑๗๙

ปัญหาที่ ๕	ว่าด้วยสมณะและคฤหัสถ์ที่ศีล	๑๘๑
„ ๕	ว่าด้วยนามชีวิตหรือไม่	๑๘๒
„ ๖	ว่าด้วยสิ่งที่ไม่มีในโลกเลย	๑๘๓
„ ๗		๑๘๓
„ ๘	ว่าด้วยพระอรหันต์ต้องอายุเท่าไรหรือไม่	๑๘๔
„ ๙	ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรมแต่ฤๅ	๑๘๕
„ ๑๐	ว่าด้วยสิ่งที่เกิดแต่กรรมแต่ฤๅ	๑๘๘

วรรคที่ ๘

„ ๑	ว่าด้วยยักษ์มีหรือไม่	๑๘๘
„ ๒	ว่าด้วยเหตุทรงบัญญัติสิกขาบทไม่พร้อมกัน	๑๘๙
„ ๓	ว่าด้วยโรคของพระอาทิตย์	๑๙๐
„ ๔	ว่าด้วยฤๅที่พระอาทิตย์ร้อน	๑๙๑
„ ๕	ว่าด้วยพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี	๑๙๒
„ ๖	ว่าด้วยทกรกิริยา	๑๙๖
„ ๗	ว่าด้วยกำลังของขุณฺหาป	๒๐๒
„ ๘	ว่าด้วยการอธิศีลขุณฺหาป	๒๐๕
„ ๙	ว่าด้วยการอธิศีลขุณฺหาปกรรม	๒๐๖
„ ๑๐	ว่าด้วยฝน	๒๐๘

วรรคที่ ๙

„ ๑	ว่าด้วยถึงที่ตายหรือไม่ถึงที่ตาย	๒๐๙
-----	----------------------------------	-----

		หน้า
ปัญหาที่	๒ ว่าด้วยพระอรหันต์นิพพานมีปาฏิหาริย์	๒๑๒
„	๓ ว่าด้วยสัตว์มีโอกาสดำรงผลทุกจำพวก หรือไม่	๒๑๓
„	๔ ว่าด้วยพระนิพพานมีทุกขันธ์ด้วยหรือไม่	๒๑๕
„	๕ ว่าด้วยคุณแห่งพระนิพพาน	๒๑๖
„	๖ ว่าด้วยการทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน	๒๑๘
„	๗ ว่าด้วยที่ตั้งแห่งพระนิพพาน	๒๒๐
„	๘ ว่าด้วยการอนุমানพระนิพพาน	๒๒๒
„	๙ ว่าด้วยอุตงค์	๒๒๕
บทมัทิกา		๒๓๑

วรรคที่ ๑

องค์ ๑	แห่งลา	๒๓๓
องค์ ๕	แห่งไก่	๒๓๔
องค์ ๑	แห่งกระแต	๒๓๕
องค์ ๒	แห่งพ่อเสือเหลือง	๒๓๖
องค์ ๑	แห่งนางเสือเหลือง	๒๓๗
องค์ ๕	แห่งเต่า	๒๓๗
องค์ ๑	แห่งปลา	๒๓๘
องค์ ๑	แห่งราชัน	๒๔๐
องค์ ๒	แห่งกา	๒๔๐
องค์ ๒	แห่งลิง	๒๔๑

วรรคที่ ๒

หน้า

องค์ ๑	แห่งเกาน้ำเต้า	๒๔๑
องค์ ๓	แห่งขัว	๒๔๒
องค์ ๒	แห่งพช	๒๔๓
องค์ ๑	แห่งไม้ขานาง	๒๔๔
องค์ ๓	แห่งเรือ	๒๔๔
องค์ ๒	แห่งเรือติดไสโครก	๒๔๕
องค์ ๑	แห่งเสากระโตง	๒๔๖
องค์ ๓	แห่งต้นहन	๒๔๖
องค์ ๑	แห่งคณงาน	๒๔๗
องค์ ๕	แห่งมหาสมุทร	๒๔๘

วรรคที่ ๓

องค์ ๕	แห่งแผ่นดิน	๒๔๙
องค์ ๕	แห่งน้ำ	๒๕๐
องค์ ๕	แห่งไฟ	๒๕๑
องค์ ๕	แห่งลม	๒๕๒
องค์ ๕	แห่งภูเข	๒๕๓
องค์ ๕	แห่งอากาศ	๒๕๔
องค์ ๕	แห่งพระจันทร์	๒๕๕
องค์ ๗	แห่งพระอาทิตย์	๒๕๖
องค์ ๓	แห่งท้าวสักกะ	๒๕๘

องค์ ๔ แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕๘

วรรคที่ ๔

องค์ ๑ แห่งปลวก ๒๕๙

องค์ ๒ แห่งแมว ๒๖๐

องค์ ๑ แห่งหนู ๒๖๑

องค์ ๑ แห่งแมลงขี้เณง ๒๖๑

องค์ ๑ แห่งพังพอน ๒๖๒

องค์ ๒ แห่งสุนัขจิ้งจอก ๒๖๒

องค์ ๓ แห่งเนือ ๒๖๓

องค์ ๔ แห่งโค ๒๖๔

องค์ ๒ แห่งสักร ๒๖๕

องค์ ๕ แห่งช้าง ๒๖๖

วรรคที่ ๕

องค์ ๗ แห่งราชสีห์ ๒๖๗

องค์ ๓ แห่งนกจากพราก ๒๖๘

องค์ ๒ แห่งนางนกเงือก ๒๗๐

องค์ ๑ แห่งนกกระชอก ๒๗๐

องค์ ๒ แห่งนกเค้า ๒๗๑

องค์ ๑ แห่งนกตะขาบ ๒๗๒

องค์ ๒ แห่งค่างคาว ๒๗๒

องค์ ๑ แห่งปลิง ๒๗๓

องค์ ๓	แห่ง	๒๗๔
องค์ ๑	แห่งแหลม	๒๗๕

วรรคที่ ๖

องค์ ๑	แห่งแมลงมม	๒๗๕
องค์ ๑	แห่งทารกกินนม	๒๗๖
องค์ ๑	แห่งเต่าเหลือง	๒๗๗
องค์ ๕	แห่งย้าชฎ	๒๗๗
องค์ ๓	แห่งต้นไม้	๒๗๘
องค์ ๕	แห่งฝน	๒๗๙
องค์ ๓	แห่งแก้วมณี	๒๘๐
องค์ ๔	แห่งพรานเนื้อ	๒๘๑
องค์ ๒	แห่งพรานเข้ค	๒๘๒
องค์ ๒	แห่งช่างไม้	๒๘๒

วรรคที่ ๗

องค์ ๑	แห่งหม้อ	๒๘๓
องค์ ๒	แห่งกาลกัณฐ์	๒๘๔
องค์ ๓	แห่งร่ม	๒๘๔
องค์ ๓	แห่งนา	๒๘๕
องค์ ๒	แห่งยา	๒๘๖
องค์ ๓	แห่งโภชนะ	๒๘๗
องค์ ๔	แห่งนายขมังธนู	๒๘๗

ปัญหาพระยามิลินท์

นิทานเบื้องต้น

เดิมมีกษัตริย์ชาวโยนกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระเจ้ามิลินท์ เสวยราชสมบัติอยู่ในสาครราชธานี พระองค์มีพระปรีชาเฉลียวฉลาดทว่องไว สามารถทรงทราบเหตุการณ์ไต่พันท่วงที และมักพอพระราชหฤทัยในการไล่เลียงลัทธิต่างๆ จนนักปราชญ์ในสมัยนั้นครั้นคร้ามไม่กล้าจะทูลโต้ตอบพระราชปจฉาได้

ก็ในสมัยนั้นมีพระเถระองค์หนึ่งชื่อว่า อัสสัคต อยู่ถาวรภิกขิตคหาณ ป่าหิมพานต์ เมื่อใดที่ทราบพระเกียรติคุณของพระเจ้ามิลินท์คังนนั้น จึงประชุมสงฆ์ไต่ถามว่ารูปใดจะสามารถแก้ปัญหาวាយพระเจ้ามิลินท์ได้บ้าง สงฆ์ทุกรูปต่างพากันนิ่งนิ่ง พระอัสสัคตจึงว่า มีเทพบุตรฉลาดอยู่องค์หนึ่งชื่อว่า มหาเสน อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นั้นแหละจะเป็นผู้สามารถโต้ตอบกับพระเจ้ามิลินท์ได้ สังฆสมาคมจึงตกลงพร้อมกันขึ้นไปยังเทวโลก เล่าเรื่องและความประสงค์ให้พระอินทร์และมหาเสนเทพบุตรฟังจนตลอด ครั้นอัญเชิญมหาเสนเทพบุตรได้สมประสงค์แล้ว จึงพากันกลับมายังมนุษยโลก แล้วจัดให้พระโรหณเถระเข้าไปเพราะความนิยมนับถือให้แก่ตระกูลพราหมณ์ ซึ่งเป็นตระกูลที่มหาเสนเทพบุตรจะจุติลงมาเกิด จนตระกูลนั้นเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

ฝ่ายมหาเสนาเทพบุตร เมื่อรบอัญเชิญจากคณะสงฆ์แล้วก็ติดตาม
 มาเกิดในตระกูลโสณุตตรพราหมณ์ ตำบลชังคลคาม ริมป่าหิมพานต์
 ได้นามว่า นาคเสนกุมาร เมื่อเติบโตขึ้น ก็ได้รับการศึกษาศิลปวิทยา
 จากสำนักครูทั้งหลาย ตลอดจนไตรเพทอันเป็นคัมภีร์สำคัญของพราหมณ์
 ก็ได้ศึกษาจนชำนาญ ครั้นแล้วจึงมาร่ำฟังว่า วิชาเหล่านี้ไม่มีแก่น
 สารอะไร ก็เกิดความเบื่อหน่าย

อยู่มาวันหนึ่ง พระโรหณะเถระเข้าไปณที่บ้านโสณุตตรพราหมณ์
 พอนาคเสนกุมารเห็นก็แปลกทันที จึงเรียนถามว่า ทำไมท่านจึงต้อง
 โกงมมโกงหนวดและต้องนุ่งห่มผ้าเหลือง ครั้นรู้เหตุผล จึงเรียนถามอีก
 ว่า คนเพศเช่นท่าน ได้รับความศึกษาวิชาอะไรบ้าง เมื่อได้รับตอบว่า ได้รับความ
 ศึกษาวิชาอย่างสูงสุดในโลก จึงไปขออนุญาตต่อบิณฑามารดาบวชเรียนบ้าง
 ครั้นบวชเป็นสามเณรแล้ว ก็เล่าเรียนพระไตรปิฎกในสำนักพระโรหณะ
 เถระ พออายุเต็ม ๒๐ ก็บวชเป็นพระภิกษุ ศึกษาต่อไปจนเชี่ยวชาญ
 แดกฉานในพระไตรปิฎก เมื่อพระอัสสคะตรูว่า พระนาคเสนเชี่ยวชาญดี
 แล้ว จึงนำไปหาพระอายุपालเถระ ที่สังเขยบริเวณ (ใกล้พระราชวัง
 พระเจ้ามิลินท์) เพื่อจะได้มีโอกาสถวายวิสัชนาพระราชปัญา

วันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า เห็นมีใครบ้าง
 ซึ่งพอจะโต้ตอบกับเราได้ เหล่าอำมาตย์จึงกราบทูลว่า มีพระเถระอยู่รูป
 หนึ่งชื่อว่า อายุपालะ พอจะถวายวิสัชนาแก้ปัญาของพระองค์ได้ เมื่อทรง
 ทราบดังนั้นก็เสด็จไปหาพระอายุपालเถระ ตรัสถามปัญหาแรก พระอายุ
 ปาลเถระก็ถวายวิสัชนาให้ทรงสิ้นสงสัยไม่ได้

ขณะนั้น เทวมนตย์อำมาตย์จึงกราบทูลว่า ยังมีพระภิกษุอยู่รูปหนึ่ง

ชื่อว่านาคเสน เป็นผู้มึ่ปฏิกษณแถกฉานในพระไตรปิฎก พอพระเจ้ามิลินท์
ทรงไต่ถินนามว่านาคเสน ก็ทรงหวาดพระราชหฤทัย เพราะว่าเมื่อครั้ง
ศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้ามิลินท์บวชเป็นสามเณรอยู่ใน
สำนักของพระนาคเสน (ซึ่งในครั้งกระนั้น ท่านเป็นพระภิกษุรูปหนึ่ง) วัน
หนึ่งพระภิกษุรูปนั้น (คือพระนาคเสน) กวาดหยากเยือกองไว้ แล้วเรียก
ให้สามเณรมาชน สามเณรแกล้งทำเป็นไม่ได้ยินเลย ท่านจึงบันดาล
โทสะ หยิบเอาไม้กวาดตีสามเณรๆก็จำใจชน ครั้นชนเสร็จแล้ว จึงตั้ง
ความปรารภว่า ด้วยผลบุญแห่งการชนหยากเยือกองนี้ ชาติต่อไปขอให้
มีเทศก์ตานุภาพใหญ่หลวง และขอให้มึ่ปัญญาเฉียบแหลมกว่าชนทั้งปวง
พระภิกษุรูปนั้นรู้ว่าสามเณรตั้งสัตยาธิษฐานเช่นนั้น จึงปรารภอ้างว่า
ด้วยเดชแห่งกุศลที่ข้าพเจ้าได้กวาดหยากเยือกองนี้ ชาติต่อไปขอให้มึ่ปฏิกษณ
ว่องไว สามารถโต้ตอบปัญหาแม่ของสามเณรนี้ได้

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ทรงทราบข่าวจากเทวมันตียอำมาตย์ดังนั้น จึง
เสด็จไปหาพระนาคเสนยังที่อยู่

วรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑

เมื่อพระเจ้ามิลินท์เสด็จเข้าไปถึงพระนาคเสน ทรงปราศรัยพระ
เถรเจ้าแล้ว จึงมีพระราชดำรัสว่า ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะพูดด้วยเหตุ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงตรัสมา
เถิด อาตมภาพก็ใคร่จะฟังอยู่

ม. ข้าพเจ้าพูดแล้ว เธอฟังเอาเถิด

น. อาตมภาพฟังแล้ว พระองค์ตรัสมาเถิด

ม. เธอฟังได้ยินว่าอะไร

น. พระองค์ตรัสมาว่าอะไร

ม. ก็ข้าพเจ้าได้ถามเธอแล้ว

น. อาตมภาพก็ได้ถวายวิสัชนาแล้ว

ม. เธอวิสัชนามาว่าอะไร

น. พระองค์ตรัสถามว่าอะไร

เมื่อต่างฝ่ายต่างลองดูไหวพริบแห่งกันและกันอยู่ละนั้น ประชาชน
ชาวโยนกก็พากันซึ้งสังอุการถวายพระนาคเสน แล้วกราบทูลพระเจ้า
มิลินท์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงตรัสถามปัญหาในที่
นี้เถิด

จึงพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระผู้เป็นเจ้า ธรรมคาถาจะ
พูดกัน ถ้าไม่รู้จักชื่อและสกุลก่อนแล้ว จะพูดกันอย่างไร เพราะฉะนั้น

ข้าพเจ้าขอทราบว่าเธอชื่อไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ชื่อของอาตมภาพเพื่อนพรหมจารีเรียกว่า นาคเสน แต่โยมทั้ง ๒ เรียกนาคเสนบ้าง วิรเสนบ้าง สรเสนบ้าง สหเสน บ้าง ขอถวายพระพร อินคาชื่อเหล่านี้นั้นเป็นคำที่ตงชนไว้สำหรับร้องเรียก กันเท่านั้น ห้ามด้วยบุคคลที่จะฟังคนใดในชื่อนั้นไม่

ทันใดนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ไตรตรัสประกาศกะบริษัทว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นพยานช่วยกันจำคำพระนาคเสนไว้ แล้วตรัสกะพระเถระว่า ดูกรพระนาคเสน ถ้าว่าคนเราไม่มีตัวตนจริงเช่นเธอนั้น ก็ใครเล่า ถวายขาศรีจิวรแก่เธอ ใครเป็นผู้ใช้สอยขาศรีจิวรนั้น และหากว่าใครเข้ามาหาเธอ ก็คงจะไม่เป็นขาย, แล้วตรัสชักใช้ต่อไปว่า ก็ที่เธอแสดงชื่อว่า นาคเสนนั้นอะไรเล่าเป็นนาคเสน ผมหือเป็นนาคเสน, เมื่อพระเถระทูลตอบว่า มิใช่ ก็ตรัสถามต่อไปจนครบอาการ ๓๒ ทรงไล่เรียงไปแต่ละอย่างๆว่า เป็นนาคเสนหรือ พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ จึงตรัสไล่ถึง ชั้นที่ ๕ แต่ละอย่างๆว่า เป็นนาคเสนหรือ พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ จึงตรัสไล่รวมกันว่า หรือทั้ง ๕ ชั้นนี้เป็นนาคเสน หรือนาคเสนมันออก ออกไปจากชั้นที่ ๕ นั้น พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ ๗ ทุกข้อ

พระเจ้ามิลินท์เห็นเป็นที่ จึงตรัสเย้ยว่า ข้าพเจ้าถามไล่เรียงเธอก็ไม่พบ ว่าอะไรเป็นนาคเสน เธอพูดเหลวไหล ไม่มีส่วนที่เป็นนาคเสน สักหน่อย

ก่อนที่พระเถระเจ้าจะถวายวิสดานาแก่ขณูหานัน ได้ทูลบรรยายเป็นฐานปราศรัย เพื่ออ้อมหาช่องทางให้พระเจ้ามิลินท์ตรัสเป็นที่เสียก่อน ว่า พระองค์เป็นกษัตริย์สุขุมลชาติ เสด็จออกจากพระนครมาเวลาเที่ยง กววดทรายตามทางกำลังร้อนจัด ถ้าทรงดำเนินมา พระบาทคงจะพอง

พระราชหฤทัยคงจะอ่อนเพลียเป็นแน่ ขอถวายพระพร พระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาด้วยพระบาทหรือพระราชพาหนะ จึงพระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า ข้าพเจ้าก็มาด้วยรถสี่ล้อ

พระนาคเสนเถระเจ้าเห็นโคที่จึงทูลถามว่า ถ้าพระองค์เสด็จมากด้วยรถ ขอพระองค์ไต่ตรัสบอกกระอาตมภาพว่าอะไรเป็นรถ งอนหรือเป็นรถ พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า มิใช่ พระเถระเจ้าจึงทูลถามต่อไปว่า หรือเครื่องอุปกรณ์อย่างอื่น เช่นเพลาล้อ แยก แต่ละอย่าง ๆ เป็นรถ พระเจ้ามิลินท์ก็ตรัสตอบว่า มิใช่ พระเถระเจ้าจึงทูลถามอีกว่า หรือเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้นทั้งหมดเป็นรถ หรือว่ารถมันออกออกไปจากเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้น, พระเจ้ามิลินท์ก็ตรัสตอบว่า มิใช่ ๆ พระเถระเจ้าจึงทูลแย้งว่า อาตมภาพทูลถามพระองค์ ก็ไม่พบว่าอะไรเป็นรถ พระองค์ตรัสไม่สมกับพระดำรัสของตน

ขณะนั้น เหล่าประชาชนชาวโยนกต่างก็ร้องสาธุการถวายพระนาคเสน แล้วกราบทูลพระเจ้ามิลินท์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงตรัสแก้เสียข้านี้เถิด

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำว่า รถ ซึ่งข้าพเจ้าตอบเธอในเบื้องตนนั้น เหตุอาศัยทั้ง งอน ทั้ง เปลา เป็นต้น รวมกันเข้าจึงมีชื่อเรียกเช่นนั้น

พระเถระเจ้าจึงทูลว่า พระองค์ตรัสถูกแล้ว ขอถวายพระพร แม้คำว่านาคเสน ซึ่งเป็นชื่อของอาตมภาพก็เช่นนั้นเหมือนกัน อาศัยทั้งผมทั้งขนเป็นต้น อาศัยทั้งรูปทั้งนามประชุมกันเข้า จึงมีคำสอนชน แต่ว่าเมื่อผูกโดยปรมาตถ์แล้ว ก็ห้ามด้วยบุคคลที่จะฟังคนใดในชื่อนั้นไม่

เมื่อพระเถระเจ้าถวายวิสัยสนาแก้ปัญหานั้นแล้ว พระเจ้ามิลินท์

ก็ตรัสชมเชยว่า น่าฟัง ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินได้ฟังเช่นนั้นเลย เธอวิเศษนา
ปัญหาไพเราะจริง ถ้าว่าพระพุทธเจ้ายังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ ก็คงจะ
ประทานสาธุการเป็นแน่

จบนามปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิคนที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เธอขอชวโตกกับ
มาแล้ว

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร โท ๗ ปีมาแล้ว

ม. อะไรเป็นจำนวน ๗ ตัวเธอหรือ ๆ ว่าการนับเป็นจำนวน ๗

ก็ขณะนั้นเงาของพระเจ้ามลิคนที่ฉายอยู่ที่พนักและในหมอน้ำ เมื่อ

มีพระราชดำรัสถามดังนั้น พระนาคเสนจึงทูลว่า นั้นเงาพระองค์ไป

ปรากฏอยู่ที่พนักและที่หมอน้ำ อาตมภาพขอทูลถามว่า พระองค์เป็นพระ

ราชา หรือเงานั้นเป็นพระราช

ม. ข้าพเจ้าดีเป็นราชา เงามีใช่ราชา ทว่าเงานั้นอาศัยตัว

ข้าพเจ้า จึงปรากฏขึ้น

น. ขอถวายพระพร นับเป็นเช่นนั้นแล จำนวน ๗ ปี นมชนก

เพราะว่า นับแต่อาตมภาพขอชวมาจนบัดนี้ วันคืนได้ล่วงไปเป็นจำนวนปี

เท่านั้น

ม. เธอช่างฉลาดจริงๆ

จบวิเศษปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอ**วช**ประสงค์อะไร

พระนาคเสน**ทูล**ตอบว่า ขอถวายพระพร ประสงค์จะ**ข**บทุกข์ และ ประสงค์จะให้**เป็น**ประโยชน์สุขแก่**คน**ทั่วไป

ม. ถ้า**กระ**นั้น เธอจะ**ยอม**สละเวลา**พ**ตกับ**ข้า**พเจ้า**ได้**หรือไม่

น. ถ้า**พระ**องค์**ตร**ัสอย่าง**ข**ณ**ทิ**ต อาตมภาพก็**จ**ก**พ**ตด้วย**ได้** ถ้า**ตร**ัสอย่าง**พระ**เจ้า**แผ่นดิน** อาตมภาพก็**พ**ตด้วย**ไม่**ได้

ม. ขณ**ทิ**ต**พ**ตกัน**ค**อย่าง**ไร**เล่าเธอ

น. ขณ**ทิ**ต**พ**ตกัน ย่อม**ผ**ก**เป็น**ปัญหา**ถาม**กัน**ข**่าง แก้ปัญหา**กัน** ข่าง พต**ข**ู่**ข**่าง ยอมรับ**ข**่าง พต**ข**่ง**กัน** ข่าง อีก**ฝ**่าย**กล**บ**พ**ต**ข**่ง**ข**่าง และ ย่อม**ไม่** โกร**ธ** เพราะ**การ** พต**ไ**ต่**เ**ย**ง**กัน**น** ขอถวายพระพร ขณ**ทิ**ต**พ**ตกัน ออย่าง**นี้**

ม. ก็ พระเจ้า**แผ่นดิน** พต**อ**อย่าง**ไร**เล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร พระเจ้า**แผ่นดิน** เมอ**ท**รง**ออก**ความ**เห็น** เรือง ไต**เรอง**หน**ง**อยู่** ผู้ ไต**ท**ล**ค**ค**ค**ำ**น** ชน กล**ง** พระราช**อา**ช**ญา** แก่ ผู้ นั้น พระเจ้า แผ่นดิน** ทง**ห**ล**าย** ตรัส**อ**อย่าง**นี้**

ม. ข้าพเจ้า**จ**ก**พ**ต**อ**อย่าง**ข**ณ**ทิ**ต จะ ไม่ พต**อ**อย่าง**พระเจ้า**แผ่นดิน** ขอ เด**จ**ง พต**ตาม** สบาย**เหม**อ**น** ออย่าง**พ**ต กะ**ส**ำ**เ**น**ร** หรือ คน**ร**ก**ษ**ำ**ว**ต**น** นั้น เด**ิ**ค อย่ำ**ไ**ต่**มี** คว**าม** เกร**ง** กลว**เ**ย**

น. ขอถวายพระพร เป็น พระมหา**ก**ร**ุ**ณา**อ**อย่าง**ยิ่ง**

- ม. ข้าพเจ้าจะขออนุญาตซักถามเธอจะไต่หรือไม่
- น. ขอพระองค์จงตรัสถามมาเถิด
- ม. ข้าพเจ้าไต่ถามเธอแล้ว
- น. อาตมภาพก็ไต่ถวายเป็นวิสัยแล้ว
- ม. เธอวิสัยนามว่าอะไร
- น. พระองค์ตรัสถามมาว่าอะไร
- ม. เธอไม่สามารถจริง

จบติกขปริญาปัญหา

ปัญหาที่ ๔

จึงพระเจ้ามีลิตที่ทรงพระราชดำริว่า พระภิกษุรูปนี้มีปริชา
 สามารถพูดโต้ตอบเราได้ ก็แต่ขอที่เราจะต้องถามยังมีอยู่มาก วันนั้นหมด
 เวลาเสียแล้ว ออย่างระนุนเลยพรุ่งนี้จึงพูดกันต่อไปในวังเถิด เมื่อทรงพระ
 ราชดำรินั้นแล้ว จึงตรัสสั่งเทวมันตียอำมาตย์ให้อาราธนาพระเถรเจ้า
 เข้าไปในพระราชวังในวันรุ่งขึ้น แล้วเสด็จจากราชอาสน์ ตรัสลาพระ
 เถรเจ้ามาทรงมาพระที่นั่งเสด็จกลับคืนเข้าสู่พระราชวัง ฝ่ายเทวมันตีย
 อำมาตย์ก็อาราธนาพระเถรเจ้าตามรับสั่ง

ครั้นวันรุ่งขึ้น อำมาตย์ ๔ นาย คือ เนमितตียอำมาตย์ ๑
 อินตกายอำมาตย์ ๑ มังกรอำมาตย์ ๑ สัพพทินนอำมาตย์ ๑ พร้อมกัน
 เข้าไปทูลถามพระเจ้ามีลิตที่ว่า จะโปรดให้นิมนต์พระนาคเสนเข้ามาหรือ
 ยัง เมื่อตรัสอนุญาตแล้วจึงทูลถามว่า จะโปรดให้มากับพระภิกษุสักกี่รูป,

ตรัสว่า ท่านจะมากับพระภิกษุก็รูปก็ตามใจท่านเถิด จึงอำมาตย์ ๔ นาย
พากันไปเรียนพระเถรเจ้าตามพระราชดำรัส

ครั้นไต่เวลา พระนาคเสนก็พาพระภิกษุสงฆ์เข้าไปสู่ศาลนคร
ขณะเมื่อเดินไปตามทาง อินทกายอำมาตย์เข้าเดินเคียงพระนาคเสนแล้ว
ถามขึ้นว่า คำข้อที่เธอแสดงว่า 'นาคเสน' นั้น อะไรเป็นนาคเสน

พระนาคเสนถามว่า ก็ท่านเข้าใจว่าอะไร

อ. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ลมหายใจเข้าออกนั้นแหละเป็นนาคเสน
น. ก็ถ้าลมนั้นออกมาแล้วไม่กลับเข้าไปอีก หรือเข้าไปแล้วไม่
กลับออกมาอีก คนนั้นจะมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกได้หรือไม่

อ. คนนั้นก็ตายสิท่าน

น. คนที่เข้าสังข เข้าขลุ่ยหรือเข้าเขนง ลมกลับเข้าไปอีกหรือ

อ. ห้ามมิได้

น. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ไฉนเขาจึงไม่ตายเล่า

อ. เธอพูดจืดจางนัก ข้าพเจ้าไม่มีความสามารถพอที่จะพูดได้
ตอบได้ ขอเธอจงว่าให้ฟังทีเดียวกเถิด

น. ลมหายใจเข้าออกนั้น ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สำหรับปรนปรือ
ร่างกายให้เป็นอยู่เท่านั้น

อินทกายอำมาตย์ก็เลื่อมใส

จบอินทกายปัญหา

ปัญหาที่ ๕

เมื่อพระนาคเสนไปถึงพระราชวัง พระเจ้ามลิคนที่ทรงประเคน
 อาหารบิณฑบาตเลี้ยงและพระราชทานผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทั่วทุกรูป แล้วมี
 พระราชดำรัสนิมนต์แต่พระนาคเสนกับพระภิกษุ ๑๐ รูปให้ร้ออยู่นอกนั้น
 ให้กลับไป แล้วจึงตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน นี้เราจะพูดกันถึงเรื่อง
 อะไรดี

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร การพูดกันนั้นก็มีความ
 ประสงค์อยู่แต่เนื่อความเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสแต่โดยเนื่อความเกิด
 ม. การบวชของเขามีประโยชน์อย่างไร และมีอะไรเป็นคุณ ซึ่ง
 เธอต้องประสงค์อย่างยิ่ง

น. การบวชมีประโยชน์ที่จะไ้รู้ว่า ทำอย่างไรจึงจะดับความทุกข์
 ที่มีอยู่ได้ และจะไม่ให้ความทุกข์อย่างอื่นเกิดขึ้นอีก อนุปาทานนิพพาน
 (การดับจนสิ้นเชื้อ) เป็นคุณซึ่งอาตมภาพต้องประสงค์อย่างยิ่ง

ม. บรรดานักบวช บวชมุ่งประโยชน์อย่างนั้นด้วยกันทั้งนั้นหรือ

น. หามิได้ บางพวกบวชเพื่อจะหนีพระเจ้าแผ่นดินหรือหนี โจร
 บางพวกบวชตามพระราชาผู้มีดี บางพวกบวชเกษม บางพวกบวชหวังผล
 คือลาภยศ บางพวกบวชเพราะกลัวภัย ขอถวายพระพร แต่บางพวกบวชก็
 บวชมุ่งประโยชน์อย่างนั้น

ม. ก็ตัวเธอเล่า บวชมุ่งประโยชน์อย่างนั้นหรือ

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพบวชแต่ยังเป็นเด็ก ไม่ทราบว่า
 การบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้น เป็นแต่คิดเห็นในขณะนั้นว่า พระสมณ

สาทกยบุตรเป็นผู้อยู่มชฎญา ท่านคงจะให้ศึกษาตาม เมื่อโตแล้วเรียนศึกษา ตามท่านต่อมาจึงทราบว่า การบวชนมีประโยชน์อย่างนั้น

ม. เธอว่านั่นฉลาดจริง

จบขัณฑ์พพชาษฎญา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน อินผู้ตายไปแล้ว มีบ้างหรือไม่ที่จักไม่กลับมาเกิดอีก

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี, ขอถวายพระพร ผู้ที่จักกลับมาอีกก็มี ผู้ที่จักไม่กลับมาเกิดอีกก็มี

ม. คือใครกันเธอ ที่จักกลับมาเกิดอีก และจักไม่กลับมาอีก

น. ผู้ที่ยังมีกิเลสจักกลับมาเกิดอีก ผู้ที่สิ้นกิเลสแล้วจักไม่กลับ

มาอีก

ม. ก็ตัวเธอเล่า จักกลับมาเกิดอีก หรือว่าจักไม่กลับมาอีก

น. ขอถวายพระพร ถ้าอาตมภาพยังมีอุปาทาน (กิเลสที่ยังเป็น เชื้อ) อยู่ ก็จักกลับมาเกิดอีก ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็จักไม่กลับมา

ม. เธอฉลาดแก้ปัญหานี้

จบปฏิสนธิคหณษฎญา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จักไม่กลับมาก
เกิดอีก เป็นเพราะโยนิโสมนสิการไม่ใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะโยนิโสมนสิการ
ด้วย เพราะบัญญัติด้วย เพราะกุศลกรรมเหล่านี้ด้วย

ม. โยนิโสมนสิการก็คือบัญญัติมีใช่หรือ

น. มีใช้อย่างนั้น ขอถวายพระพร โยนิโสมนสิการในที่นี้ได้แก่
ความนึกชอบ บัญญัติได้แก่ความรู้ ความต่างกันที่พึงเห็นดังเช่นสัตว์
เคี้ยวจันฉาน มีแพะ แกะ โค กระบือ เป็นต้น ย่อมนึกสิ่งที่ดีที่ชอบได้ แต่
หารอบรู้เหตุผลแห่งความดีความชอบนั้น ๆ ไม่

จบมนสิการปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ลักษณะแห่ง
โยนิโสมนสิการมีอย่างไร แห่งบัญญัติมีอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร โยนิโสมนสิการมี
ลักษณะยกขึ้น บัญญัติมีลักษณะตัด

ม. ขอเดชะจงหาตัวอย่างมาเปรียบเทียบความต่างแห่งลักษณะทั้ง๒
นั้นให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ชาวนาเขาเกี่ยวข้าวกันอย่างไร

ม. เขาเอามือขวาจับเคียวตะล่อมข้าวรวมกันเข้าเป็นกำ แล้วเอา

มือซ้ายจับกำขำวชน แล้วเขากัดคอกำขำวด้วยเคียวนน

น. นันแลฉนโค แม่ผู้ผูกฝนตนก็ฉนนนเหมือนกัน ใช้ความคิด
ความนึกยกเอาเหตุผลแห่งวิธผูกหัดทั้งหลายมารวมไต่สวน ใช้ความรอบรู้
เป็นผู้ช้ชาติว่า จะควรผูกหัดด้วยวิธอย่างไรจึงจะมีผล ขอถวายพระพร
นแล เป็นความต่างแห่งลักษณะทั้ง ๒ นั้น

ขมมนสิการลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าผูกจัก
ไม่กลับมาเกิดอีก เป็นเพราะกุศลกรรมเหล่าอื่นด้วยนัน คือกุศลกรรม
เหล่าไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คือกุศลกรรมเหล่านั้น
คือ (ความสำรวมกายวาจา) ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร)
สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) ปัญญา (ความรอบรู้)

ม. ก็ศีลมีลักษณะอย่างไรเล่าเธอ

น. ศีลเป็นที่เพาะปลูกคุณงามความดีอื่น ๆ ให้งอกงามดังผู้ที่
รักษาศีลอยู่เป็นนิตย์ ย่อมปรากฏว่า เป็นผู้เต็มไปด้วยคุณธรรมเหล่าอื่น
มีเมตตากรุณาเป็นต้นด้วย ขอถวายพระพร ศีลมีลักษณะอย่างนี้

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร คนทำการเพาะปลูกไม้ดอกไม้ผลจำต้อง
อาศัยแผ่นดินเป็นที่เพาะเป็นที่ปลูก พืชพันธุ์นั้นจึงจะงอกงามขึ้นได้ หรือ

เช่นการปลูกบ้านสร้างเรือน ก็จำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่ขุดรากฝังเช่นเดียวกัน นแลฉนี้โค แม้ผู้ที่จะอบรมคุณงามความดีอย่างอื่น ก็จำต้องรักษาศีลให้เป็นพินเสียก่อน คุณธรรมนั้น ๆ จึงจะอยู่ประจำและงอกงามขึ้นได้ ความชอบพระผู้มพระภาคเจ้าก็ไตร่ตรองไว้ ใจความว่า ผู้รักษาศีลย่อมทำให้สมาธิและปัญญางอกงามขึ้น เหตุว่าศีลนี้เป็นที่ตองอาศัยแห่งคุณธรรมทั้งหลาย ประหนึ่งว่าแผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่สัตว์

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบคิลปติกฎฐานลักขณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็ศรัทธามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะทำจิตให้ผ่องใส และมีลักษณะงูใจ

ม. ศรัทธาทำจิตให้ผ่องใสได้อย่างไร

น. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมขับไล่นิวรณ์ (๑) ไปจากจิต จิตเมื่อปราศจากนิวรณ์ ก็ย่อมผ่องใส

ม. เธอจงเปรียบเทียบให้ฟัง

(๑) นิวรณ์ คือธรรมอันกวนจิตให้ขุ่น บ้างกันไม่ให้บรรลุความดี มี ๕ อย่าง คือ

๑. ความกำหนัดรักใคร่ ๒. ปองร้ายผู้อื่น ๓. จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม ๔. พุ้งซ่าน และรำคาญ ๕. ใจลังเล

น. เหมือนพระมหากษัตริย์ พร้อมด้วยจตุรงค์เสนาเสด็จกรีธาทัพยกข้ามแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งไป ครั้นแล้วทรงกระหายน้ำ จึงสั่งตรัสให้ราชบุรุษไปตักน้ำมาถวาย ก็แก้วมณีเศษศักดิ์สิทธิ์ สามารถทำให้ชุ่มให้ใสได้ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมอยู่ เมื่อราชบุรุษรับพระราชโองการแล้ว ก็นำเอาแก้วมณีดวงนั้น ไปแช่ในแม่น้ำน้อยนั้น พอแช่สำหรับ รอกแหงนก็หลีกออกไป ตมก็จมไป น้ำก็ใสขึ้น ราชบุรุษจึงตักน้ำนั้นมาถวายพระมหากษัตริย์ตามพระราชประสงค์ ขอถวายพระพร เปรียบจิตเหมือนน้ำ ผู้ทำศรัทธาให้เกิดเหมือนราชบุรุษ นิเวศน์เหมือนสำหรับรายและตม ศรัทธาเหมือนแก้วมณี, อันจิตใจของคนเรา ย่อมถูกนิเวศน์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่างนั้น กระทำให้เศร้าหมอง พึงเห็นคนที่มีพยายามศึกษาป้องกันรักษาเขา ใจย่อมชุ่มอยู่เสมอ ก็ถ้าในขณะนั้นเขาพอใจให้ความคำนึงถึงเหตุผลจนเห็นโทษแห่งพยายามได้ ก็ย่อมจะขจัดความพยายามเสียได้ทันที เพราะเกิดศรัทธาความเชื่อซึ้งว่า ทำชั่วก็ไ้รับผลชั่ว ตนก่อความพยายาม ตนก็ต้องรับผลของพยายาม ซึ่งเป็นการก่อเวรก่อกรรมทำลายประโยชน์สุขของตนและผู้อื่น เมื่อนั้นใจก็จะจางจากชุ่มมีสภาพส่องใสขึ้นโดยลำดับ ถวายพระพร จิตปราศจากนิเวศน์แล้วย่อมส่องใสอย่างนี้

ม. คุณก่อนพระนาคเสน ที่ว่าศรัทธามีลักษณะรุ่งโรจน์นั้นคืออย่างไร

น. ขอถวายพระพร ตัวอย่างเช่นคนที่เห็นคนอื่นเขาพยายามทำความดีจนสามารถนำตนขึ้นสู่ฐานะอันสูง แล้วนำเอาปฏิปทาของผู้นั้นมาเป็นทางดำเนินของตนบ้าง แม้จะยากลำบากสักเพียงไร ก็สู้พยายามด้วยเชื่อว่าคนที่จะตั้งตนไว้ในฐานะอันสูงเช่นนั้นได้ ต้องมีความอดทน ตั้ง

หน้าบากขึ้นทำไป ถวายพระพร เช่นนี้แลเช่นลักษณะแห่งศรัทธาที่รุ่งโร

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟังอีก

น. เหมือนแม่น้ำที่ถูกกระแสน้ำเซาะฝั่ง ฟังกว้างออกไปโดย
 ลากับ ผู้ที่จะผ่านไป เมื่อไม่ทราบว่าแม่น้ำนั้นลึกเพียงไร ก็ไม่กล้าที่
 จะข้ามไป ต้องยืนอยู่ริมฝั่งนั้น ต่อเมื่อมีผู้หาญข้ามไปก่อน เขาผู้นั้นจึง
 กล้าข้ามตามไป เพราะเชื่อว่า ตนก็คงสามารถข้ามได้เช่นนั้น ตัวอย่างนี้
 ฉนโค แม้ศรัทธาก็ฉนนั้น ย่อมรุ่งโรให้หาญกระทำกิจการทั้งพระพทช
 บรรหารในสังยุตตนิกาย ใจความว่า คนข้ามหวังด้วยศรัทธา ข้าม
 มหาสมุทร คือวิภูสงสารได้ด้วยความไม่ประมาณ ข้ามความทุกข์ได้ด้วยความ
 เพียร และบริสุทธิได้ด้วยความขยัน

ม. เธอว่าน่าฟัง

จบศรัทธาลักษณะขยัน

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามลิณฑัตถ์ถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็วิริยะ (ความ
 เพียร) มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะค้ำจุนไว้อันมี
 ความกตัญญูหลาย เมื่อใดความเพียรเข้าค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่มีเสื่อมทราม

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนบ้านเรือนที่ชวนเซาะล้ม เมื่อเอาไม้เข้าค้ำไว้ ก็ล้มไป
 ไม่ได้ฉนโค ความเพียรก็ฉนนั้น ย่อมค้ำค้ำใจที่รวนเรอยู่ ให้กล้าบากขึ้น

ต่อความยากลำบาก จนความคืบหน้าให้ทรงตัวอยู่ได้ ทั้งนี้แห่งพระพทธ
 ภาษิตว่า ผู้มีความเพียรยอมละความชั่วได้ และทำความดีให้เกิดขึ้นได้
 ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขบวริยลักขณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็สติเล่า มี
 ลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะให้นึกได้และ
 ถือไว้

ม. ให้นึกได้อย่างไร ถือไว้อย่างไร

น. อันสติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้นึกถึงบุญบาปทั้งหลาย เช่น ให้
 นึกว่าศีลมีลักษณะอย่างนั้น ครุฑมีลักษณะอย่างนั้น เป็นต้น

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร เหมือนเจ้าพนักงานคลังพระเจ้าจักรพรรดิ
 ทำบัญชีพระราชทรัพย์ถวาย เพื่อให้ทรงทราบว่า ช่างมีอยู่เท่านั้น พลรบ
 มีอยู่เท่านั้น แก้วแหวนเงินทองมีอย่างละเท่านั้น ๆ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิ
 ใดทอดพระเนตรบัญชีแล้ว จะได้ทรงระลึกถึงบุญบาปมีที่ใดทรงสั่งสมมา
 ซึ่งเป็นเหตุให้ไต่ราชสมบัติกันนั้น ๆ ถวายพระพร สติก็ยอมเป็นเช่นนั้นแหละ
 เมื่อเกิดขึ้นย่อมให้นึกถึงว่า นึก นึก ชั่ว มีคุณและโทษ เป็นอย่างนั้น ๆ

ม. ก็สติที่มีลักษณะถือนั้นเป็นอย่างไรเล่า

น. ขอถวายพระพร สติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้เลอกล้อเอาว่า นึก
มีคุณควรประพฤติ นั้ชว ให้โทษควรละ

ม. เสด็จเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนนายพระทวาร ย่อมมีหน้าที่ตรวจตราคนเข้าออก ถ้า
เห็นสมควรจึงอนุญาตให้เข้า ถ้าเห็นพิรุณ เกรงว่าจะเป็นคนทุจริต ก็ห้าม
ไม่ให้เข้า ขอถวายพระพร สติก็เป็นอย่างนั้นแหละ ย่อมคอยเกี่ยคกันสิ่งที่
ชว มิให้เข้ามาประจำใจ เลอกล้อไว้เฉพาะสิ่งที่ดี กระทำไว้ในใจ

ม. เสด็จว่านฟังไ้

จบสติลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูกรพระนาคเสน ก็สมาธิ (ความตั้ง
ใจมั่น) มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า มีลักษณะเป็นประธาน ขอถวายพระพร
อันความคิดทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นหัวหน้า เป็นประธานทั้งสิ้น

ม. เสด็จเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนพระมหากษัตริย์ เสด็จงานพระราช
สงครามพร้อมด้วยจตุรงค์เสนา กับรรดาเสนา ๔ เหล่า ซึ่งจัดเป็นหมู่
หมวดคนนั้น ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นผุ้บัญชากิจการเป็นประธาน กิจการ
นั้นๆ จึงจะดำเนินลุล่วงไปได้ ตัวอย่างนั้นคนใด แม้สมาธิก็คนนั้น ย่อม
เป็นหลัก เป็นประธานของความคิดทั้งหลาย จริ่งอยู่ ความคิดทั้งหลายต้อง

อาศัยใจที่มั่นคง ใจที่แน่วแน่เป็นหลักจึงจะอยู่คงที่ หรือจะก้าวหน้าไปถึงที่
 สุดแห่งความดีได้ นัยแห่งพระพุทธรูปก็มิรับรองอยู่ว่า ใจทำสมาธิให้
 เกิด เหตุว่าผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้แจ้งตามความจริง
 ม. เธอไม่สามารถ

จบสมาธิลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามีลนัทตรัสถามว่า กุญชรพระนาคเสน ก็ปัญหามีลักษณะ
 อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะตักตวงที่อาตมา
 ภาวได้ถวายวิสัยชานมาแล้ว (๑) และมีลักษณะสองให้สว่างอีกประการ ๑.

ม. มีลักษณะสองให้สว่างนั้นอย่างไร

น. ขอถวายพระพร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมส่องข้อความ แม้
 ทลกลซึ่งให้เห็นได้จนชัดเจน

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. เหมือนคนถือโคมไฟเข้าไปในที่มืด ทันทีนั้นความมืดย่อม
 หายไป สว่างเกิดขึ้นแทน ส่องแสงให้ปรากฏจนแลเห็นรูปอะไร ๆ ได้
 ชัดเจน นี้แหละฉันใด แม้ปัญญาก็ฉันนั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมกำจัดความ

(๑) มีในปัญหาที่ ๘

โง่เขลาซึ่งเป็นคหอาการมีก ทำความสว่างคือ ความรู้ให้เกิด ส่องสว่างคือ
ความฉลาดให้ปรากฏ

ม. เธอว่านั่นแจ่มแจ้ง

ขบขันญาณลภกขณขุณา

ปัญหาที่ ๑๕

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็ความดีย่อมมี
อยู่มากอย่างต่างๆกัน แต่ว่าเมื่อพูดถึงประโยชน์แล้ว สำเร็จเป็นอย่างดี
กัน มีหรือไม่มี

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี, ขอถวายพระพร คือกำจัดความชั่ว

ม. เธอจงยกตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. อันกองทัพย่อมมีมากพวกมากเหล่าด้วยกัน และต่างก็กระทำ
กิจธุระอันเป็นหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง ๆ มิใช่หรือ

ม. ใช่สิเธอ

น. ขอถวายพระพร ก็จุดที่คนจำนวนมากเหล่านั้นนั้นมุ่งหวังอยู่ คือ
อะไร

ม. ก็คือมุ่งจะปราบข้าศึก หวังจะเอาชัยชนะมาสู่กองทัพของตน

น. ขอถวายพระพร อันความดีทั้งหลายก็เช่นเดียวกับกองทัพ
นั้น คือมีมากอย่าง มากประเภท และต่างก็กระทำกิจตามคุณวิเศษของตนๆ
แต่จุดที่ความดีเหล่านั้นนั้นมุ่งกระทำก็คือ ต่างหวังปราบความชั่วทั้งหลาย
ซึ่งเป็นข้าศึกของตนให้หมดสิ้นไปเช่นเดียวกัน

น. เข้าใจละเธอ

ขณานาเอกกิจกรณปัญหา

ขวรรคที่ ๑

วรรคที่ ๒

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันทศรฐถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ตายไปแล้ว
กลับไปเกิดอีก เขาจะยังคงเป็นผู้นั้น หรือว่าจะเปลี่ยนไปเป็นคน

พระนาคเสนทูลตอบว่า จะว่าเป็นผู้นั้นก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นอีกคน
หนึ่งก็ไม่ใช่

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟัง

น. อากมภาพขอทูลถามว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์ บรรทม
อยู่ในพระอุโบสถกับพระองค์ทรงพระเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่ชนในบัดนี้นั้น จะนับ
ว่าเป็นพระองค์เดียวกันหรือต่างพระองค์กัน

ม. ต่างกันเป็นคนละคนที่เดียว

น. ถ้าเป็นอย่างนั้น บิตามารดาของบุคคลคนหนึ่ง ๆ ก็มีหลายคน
และมีลูกหลายครั้งนั้นดี เช่นเมื่อยังเป็นเด็ก บิตามารดามีลูกคนหนึ่ง เคยโต
เป็นหนุ่มเป็นสาว ก็เป็นลูกอีกคนหนึ่ง ถึงขุนแก้วเฒ่า ก็เป็นลูกอีกคนหนึ่ง

ม. หาเป็นเช่นนั้นไม่ แต่ถ้าเป็นเธอถูกถามเข้าข้าง เธอจะตอบ
ว่าอะไร

น. อาตมภาพก็ตอบว่า อาตมภาพนั้นแลเป็นเท็ก อาตมภาพนั้นแล
เป็นผู้ใหญ่ อาศัยร่างกายอนันต์แล จึงนับว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟังอีก

น. การจุดโคมไฟ เขาอาจจะตามไว้ตลอดรุ่งได้มิใช่หรือ

ม. ได้สิเธอ

น. ก็เปลวไฟในยามที่ ๑ ก็ในยามที่ ๒ เป็นเปลวไฟอันเดียว
กันหรือมิใช่

ม. ไม่ใช่

น. และเปลวไฟในยามที่ ๒ ก็ในยามที่ ๓ เป็นเปลวไฟอัน
เดียวกันหรือมิใช่

ม. ไม่ใช่

น. ขอถวายพระพร หรือเปลวไฟในยามทั้งสามนั้น ในยาม
หนึ่ง ๆ เป็นเปลวไฟอย่างละชนิด

ม. ห้ามมิได้

น. นั้นแลฉันใด ความสลับเนื่องแห่งรูปธรรมนามธรรมก็ฉันนั้น
อันหนึ่งคบ อันหนึ่งก็เกิดชนแทน สลับเนื่องกันไป เพราะฉะนั้น
ผู้ตายแล้วกลับไปเกิดอีก จะว่าเป็นผู้นั้นก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นอีกคนหนึ่งก็ไม่ใช่

ม. เธอเปรียบนำฟัง

จบมัมมสันตติปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็ผู้ที่ไม่ต้องมา
เกิดอีกนั้น เขาจะรู้ตัวหรือไม่ ว่าเขาก็ไม่มาเกิด

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ฐ

ม. รู้ได้อย่างไร

น. รู้ได้ก็ด้วยรู้ตัวอยู่ว่า สิ่งซึ่งเป็นเหตุให้เกิด ตนได้ทำให้หมดสิ้น
ไปแล้ว

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร ชาวนานวคข้าวเสร็จแล้ว เขาขนข้าวเปลือก
มาใส่ถังวางไว้เต็ม ครั้นขี้ออกมาเขาไม่ได้ทำนาอีก ก็ข้าวเปลือกที่เขาสะสม
ไว้นั้น มีแต่กินสิ้นเปลืองไปทุกวันๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ชาวนาผู้นั้นเขาจะรู้
หรือไม่ ว่าถังวางของเขาจักไม่เต็มขึ้นอีก

ม. รู้ดีเชอ

น. ขอถวายพระพร รู้ได้เพราะอะไร

ม. เพราะตัวหยคทำนาจึงรู้ได้

น. นั้นแลฉันใด แม่ผู้ที่ไม่ต้องมาเกิดอีก เขาก็รู้ตัวฉันนั้น
เพราะตัวเขาได้หยคก่อเหตุ ซึ่งจะทำให้เกิดต่อไปหมดแล้ว

ม. เปรียบเข้าใจดี

จบนิพนธ์นิคคหณชานนปัญา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ญาณ (ความรู้) มี ขัณฺญา (ความรอบรู้) ก็มีด้วยมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ใช่

ม. เมื่อเป็นเช่นนั้น ญาณก็เช่นเดียวกับขัณฺญาสิเธอ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ผู้ที่มีญาณและขัณฺญาจะหลงหรือไม่

น. หลงในที่บางแห่ง ไม่หลงในที่บางแห่ง

ม. ในที่เช่นไรหลง เช่นไรไม่หลง

น. ขอถวายพระพร หลงในวิชาที่ตนยังไม่ได้เรียน ในทิศที่ตนยังไม่เคยไป และภาษาที่ตนยังไม่เคยฟัง

ม. ก็ในที่เช่นไรไม่หลงเล่าเธอ

น. ที่ในมีอาการไม่เที่ยง แปรผัน เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ใช่ทั่วใช่คน ในที่เช่นนั้นแลไม่หลง

ม. ความหลงของผู้นั้นไปอยู่เสียที่ไหนเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร เมื่อญาณความรู้เกิดขึ้น ความหลงก็หายไป

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนส่องแสงไฟเข้าไปในท่มก ทนทนนมกก็หายไป แสงสว่างก็ปรากฏขึ้น ถวายพระพร ญาณความรู้ก็เป็นเช่นเดียวกับแสงไฟนี้แล เกิดขึ้นเมื่อใด ความหลงคือความไม่รู้ก็หายไปเมื่อนั้น

ม. ก็ขัณฺญาความรอบรู้เล่าไปอยู่เสียที่ไหน

น. ขอถวายพระพร แม้ขัณฺญาเมื่อกระทำกิจของตนแล้วก็หายไป

ไปในที่นั้นแล คงยังปรากฏอยู่ที่แต่ความรู้ชดชังคติธรรมคา คือความ
แปรปรวน ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน เท่านั้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนจุดไฟเขียนหนังสือในเวลากลางวัน ครั้นเขียน
เสร็จแล้วก็ดับไฟนอน ไฟก็เป็นอันดับหายไป แต่ตัวอักษรที่ไฟเขียนไว้
ยังปรากฏอยู่ นั้นแลฉันใด แม้ปัญญาที่ฉันนั้น ทำกิจของตนเสร็จแล้ว ก็
ดับไปในที่นั้น ส่วนที่ยังเหลืออยู่คือ ความรู้แจ้งประจักษ์ในอาการไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เท่านั้น

ม. ชอบแล้ว

จบปัญญานิรุฒนปัญญา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลินทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จะไม่ต้องมา
เกิดอีก ระหว่างเมื่อยังมีชีวิตอยู่ จะรู้สึกต่อความลำบากหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บางส่วนก็รู้สึก บางส่วน
ก็ไม่รู้สึก

ม. ส่วนไหนรู้สึก ส่วนไหนไม่รู้สึก

น. ร่างกายของท่านรู้สึกฝืดต่อความลำบาก แต่ใจของท่านไม่รับ
รู้ความลำบาก คือไม่มีความทุกข์ใจ

ม. ไฉนจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. เหตุว่า ความลำบากกาย เช่น เมื่อยขบ หิวกระหาย หรือ

โรคภัยไข้เจ็บอย่างอื่น ก็ยังคงมีเสียดแทงร่างกายท่านอยู่ตามธรรมดา แต่ท่านไม่มีความลำบากใจ เพราะว่า เหตุที่ทำให้รู้สึกต่อความลำบากใจ ท่านได้กำจัดจนสิ้นเชิงแล้ว จึงเป็นอันว่า ใจของท่านไม่รับรู้ความลำบาก แม้พระผู้มีพระภาคก็ไตรตรัสไว้ ใจความว่า ผู้ที่สิ้นกิเลส (เหตุให้ใจเศร้า) แล้วยังคงมีแต่กายิกทุกข์ (ทุกข์ประจำร่างกาย) เท่านั้น ส่วนเจตสิกทุกข์ (ทุกข์ใจ) เป็นอันไม่มีแล้ว

ม. เมื่อเช่นนั้น ไฉนท่านจึงไม่รีบนิพพานหนีความลำบากเสียเล่า

น. เพราะใจท่านเหล่านั้น มิได้เกี่ยวเกาะอยู่ที่ความลำบากกาย โดยมาพิจารณาเห็นว่า ความลำบากเหล่านั้น เป็นอาการประจำของร่างกาย เมื่อมีเกิด มีแก่แล้ว ก็ต้องมีความไข้ ความเจ็บ ต้องเมื่อยขบ หรือ หิวกระหายอยู่เป็นธรรมดา

อนึ่ง ท่านเหล่านั้นไม่เร่งกาลเวลา ทำใจอยู่เสมอว่า จะทำประโยชน์สุขให้แก่ตนและผู้อื่นทุก ๆ ขณะไป แม้พระสาวบริษตรก็ไต่กล่าวไว้ ความย่อ ๆ ว่า จะยังมีชีวิตอยู่ก็ดี จะตายเสียก็ดี ไม่เป็นเหตุให้ตีใจหรือ เสียใจ แต่ว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็จำทำประโยชน์ต่อไป

ม. เธอว่านิจใจ

จบปรีณิพพานปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน สุขเวทนา (ความ สุขกายสุขใจ) เป็นกุศลหรืออกุศล หรือเป็นอพยยากฤต (เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่

๒ อย่างนั้น)

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นไต่ทั้ง ๓ อย่าง

ม. ตามธรรมตากุศลก็สุข อกุศลก็ทุกข์ แต่นั่นไหนจะจริงว่าเป็นไต่ทั้ง ๓ อย่างเล่า

น. อาคมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนคนเอาก้อนเหล็กแดงโชนวางลงในมือข้างหนึ่ง เอาก้อนลูกเหล็กวางลงในมือข้างหนึ่ง ขอถวายพระพรนั้นเขาจะรู้สึกร้อนหรืออย่างไร

ม. ร้อนสิเธอ

น. ร้อนทั้ง ๒ มือหรือ

ม. หามิได้

น. หรือเย็นทั้ง ๒ มือ

ม. จะว่าเย็นทั้ง ๒ ก็ไม่ถูก

น. นี้แลขอพระองค์จงทราบบว่า สุขเวทนาก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือเป็นไต่ทั้งกุศลอกุศลทั้งอพยากรกต จะว่าเย็นแต่อย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ถูก เพราะสุขล้วนก็มี สุขเจือทุกข์ก็มี สุขสถานกลางก็มี

ม. เธอจงแจ้งให้ฟัง

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า โสมนัสอาศัยความกำหนัด (สุขอิงโลก) มี ๖, อาศัยเนกขัมมะ (สุขห่างจากโลก) มี ๖, โทมนัสอาศัยความกำหนัด (ทุกข์เพราะระคนด้วยโลก) มี ๖, อาศัยเนกขัมมะ (ทุกข์เพราะพยายามจะห่างโลก) มี ๖, อุเบกขา อาศัยความกำหนัด (ความวางเฉยเกี่ยวทางโลก) มี ๖, อาศัยเนกขัมมะ (ความวางเฉยเพราะห่างจากโลก) มี ๖, รวมเป็น ๓๖ แล้วจำแนกออกตามกาลทั้ง ๓ คืออดีต อนาคต

และปัจจุบัน จึงบวกเข้าเป็นจำนวน ๑๐๘

ม. พิศการจริง

จบสุขเวทนายัญญา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า ผู้ที่
จกกลับมาเกิดอีกก็มี นั่นอะไรจกกลับมาเกิด

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นามและรูปจกกลับมา
เกิด

ม. นามรูปอันนั้นแลหรือจกกลับมาเกิด

น. มิใช่ นามรูปนี้ ขอถวายพระพร เป็นนามรูปอีกอันหนึ่ง ซึ่ง
เกิดขึ้นเพราะขุณฺยาบ อันนามรูปนี้ไต่กระทำไว้

ม. ก็ถ้ามิใช่ นามรูปนี้ไปเกิดแล้ว ก็เป็นอันว่าหนียาปกรรมที่
ไว้ในชาตินี้พ้นละสิเธอ

น. ขอถวายพระพร ถ้าไม่ยังเกิดต่อไปอีก ก็เป็นอันพ้น แต่
ถ้ายังต้องมาเกิดอีก ก็หนีไม่พ้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนลักมะม่วง เจ้าของขี้ไต เมื่อคิดถึงศาล จำเลย
แก้ตัวว่า มะม่วงต้นนั้น โจรก็มีไตปลุกไว้ ต้นมะม่วงที่เขาลักผลเป็นของคน
อื่นปลุกมาก่อน ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้ตัวเช่นนั้น จะพ้นโทษหรือไม่

ม. ไม่พ้นสิเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะเหตุไร

ม. เพราะว่า จำเลยยังมีความผิดฐานลักขโมยอยู่ แม้ตัวจะปฏิเสธข้อหาของโจทก์ในคดีนั้นแล้วก็ตาม แต่ก็ยังขอว่ารับสารภาพความผิดในคดี ๑ จึงเป็นอันว่าลงโทษจำเลยได้

น. นั้นแลฉันใด การที่จะเอานามรูปอื่นข้างหน้า มาเป็นเหตุหนีบาปกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้ให้พ้น ก็ไม่ได้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะว่านามรูปอื่นนั้น เกิดขึ้นเพราะขุณฺยาปที่นามรูปนี้เป็นผู้ก่อไว้

ม. ขอเธจงเปรียบให้ฟังอีก

น. เหมือนคนก่อไฟผิงในฤดูหนาว ครั้นแล้วไม่ดับไฟ หลีกไปเสียบไฟนั้นก็ลุกลามไปไหม้ไร่นาของผู้อื่น เมื่อคตถึงโรงศาล จำเลยแก้ตัวว่าไฟที่เขาก่อขึ้นนั้น เป็นไฟอีกกองหนึ่ง มิใช่ไฟที่ไหม้ไร่นาของโจทก์ ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้ตัวต่อศาลเช่นนั้น ศาลจะลงโทษให้หรือไม่

ม. จะงคให้อย่างไรได้เธอ

น. เพราะเหตุไร

ม. เพราะไฟที่จำเลยก่อขึ้นนั้น เป็นต้นไฟ ตัวเดินเลื้อยปล้อยไว้ จึงลุกลามต่อไป เพราะฉะนั้น ศาลจึงตักสินลงโทษจำเลยได้

น. นั้นแลฉันใด ขาปกรรมก็ตามลงโทษฉันนั้นเหมือนกัน เพราะแม้นามรูปนี้จะแปรไปเป็นนามรูปหน้าก็จริง แต่เหตุที่เป็นผู้ก่อขุณฺยาปไว้ จึงเกิดมีนามรูปอื่นแทน ฉะนั้น นามรูปอื่นนั้นจึงหนีบาปกรรมไม่พ้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขบนามรูปปฏิเสธนิตกถนปัญหา

๔ ๑
ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ตัวเธอเล่าจัก
กลับมาก่ออีกหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปัญหานี้^๕อาตมภาพได้
ถวายวิสัยนาแล้ว (๑) ถ้าจะถวายวิสัยนาอีก อาจจะมีไปก็ได้

ม. จะไปได้อย่างไร จงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนข้าราชการผู้หนึ่ง ทำความดี มีความชอบพอพระราช
หฤทัยของพระราชา จนได้รับพระราชทานบำเหน็จต่างๆ แล้วข้าราชการ
ผู้นั้นจะพูดว่า พระราชามีไต่ทรงชูปะเลียง เช่นนั้นขอถวายพระพร จะชื่อว่า
เขาพูดถูกละหรือ

ม. ก็ไม่ถูกสิเธอ

น. นั้นแลฉันใด แม้ปัญหาที่อาตมภาพถวายวิสัยนาจนเป็นที่พอ
พระราชหฤทัยแล้วก็ฉันนั้นแล ถ้าจะถวายวิสัยนาซ้ำอีก อาจจะไม่ถูก
พระราชหฤทัยก็เป็นได้

ม. เธอว่าฉลาดจริง

จบขุนปฏิสนธิคหณปัญหา

๔ ๑
ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า
นามและรูปนั้น อะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูป

(๑) คำนี้มีในปัญหาที่ ๖ วรรคที่ ๑

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สิ่งที่ไม่ปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพราะเป็นของละเอียด หรือเป็นของไม่มีตัว ไม่มีคน เช่นจิตหรืออารมณ์ที่เกิดกับจิต นั้นเป็นนาม สิ่งที่สามารถไขว่คว้าได้ด้วยตาเป็นต้น นั้นเป็นรูป

ม. เพราะเหตุไร นามอย่างเดี่ยวหรือรูปอย่างเดี่ยว จึงเกิดขึ้นไม่ได้

น. เพราะต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เกิดขึ้นไม่ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร เหมือนไก่ ก่อนแต่จะเกิดเป็นตัวไก่ต้องเป็นฟองมาก่อน ๑ ต้องอาศัยการอบอุ่นที่แม่ไก่ฟัก ๑ ต่อเนื่องจึงจะเกิดเป็นตัวไก่ขึ้นได้ นั่นคือ แมื่อนามรูปก็ฉนวนกันเหมือนกัน คือต้องพร้อมทั้งนามทั้งรูปจึงจะเกิดขึ้นได้ ขอถวายพระพร ฉะนั้นนามรูปนี้ ถ้ายังมีเหตุขุขัยอยู่ ก็เกิดอยู่นาน

ม. แผลกจริง

จบนามรูปขุขัย

บัญญัติที่ ๕

พระเจ้ามลินทศรสถามว่า ตก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า ฉะนั้นนามรูปนี้ ถ้ายังมีเหตุขุขัยอยู่ ก็เกิดอยู่นานนั้น คือนานอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คือนานทั้งที่ล่วงมาแล้ว

ทั้งต่อไปข้างหน้า แม้ในขณกจกขวานาน

ม. จะนานหมคตวยกนทงนนทเคยวหรือ

น. ขอถวายพระพร ขางพวกกันาน ขางพวกก็ไม่นาน

ม. พวกไหนนาน พวกไหนไม่นาน

น. ผู้ที่ไม่มิกิเลส (เหตุทำให้ใจเศร้าหมอง) อยู่ ก็ยังจะต้องเวียน
 ตายเวียนเกิดต่อไปอีกนาน จนกว่าจะชำระล้างจิตใจที่เศร้าหมองนั้นให้ใส
 แลเห็นเหตุปัจจัยแห่ง การตาย การเกิด ใต้อย่างแจ่มแจ้ง ขอถวาย
 พระพร พวกนี้ต้องเกิดต่อไปอีกนาน ส่วนท่านที่พ้นทอนกิเลส ซึ่งเป็นเหตุ
 ทำให้ยึดยาวนาน ลงไต่ข้างแล้ว ก็เป็นอันว่าไต่ย่นเวลาเกิด เวลาตาย
 ข้างหน้าให้สั้นโหนอยเข้า พวกนี้แลไม่นาน

ม. ลักล้าจริง

ขบถัมมัทธานปัญหา

ขบวรรคที่ ๒

วรรคที่ ๓

ปัญหาคที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็อะไรเล่าเป็น
 เหตุให้นามรูปต้องเกิดต่อไปอีกนาน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้นามรูปต้อง
 ไปเกิดอีกนาน ก็คือความไม่รู้แจ้งเห็นจริง ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็น
 เหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์

แม้จะรู้อยู่โดยพิจารณาเห็นชั่วขณะหนึ่ง ๆ ก็ยังถือว่าไม่รู้อะไร เพราะความ
 รู้นั้นมีใต้นอนแน้อยู่ในใจเป็นนิจ เพราะเหตุความไม่รู้อะไรนั้น จึงให้สัตว์
 ทำดีบ้าง ทำชั่วบ้าง เป็นบุญเป็นบาปขึ้น บุญบาปนั้นแล เป็นเหตุให้เกิด
 ปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณเป็นรากแก้วอยู่ ก็เกิดนามรูปแตก
 กิ่งก้านเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นประตูล้ำสำหรับรับอารมณ์
 มีรูปเสียงเป็นต้น ต่อจากนั้น ขณะเมื่อประสบสิ่งที่ชอบใจ ก็รู้สึกยินดีมี
 ความสุขใจ ขณะเมื่อถูกสิ่งแสบลงใจมากกระทบ ก็รู้สึกยินร้ายเป็นทุกข์ใจ
 เมื่อใดมีความสุข ก็คิดรอนจะให้มีความสุขนั้นยิ่งขึ้น เมื่อใดความทุกข์ ก็คิดรอนจะ
 หนีทุกข์ให้พ้น เหตุความไม่รู้อะไรนั้นแล จึงให้ยึดถือ เป็นตัว เป็นตน เป็นเรา
 เป็นเขาบ้าง ให้ยึดถือในอภายต่าง ๆ เพื่อจะให้ตนได้สมประสงค์บ้าง เพราะ
 ความยึดถืออันนั้นแล จึงให้สัตว์ทำดีบ้าง ทำชั่วบ้าง เกิดเป็นบุญเป็นบาปต่อไป
 อีก ด้วยบุญบาปนั้น จึงให้เกิดมีนามรูปต่อไป จำเดิมแต่มีนามรูปเป็น
 ฐาน ความทุกข์ทั้งหลายก็มีมาขึ้นเจ้าเรือน

ขอถวายพระพร เมื่อยังไม่รู้อะไร ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุ
 ให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์
 อยู่ตรายใด เหตุซึ่งจะให้เกิดมีนามรูป ก็ยังคงมีอยู่ตรายนั้น ด้วยประการฉะ
 นั้น นามรูปจึงต้องเกิดต่อไปอีกนาน

อนึ่ง เวลาเกิดดับของนามรูปที่ล่วง ๆ มาแล้ว นานจนเข็องตนไม่
 ปรากฏ

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบอรรถาณขัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลินทศรสถามว่า ทุกก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า เวลา
เกิดขึ้นของนามรูปที่ล่วง ๆ มาแล้ว นานจนเข็องตนไม่ปรากฏนั้น หมาย
ความว่า นานจนนามรูปที่แรกเกิดที่เดียวไม่ปรากฏ กระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ไม่ปรากฏทั้งหมดทีเดียวหรือเธอ

น. ขอถวายพระพร บางอย่างก็ปรากฏ บางอย่างก็ไม่ปรากฏ

ม. อย่างไหนปรากฏ อย่างไหนไม่ปรากฏ

น. ขอถวายพระพร นามรูปที่สาวไปไม่ถึง ว่าขึ้นเต็มเป็นอะไร
อยู่ที่ไหน อย่างนั้นไม่ปรากฏ แต่อย่างที่ได้เต็มไม่ปรากฏ มาปรากฏเป็นนาม
รูปขึ้นในระหว่าง แล้วก็หายไปอีก อย่างนั้นปรากฏ

ม. เธอจงเปรียบอย่างไม่ปรากฏให้ฟัง

น. เหมือนพืชพันธุ์ที่เขาปลูกที่พื้นดิน ครนพืชพันธุ์นั้นงอกงาม
ผลิดอกออกใบ เขาก็เก็บผล เขาเมล็ดก็ไปเพาะใหม่ต่อไปอีก โดยทำนองนี้
เรื่อย ๆ ไป ขอถวายพระพร เมื่อเวลาล่วงไปนาน ๆ จะรู้ได้หรือว่า นั้น
เป็นพืชพันธุ์เดิม

ม. รู้ไม่ได้

น. นั้นแลฉันใด อย่างไม่ปรากฏก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้จะใช้
ความรู้ให้สาวไปหาต้นเดิม ก็รู้ไม่ได้ว่า นามรูปเดิมเป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟังอีก

พระนาคเสนจึงเขียนรูปล่อรถถวายทชคพระเนตร แล้วทูลถามว่า
ขณะเมื่อล่อนหมอนอยู่ พระองค์จะทรงทราบได้หรือว่า ชีไหนเป็นอนัตตา

ม. รู้ไม่ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร การจะกำหนดนามรูปที่ล่วงมาแล้วว่า แรกเกิดเป็นอะไร ก็รู้ไม่ได้ กำหนดไม่ได้ เช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเกิดแล้ว คับ คับแล้วเกิดใหม่ต่อไปอีก หมุนอยู่เช่นนั้นเสมอมา ฉะนั้น จึงว่าเบื้องต้นไม่ปรากฏ

ม. เธอช่างฉลาดจริงๆ

จบปริมโกฏฐ์ปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็แลคำที่เธอว่า อย่างที่เดิมไม่ปรากฏ มาปรากฏเป็นนามรูปขึ้นในระหว่าง แล้วก็หายไป อีก อย่างที่ปรากฏนั้น ไต่แก่เราๆ ซึ่งเดิมก็มีแต่ขยาปยุตติกตามมา แล้ว มาเกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้น ครั้นแล้วก็ตายทอดทิ้งร่างกายหายไป เช่นนั้นถูกหรือไม่ว

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อตนปลายไม่ปรากฏทั้งสองข้างเช่นนั้นแล้ว จะมาติดต่อกันได้หรือเธอ

น. ขอถวายพระพร ติดต่อกันได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนต้นไม้อ แรกปลูกก็ยังไม่มีย ใบ ไม่มีดอก ต่อมาพอเกิดต้น ก็เกิดมีใบ มีดอกขึ้น ขอถวายพระพร ก็การที่ต้นไม้มีย ใบ มีดอก ใน

ระหว่างกลางชั้นใดนั้น เป็นด้วยอะไร

ม. เป็นด้วยมีลำต้นอยู่ ใบและดอกนั้น ๆ ก็เกิดติดต่อกันมาได้

น. ขอถวายพระพร ก็ในที่สุดแล้ว ใบและดอกเหล่านั้นจะเป็น
อย่างไร

ม. ก็ล่วงหล่นไปหมดสิ้นสิ้นเสีย จะมีเหลืออยู่ก็แต่ต้นและกิ่ง ซึ่งถึง
คราวก็เกิดใบ เกิดดอกใหม่อีก

น. ขอถวายพระพร นามรูปก็เป็นเช่นเดียวกับ ใบไม้ ดอกไม้ นั้นแล
คือเดิมก็ไม่ปรากฏ แต่เนื่องด้วยมีบุญบาป ซึ่งตนได้กระทำไว้ในก่อนเป็น
เหตุอยู่ บุญบาปนั้นแล เป็นลำต้นให้เกิดมีนามรูปติดต่อกันมาในระหว่างได้
ครันเกิดเป็นตัวตนขึ้นแล้ว ถึงวาระที่สุกก็ทอดทิ้งร่างกายสูญหายไป สิ่ง
ที่ยังคงมีอยู่ ก็คือบุญบาป ซึ่งจะให้เกิดนามรูปต่อไปอีกเท่านั้น

ม. อ้อ ติดต่อกันได้จริง

จบโกฏิยาปริมขัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน บุญบาปอันเป็น
เหตุให้นามรูปเกิด ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในบัดนี้ มีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. เธอจงนำมาให้เห็น

น. เมื่อดูตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส
กายได้แตะต้อง ใจได้รับอารมณ์ ขอถวายพระพร ก็ใน ๖ อย่างนี้

ขณะเมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งกระทำกิจของตนอยู่ ย่อมเกิดความรู้อย่างหนึ่ง ถ้า
 เป็นอารมณ์ที่ดี ก็รู้สึกชอบ รู้สึกพอใจ พยายามค้นหาต่อไป ถ้าเป็น
 อารมณ์ที่ไม่ถูกใจ ก็ไม่พอใจ พยายามค้นหา เมื่อขณะค้นหาอยู่ ก็
 จำต้องยกถ้อยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งตนเห็นว่า จะกระทำให้การค้นหา
 หรือค้นหานั้น ได้สัมประสงค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นเหตุให้ ทำ พูด และ คิด
 ด้ ย่าง ซ้ำ ย่าง เกิดเป็นบุญ เป็นบาป ขึ้นในทันที เช่นนั้นแล ขอถวายพระพร
 จึงว่าบุญบาปซึ่งเกิดอยู่ในขณะนี้ มี

ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบสังฆารชาชนปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีดินที่ตรัสถามว่า ตกก่อนพระนาคเสน ก็สิ่งที่ไม่เคยเกิด
 มาเป็นนามรูปเลย มาเริ่มผุดเกิดเป็นนามรูปขึ้น มีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่มี

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ของภายในพระที่นั่งนั้น เป็นสิ่งซึ่งแต่ก่อน
 ไม่เคยมีมาเลย มาเริ่มมีขึ้นในบัดนี้ มีบ้างหรือไม่

ม. ไม่มี

น. หรือคนไม่พรรณนต่าง ๆ ซึ่งเกลื่อนกลาดอยู่ที่พื้นดิน ขอถวาย
 พระพร มีบ้างหรือไม่ ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย

ม. ไม่มีเลยเธอ เพราะต้นไม้เหล่านั้น ล้วนเดิมมีพืชพันธุ์เช่นเดียว

กันให้กำเนิดมาแล้วทั้งนั้น

น. นั้นแหละฉันใด นักฉนนน อนึ่งสิ่งซึ่งใดมาเกิดเป็นนามรูป ก็เกิดมาแต่ผัสสัพพันธ์ เป็นนามรูปเช่นเดียวกันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น สิ่งซึ่งไม่เคยมีผัสสัพพันธ์เป็นรูปนามแต่เดิม จะเริ่มมาเกิดเป็นนามรูปขึ้นในขันธ์ จึงมีไม่ได้ เหตุว่าสิ่งนั้น ๆ ไม่มีโอกาสใดก่อเหตุ คือขุณฺยาป ซึ่งจะเป็นผู้ ตกแต่งให้คนกลายมาเป็นนามรูปขึ้น

ม. เธอช่างฉลาดจริง ๆ

จบอภินิหารสังฆารปัญฺหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน เจตภูตมีหรือไม่ พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เจตภูตคืออะไร

ม. คือสิ่งที่สิงอยู่ในกาย ซึ่งเป็นขุณฺยาปให้ตาครูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายแตะต้อง ใจรับรู้ ประหนึ่งเราอยู่บนปราสาทน เมื่อจะดูจะฟังอะไรทางไหน ก็ให้เข้คหน้าต่าง ไปดู ไปฟัง ทางนั้น

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัสเปรียบเทียบ ก็ได้ความว่า เจตภูต ขุณฺยาปให้ตาครูปก็ได้ ให้ฟังเสียงก็ได้ เป็นอนึ่งว่าทางเดียวใช้ได้ทั่วไป ทั้งดู ทั้งฟัง เป็นต้น

ม. ไม่ใช่อย่างนั้นสิเธอ

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า เช่นเขาเทน้ำผึ้งลงใน อ่างจนเต็ม แล้วให้คนลงไปนอนอยู่ในอ่าง แต่ขีคปากก็เลีย ขอถวายพระพร

ผู้ชนะรูทไทรหรือไม่ว่า นามงนนมรสหวานเพียงไร

ม. ไร่ไม่ไค้สือเออ

น. เพราะเหตุไร ขอถวายพระพร

ม. เพราะดินของผู้ชนะมีไค้สือมรสหวาน

น. พระตำรัสเปรียบของพระองค์เองนั้น ไม่สมกับพระตำรัส

เข็องปลาย

ม. ข้าพเจ้าไม่สามารถจะไค้ตอบกับเออ ขอเออจงอธิบายให้ฟัง

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า อาศัยรูปกระทบตา เกิดความรุข
ชุน เรียกจักขุวิญญาณ อาศัยเสียงกระทบหู เกิดความรุขชุน เรียกโสต
วิญญาณ อาศัยกลิ่นกระทบจมูก เกิดความรุขชุน เรียกฆานวิญญาณ
อาศัยรสกระทบลิ้น เกิดความรุขชุน เรียกชีวหาวิญญาณ อาศัยไผฏฐัพพะ
กระทบกาย เกิดความรุขชุน เรียกกายวิญญาณ อาศัยธรรมเกิดกับใจ
เกิดความรุขชุน เรียกมโนวิญญาณ ถ้าคนธรรม คือ ฝัสะ เวทนา
สัญญา เจตนา วิตก วิจาร ก็เกิดร่วมกันกับขณะเมื่อวิญญาณเกิดชุนนั้น

ม. ซอขแล้ว

จบเวทคูปัญหา

ปัญหาท ๗

พระเจ้ามลินทร์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็วิญญาณ (๑)

(๑) คำว่า วิญญาณนี้มี ๒ อย่าง คือปฏิสนธิวิญญาณ วิญญาณแรกเกิดอย่าง ๑
อีกอย่าง ๑ เรียกว่า วิถวิญญาณ (คือ วิญญาณในปัญหานี้) ไค้แก่วิญญาณอันเกิดตามทาง
ทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น

มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะรูปร่าง

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนยืนอยู่สัณฐานสี่แยก ใครเดินไปมาจากถนนแยกไหน ก็ย่อมรู้ ย่อมเห็น ทว่าทุกคน นินทา แม้วิญญาธกคณินนั้น คือเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น ก็ย่อมรู้แจ้งทันทีว่า นั้นรูป นั้นเสียง

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขวิญญาธลักขณขัญหา

บัญญัติ ๘

พระเจ้ามลิந்தศรศถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน วิญญาธ ๕
เบื้องต้นอย่างไรอย่างหนึ่ง เกิดในที่ใด มโนวิญญาธก็เกิดขึ้นในที่นั้น
กระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมเกิดขึ้นเช่นนั้นแล

ม. ไหนเกิดก่อนหลังเล่าเธอ

น. วิญญาธ ๕ เบื้องต้นเกิดก่อน มโนวิญญาธเกิดทีหลัง

ม. วิญญาธ ๕ นั้นสั่งมโนวิญญาธไว้หรือ ว่าให้ตามไปเกิด

ด้วยกัน

น. ห้ามมิได้ ขอถวายพระพร

ม. ก็เมื่อไม่เช่นนั้น ไฉนจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะมโนวิญญาธเป็นเหตุที่ลุ่ม

- ม. เธอว่าเป็นคฤหัสถ์นั้น เป็นอย่างไร
- น. ขอถวายพระพร ฝนตกน้ำจะไหลไปทางไหน
- ม. ที่ลุ่มอยู่ทางไหน น้ำก็ไหลไปทางนั้น
- น. ฝนตกครั้งที่ ๒ อีก น้ำจะไหลไปทางไหน
- ม. น้ำครวาก่อนไหลไปทางไหน ครวาลหลังก็ไหลไปทางนั้น
- น. ขอถวายพระพร น้ำครวาก่อนสั่งน้ำครวาลหลังไว้หรือ ว่าให้ไหลตามไป หรือว่าน้ำครวาลหลังนี้ไว้ก่อนน้ำครวาก่อนว่าจะไหลไปตาม
- ม. ห้ามมิได้ การที่น้ำทั้ง ๒ ครวาลนั้นไหลไปรวมกัน ก็เพราะทางนั้นเป็นลุ่ม
- น. วิญญาณ ๕ ของตนก็เป็นเช่นเดียวกับน้ำนั้นแล คือเกิดขึ้นแล้วก็ไหลไปหาโนวิญญาณ ขอถวายพระพร การที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่า โมนิวิญญาณมีหน้าทวารู รยพิจารณา อารมณทวญาณทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย น้อมเห็นยวเข้าไว้ เพอกระทำความรู้แจ้งอกชนหนึ่ง
- ม. ซอขแล้ว

จบจักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน วิญญาณเกิดในที่ใด ธรรมคือผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจาร ก็เกิดขึ้นในที่ใด กระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็ผัสสะมีลักษณะอย่างไร

น. มีลักษณะประจวบ อธิบายว่า เช่นตาเห็นรูป เกิดความรับรู้ทางตา ขอดถวายพระพร ขณะเมื่อทั้ง ๓ ประจวบพร้อมกันเข้า นั่นแล เป็นผัสสะ

ม. เชอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนแคะ ๒ ตัวชนกัน ตัว ๑ เหมือนตา อีกตัว ๑ เหมือนรูป อากาการที่ชนกันนั้นเทียบได้กับผัสสะ

ม. เข้าใจละ

ขบผัสสะลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามลิந்தศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็เวทนา (๑)

มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอดถวายพระพร มีลักษณะรู้สึกเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง รู้สึกเฉยไม่เป็นที่สุขไม่เป็นที่ทุกข์บ้าง

ม. เชอจงยกตัวอย่างเวทนาอย่างใดอย่างใดอย่างหนึ่ง มาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนข้าราชการผู้หนึ่ง ทำความดี มีความชอบพอพระราชหฤทัย ได้รับพระราชทานบำเหน็จต่าง ๆ จนมีความสุขสบาย ครั้นผู้นั้นมาร่ำพังกถึงความสุขนั้น ๆ ก็เกิดความอึดใจ ขอดถวายพระพร ความ

(๑) เวทนามี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑

อิมใจนั้นแล เป็นสุขเวทนา

ม. ชอบแล้ว

จบเวทนาลักขณปัญฺหา

๙ ๘
ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็สัญญาว่ามีลักษณะ
อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะทำได้

ม. จำอะไรเธอ

น. เช่นจำสีแสด สีเขียวไต้ ว่ามีสีเป็นอย่างนั้น ๆ

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเจ้าพนักงานพระคลัง เมื่อเข้าไปในพระคลังหลวง
ย่อมเห็นชนิดเครื่องราชูปโภค ก็หมายจำไว้เป็นอย่าง ๆ แม้ภายหลังจะ
ไม่ได้เข้าไปดู ก็จำได้ นึกได้ ขอถวายพระพร สัญญาก็เป็นเช่นนั้นแล
ย่อมจำรูปเสียงเป็นต้นไป ว่ามีชนิด มีลักษณะเป็นอย่างนั้น ๆ

ม. เข้าใจละ

จบสัญญาลักขณปัญฺหา

๙ ๘
ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เจตนามีลักษณะ

อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะคิคาอ่านปรุ่งชั้น
ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนแพทย์ตรวจอาการของโรค ทราบตลอดแล้ว เอาการ
นั้นๆ มาสอบสวณกับสรรพคุณยา ครั้นแน่ใจจึง หยิบเอาตัวยามาปรุ่งชั้นตาม
ความประสงค์ ขอถวายพระพร เจตนา ก็เป็นเช่นนั้นแล ย่อมคิคาอารมณ์
ที่ข้องอยู่ในใจ แล้วยั่งชั้นเป็นโครงการณ์

ม. ชอบแล้ว

จบเจตนาลักษณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน วิตกมีลักษณะ

อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะติดไปกับจิต
ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ช่างไม้ผู้ชำนาญ ย่อมเข้าหน้าไม้ได้สนิทฉันทอ วิตกก็มี
ลักษณะติดไปกับจิตฉันทอ คือตรึงเรื่องราวที่เจตนาปรุ่งชั้นนั้น

จบวิตกลักษณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน วิจารณ์มีลักษณะ
อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะตามเคล้า
อารมณ์

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเสียงระฆัง หลังจากเขาคีแล้ว ก็ยังคงมีเสียงครวญ
ครางอยู่ฉันใด วิจารณ์ฉันนั้นแล คือตรงถึงเรื่องทิวตกยกขึ้นมาพิจารณา

ม. เธอสามารถจริง

ขวิจารณ์ลักษณะปัญหา

ขวรรคที่ ๓

วรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ธรรมมีวิญญาณ
เป็นต้น ซึ่งเกิดร่วมขณะกันในขณะหนึ่งๆ นั้น จะแจงออกให้เห็นซักว่าๆ
ขณะนั้นเป็นวิญญาณ นั้นเป็นผัสสะ นั้นเป็นเวทนา นั้นเป็นสัญญา นั้นเป็นเจตนา
นั้นเป็นวิตก นั้นเป็นวิจารณ์ เช่นนี้จะแจงออกมีไต่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ยากที่จะแจงออกให้เห็น
ซักๆ เช่นนี้ไต่

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเมื่อพนักงานห้องเครื่องจัดทำของเสวยเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์ตรัสสั่งให้แยกของ ซึ่งมีรสต่างๆ กันออกถวาย ขอดถวาย พระพร พนักงานคนนั้นเขาจะสามารถแยกของที่มีรสเค็ม รสเปรี้ยว รสหวาน ในของเสวยเหล่านั้นออกถวายได้หรือไม่

ม. แยกออกเช่นนั้นไม่ได้ เพราะปรุงปนไปด้วยกันเสียแล้ว แต่ว่าถึงเช่นนั้น รสเหล่านั้นก็ยังคงปรากฏอยู่ตามสัญชาติของตน

น. นั่นแลฉันใด แม้การจะแจ้งธรรมเหล่านั้นออกให้เห็นชัดๆ ก็ไม่ได้ฉันนั้น เพราะธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นรวดเร็ว ประหนึ่งว่าจะเกิดพร้อมกัน แต่แม้จะรวดเร็วถึงเช่นนั้น ลักษณะของธรรมเหล่านั้น ก็ยังคงปรากฏ พอกำหนดได้

ม. ละเอียดยิ่ง

ขบเขกภาวคตบัญญัติ

บัญญัติ ๒

พระนาคเสนทูลถามว่า ขอดถวายพระพร เกลือเป็นของรูใดด้วย

อะไร

พระเจ้ามลิந்தตรัสตอบว่า ด้วยตาลีเชอ

น. ขอดถวายพระพร จะถูกหรือ

ม. ถ้าเช่นนั้น รูใดด้วยอะไรเล่า

น. ขอดถวายพระพร รูใดด้วยลิ้น

ม. ด้วยลิ้นอย่างเคียวหรือเชอ

- น. ขอถวายพระพร ทวยสนอย่างเดียว
- ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น ไฉนพวกพ่อค้าจึงต้องใส่เกวียนบรรทุกเกลือ มาทวยเล่า จะนำมาแต่รสเกลือจะมีเขากว่าหรือ
- น. จะทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะเกลือมีน้ำหนัก ขอถวายพระพร ก็เกลือซึ่งทวยตาซึ่ง จะไต่หรือไม่
- ม. ไต่สิเธอ
- น. ขอถวายพระพร เกลือซึ่งไม่ไต่ ซึ่งไต่ก็แต่น้ำหนักเกลือเท่านั้น
- ม. ชอบกล

เบโถผลกษณปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน กิริยาที่ไต่เห็นรูป ไต่ยินเสียง ไต่ดมกลิ่น ไต่ลิ้มรส ไต่แตะต้องทั้ง ๕ อย่างนี้ เกิดมาแต่ใจอย่างเดียวกัน หรือว่ามีฐานที่เกิดต่างกัน

- พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีฐานที่เกิดต่างกัน
- ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง
- น. ต้นไม้ ๕ ต้น มีสีและรสฐานต่างกัน พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่า ต้นไม้เหล่านั้น มีพิษพันธ์อย่างเดียวกันหรือต่างกัน
- ม. ก็ต่างกันสิเธอ ถ้ามีพิษพันธ์อย่างเดียวกัน ทำไมจะต่างสีและรสฐานกันได้เล่า

น. กิริยาทั้ง ๕ อย่างนั้น ก็เช่นเดียวกับต้นไม้เหล่านั้นแล คือ

ไท้เห็นรูป ก็เพราะรูปกระทบตา ที่ไต้ยินเสียง ก็เพราะเสียงกระทบหู ที่ไต้
 คมกลิ่น ก็เพราะกลิ่นกระทบจมูก ที่ไต้ดมรส ก็เพราะรสกระทบลิ้น ที่ไต้
 แตะต้อง ก็เพราะวัตถุภายนอกถูกต้องกาย ขอถวายพระพร เมื่อกิริยา ๕
 อย่างนี้ อย่างไต้อย่างหนึ่งกระทำหน้าที่ของตนแล้ว ทนทนนิ่งสังวรายน
 เข้าไปยังใจ ใจเป็นผู้รับรู้ รับผิดชอบต่อไป เป็นอันว่าใจกระทำหน้าที่ของ
 ตนภายหลัง เหตุนี้ ใจจึงมิใช่ฐานที่เกิดของกิริยาทั้ง ๕ นั้น

ม. เธอฉลาดกว่า

ขบขัญจ่ายตนกัมนิพพิตขัญหา

๔ ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุ่ก่อนพระนาคเสน ก็เหตุไฉนมนุษย์
 จึงต่างกันเป็นหลายประเภท เช่นบางคนอายุยืนยาว แต่บางคนอายุสั้น
 บางคนมีอำนาจวาสนาใหญ่ยิ่ง แต่บางคนอาภัพ ที่เป็นเช่นนั้น อะไรเป็นผู้
 จำแนก

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพขอทูลถาม
 พระองค์ข้างว่า เป็นไฉนต้นไม้จึงผลผลิตมีรสต่างๆกัน บางชนิดมีรสหวาน
 บางชนิดมีรสขม บางชนิดมีรสเผ็ด

เป็นด้วยต้นไม้เหล่านั้นมีพันธุ์ต่างกัน

น. นั้นแลฉันใด มนุษย์ก็มีพันธุ์ต่างกันฉันนั้นเหมือนกัน จึงไต้มี
 มากประเภทเช่นนั้น คือใครทำความดีอย่างไร ความดีอย่างนั้นก็อำนวย
 ผลไปตามลักษณะของตน แม้ความชั่วก็เช่นเดียวกัน ขอถวายพระพร

เนื่องด้วย ความดี ความชั่ว มีมากอย่างและให้ผลต่างๆกันเช่นนั้นแล มนุษย์
จึงแปลกกันไปเป็นหลายประเภท ความชอบสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็
ได้ตรัสแก่สุภมาณพ ใจความว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นต่างๆกัน
ม. จริงอย่างเธอว่า

จกัหมมณานากรรมญญา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิตที่ตรัสถามว่า ทุก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า
การบวชมีประโยชน์ที่จะไต่รู้ว่า ทำอย่างไรจึงจะดับความทุกข์ที่มีอยู่ได้
และจะไม่ให้ความทุกข์อย่างอื่นเกิดขึ้นอีกนั้น จะต้องรีบทำๆ ไม ถึงเวลา
เกิดทุกข์จึงทำมิได้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้าวรโง้งจนถึงเวลาเกิด
ทุกข์ ย่อมหาโอกาสทำไต่ยาก หรือจะทำได้ ก็มิได้รับผลเท่าที่ปรารถนา
แต่ถ้าวรพยายามทำเสียก่อน ถึงคราวเกิดทุกข์ก็ย่อมได้รับผลสมความ
มุ่งหมาย

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า พระองค์ทรงกระหายน้ำจน
เมื่อใด จึงดำรัสสั่งให้ขุดสระเมื่อนั้น กระนั้นหรือ หรือว่าสงครามเกิดขึ้น
เวลาใด พระองค์จึงตรัสสั่งให้สร้างข้อมปราการ ให้ทหารหัดเพลงอาวุธใน
เวลานั้น อย่างนั้นหรือ

ม. ต้องให้จัดทำไว้ก่อนสิเธอ รอไว้จนถึงเวลาจำเป็นเช่นนั้น ๆ

แล้วจึงให้จิตทำจะทนความประสงค์ใดอย่างไร

น. อาตมภาพก็เป็นเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน คือต้องพยายามรีบฝึกหัดกายวาจาใจไว้ให้มีกำลังพอ เพื่อว่า เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ทุกข์ จะได้ใช้กายวาจาใจที่ฝึกหัดไว้นั้น ออกผจญกับทุกข์ ถ้ามีได้เตรียมไว้ก่อนเช่นนั้น ความทุกข์ก็จะไต่เปรียบ สามารถเอาชนะชนะครอบงำจิตได้เรื่อยๆ ไป เหตุนี้จึงต้องรีบทำ แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้ใจความว่า เมื่อรู้ว่ากิจใดจะทำให้พ้นจากทุกข์ได้ ก็พึงรีบพยายามทำกิจนั้นเสียให้สำเร็จ เพราะรู้ไม่ไต่ว่าจะตายเมื่อไร

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบปฏิทินเจรวายามกรณปัญหา

ปัญหาที่ ๖.

พระเจ้ามลิตที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เชอว่าไฟในนรกอื่นแรงกว่าไฟธรรมดาในมนุษย์ เพราะไฟในมนุษย์นั้น ถึงจะทิ้งก้อนหินย่อมๆ ลงไป แม้เผาอยู่วันยังค่ำก็ไม่ละลาย แต่ถ้างก้อนหินก้อนโตๆ ลงไปในไฟนรก ครู่เดียวเท่านั้น ก็แหลกย่อยไปหมด ถ้าจริงอย่างเชอว่านั้น เหตุใดนาคเสนนรกบางจำพวกซึ่งไหม้อยู่ตั้งหลายพันปี จึงไม่แหลกไม่ย่อยไปเสียสิ้นเล่า

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สัตว์จำพวกจะเข้ย่อมกลิ้งกินก้อนหิน ก้อนกรวด เป็นอาหารมิใช่หรือ

ม. ไซส์เธอ

น. ก็ห็นและกรวตในท้องสัตว์เหล่านั้น ไฟธาตุย่อยละเอียดหรือไม่

ม. ย่อยละเอียดหมด

น. ก็ถ้าเป็นเช่นนั้น ลูกที่ยังอยู่ในท้องสัตว์จำพวกนั้น ถูกไฟธาตุย่อยละเอียดไปด้วยหรือไม่

ม. ห้ามมิได้

น. ขอถวายพระพร นั่นเป็นเพราะเหตุไร

ม. เข้าใจว่าเป็นเพราะกรรมชบเลียงไว้

น. สัตว์นรกก็เป็นเช่นเดียวกับลูกสัตว์จำพวกนั้นเหมือนกัน คือหาได้ถูกไฟนรกซึ่งร้อนแรงถึงปานนั้น เผลอให้ละลายหายสูญไปไม่ ทงนก็เพราะบาปกรรมที่ตนได้กระทำมาตามชบเลียงไว้ สมด้วยนัยพระพทศภษิตว่า บาปกรรมยังไม่สิ้นเพียงใด สัตว์นรกกียังไม่หมดอายุเพียงนั้น

ม. เชอฉลาคเปริยข

จบนิรยอุณหากการบัญญัติ

บัญญัติ ๗

พระเจ้ามีลนทศตรสถามว่า ทุก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมอยู่ในอากาศที่ว่างนั้น จะจริงหรือ

พระนาคเสนจึงจับฉมกรกุ่มน้ำ แล้วยกขึ้นทูลเปริยขถวายว่า น้ำนั้นลมอุ้มไว้โดยนิต แม่น้ำซึ่งรองแผ่นดินก็เป็นฉนวนนั้นเหมือนกัน ไต่อาศัย

ลมซึ่งอยู่ในอากาศประคองไว้ จึงไต่ทรงตัวอยู่ได้

ม. ซอบกล

จบปฏิวิธานฐารกปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ความค้ำกองทุกข์
ไต่ทั้งหมดหรือเธอ เป็นพระนิพพาน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ค้ำอย่างไรจึงจะไต่ชื่อว่า พระนิพพาน

น. ค้ำจนหาเชือกที่จะก่อให้ลุลกลามอีกไม่ได้ ชื่อว่าพระนิพพาน ขอ
ถวายพระพร อันผู้ที่ปล่อยใจไปตามอารมณ์ที่ผ่านมา ย่อมถูกความทุกข์
เผาผลาญให้หม่นไหม้ ส่วนท่านที่มีใจขึ้น มีใจหนักแน่น แม้จะมีอารมณ์
ทรอนรอนมากกระทบ ท่านก็ไม่ปล่อยใจของท่านให้ไปหมกไหม้อยู่ในกอง
ทุกข์เช่นนั้น ย่อมค้ำเสียไต่ด้วยมาก็คิดเห็นว่า คติของธรรมคามืออยู่อย่าง
นั้น จนอารมณ์นั้น ๆ มอกไปเอง

ม. เธอว่านซอบแล้ว

จบนิโรธนิพพานปัญหา

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน บุคคลย่อมไต่
พระนิพพานด้วยกันทุกคนหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ไท้เฉพาะผู้ที่เดินถูกทางเท่านั้น ขอถวาย
 พระพร ก็การที่จะเดินไปให้ถูกทางนั้น เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจให้
 ตรงเสียก่อน คือให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางเดิน
 ไปดับทุกข์ ว่ามีอยู่อย่างไร เมื่อทำความเข้าใจของตนให้ตรงไต่เช่นนั้นแล้ว
 จึงใช้ความเห็นตรง เห็นชอบนั้น ให้เป็นผู้นำความคิดการพูด และการทำให้
 เดินตรงไป ขณะเดินก็ต้องพยายามนึกมุ่งที่ไต่ให้หมายไว้ให้แน่นแน้อยู่แต่
 ที่เดียว ขอถวายพระพร ผู้ที่เดินถูกทางเช่นนั้นแล ย่อมไต่พระนิพพาน
 ม. เธอสามารถจริง

จบนิพพานลภณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ผู้ก่อนพระนาคเสน ผู้ที่
 พระนิพพานจะรู้หรือไม่ ว่าพระนิพพานเป็นสุข กษัตริย์ยังไม่ได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร
 ม. รู้ไต่อย่างไร

น. อาตมภาพขอทูลถามข้างว่า คนที่มีร่างกายบริบูรณ์ มิได้พิจารณา
 อะไร จะรู้หรือไม่ว่า การตัดมอตคเท่าเป็นความเจ็บปวด

ม. รู้ดีเธอ

น. ขอถวายพระพร นั้นรู้ไต่ด้วยอะไร

ม. รู้ไต่ด้วยฟังเสียงครวญคราง หรือเห็นอาการคิรณของคน
 ถูกตัดมอตคเท่า

น. นันแลฉนโค แม่ผู้ขงไมไคพระนิพพานกฉนนันเหมือนกัน
คือไคเห็นกริยามรรยาท หรือไคยนิไคฟังถอยคำขงท่านทไคพระนิพพาน
แล้ว ก็หยงรูไคว่าพระนิพพานเป็นสุข

ม. ซอบแล้ว

จบนิพพานสุขภาวชานนบัญญัติ

จบวรรคที่ ๔

วรรคที่ ๕

บัญญัติ ๑

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอเคยเห็นพระ
พุทธรเจ้าหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ชาติมภาพไม่เคยเห็น

ม. อาจารย์ขงเธอเล่าไคเห็นหรือไม่

น. อาจารย์ขงชาติมภาพกไมไคเห็น

ม. ถ้าอย่างนั้น พระพุทธรเจ้ามีไมมีหรือ

น. ขอถวายพระพร พระองค์เคยเสด็จไปทอดพระเนตรแม่น้ำ
โอทานที ที่ข่าหิมพานต์หรือไม่

ม. ข่าพเจ้าไม่เคยไปดู

น. พระชนกขงพระองค์เล่า ไคเสด็จไปทอดพระเนตรข้างหรือไม่

ม. พระชนกขงข่าพเจ้ากไมไคเสด็จไปทอดพระเนตร

น. ถ้าอย่างนั้น แม่น้ำโอทานทีมีไมมีหรือ

ม. มีสีธอ เป็นแต่พระชนกและข้าพเจ้ามิได้ไปดู ไปเห็น มาเท่านั้น
 น. นั้นแลฉันใด นักฉันนั้น อาจารย์และอาคมภาพก็มิได้เห็น
 พระพุทธเจ้าเหมือนกัน เพราะว่าเกิดไม่ทัน แต่ว่าพระพุทธเจ้ามีจริง ขอ
 ถวายพระพร เหตุที่จะพื้งนำมาพิสูจน์ขอนักคือ โลกตรธรรม ๕ ประการ^(๑)
 ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูงสุด พณวิสัยที่คนสามัญจะพื้งคิดเห็นได้เอง คือเฉพาะ
 แต่ผู้ใดอบรมความดี จนสติปัญญาแก่กล้าเท่านั้น จึงจะเป็นผู้รู้อเอง
 เห็นเอง ซึ่งธรรมเหล่านั้นได้ ครั้นแล้วนำมาเผยแพร่แก่พุทธบริษัท เพื่อ
 ให้รู้ตามเห็นตามข้าง

ขอถวายพระพร เหตุมีโลกตรธรรมเป็นพยานอยู่เช่นนั้น จึงรู้ได้ว่า
 ผู้แรกตรัสรู้พระธรรมเหล่านั้น ซึ่งได้พระนามว่า พระพุทธเจ้า มีจริง

ม. มองเห็นละ

จบพุทธอรรถกถาภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าไม่มี
 ใครดีเท่าเทียม มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เธอมิได้เห็น ทำไมจึงรู้ได้เล่า

น. ขอถวายพระพร คนที่ยังไม่เคยเห็นทะเลเลย แต่เมื่อพูดถึง

(๑) ๑. โสดาปัตติมรรค ๒. โสดาปัตติผล ๓. สกทาคามิมรรค ๔. สกทาคามิผล
 ๕. อนาคามิมรรค ๖. อนาคามิผล ๗. อรหัตตผลมรรค ๘. อรหัตตผล ๙. นิพพาน

ทะเล เขาจะรู้สึกหรือไม่ว่า ทะเลกว้างใหญ่

ม. รู้สึกเธอ

น. นันแลฉนโค นกฉนนัน แม้อาตมภาพมิได้เห็นพระพุทธรเจ้า

เลยก็จริง แต่เมื่อมาไต่ย่น ไต่ฟัง คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า หรือไต่ยู่เห็น

พระพุทธรสาวกปฏิบัติดี ปฏิบัติงาม แล้วไต่ยู่ด้วยความสุขกายเย็นใจ ก็หยิ่งรู้ว่า

พระพุทธรเจ้าคยงจริง

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบพุทธานุตตรภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลันทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็ผูกเกล้าเขาอาจ

จะรู้ไต่หรือว่า พระพุทธรเจ้าคยงจริง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อัจรูไต่

ม. จะรู้ไต่อย่างไร

น. ขอถวายพระพร ก็พระทิสสเถระ ซึ่งเป็นผู้เขียนภาพงามจน

เลื่องชือลือนามรู้จักกันทั่ว ๆ ไปในครั้งกระนั้น แม้นท่านมรณภาพไปนาน

แล้ว แต่ถึงเช่นนั้น ในขณกยงมีมรรุจักชือเลื่องและเกียรติคุณของท่านไต่

ขอถวายพระพร นั้นเป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะฝีมือเขียนนั้น จับอกจับใจของผู้ที่ไต่พบ ไต่เห็น

น. นันแลฉนโค พระพุทธรเจ้ากฉนนันเหมือนกัน พระองค์ทรง

เป็กเผยแพร่ธรรม ซึ่งกระทำให้พระองค์เป็นผู้ลือเลื่องนั้น ไต่เป็นช่องทาง

สำหรับให้ผู้ที่ใคร่ครองแล้วปฏิบัติตาม เดินเข้าไปพบเห็น เห็นพระองค์
ซึ่งเปี่ยมด้วยคุณสมบัติ

ขอถวายพระพร เพราะฉะนั้น ผู้ที่ใคร่ครองธรรมคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าค้นหาเหตุผลแล้ว ก็ย่อมจะชอบใจเช่นเดียวกัน เมื่อนั้นแล้ว
เขาจะรู้ได้ว่า พระพุทธเจ้าที่จริง
ม. เธอว่าถูกใจข้าพเจ้า

จบพุทธานุตตรชานนปัญห

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลีนที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เมื่อธรรมเป็นช่องทาง
สำหรับเดินไปพบเห็นพระพุทธเจ้าได้เช่นนั้น ก็ตัวเธอเล่าได้เห็นธรรม
แล้วหรือยัง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันสาวกของพระพุทธเจ้า
ย่อมประพฤติปฏิบัติตามแนวคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยลำดับ ๆ ไป

ม. เธอช่างฉลาดจริงๆ

จบฉั่มมทีฎฐปัญห

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลีนที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เมื่อวิญญาณะจะ
ไปยังเกิด ต้องก้าว ต้องเดิน ไปหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ต้องก้าว ไม่ต้องเดิน

ม. เชอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนการจุดไฟโดยต่อมาจากไฟอีกดวงหนึ่ง จะเป็นอันว่า

ไฟดวงที่ถูกต่อ ก้าวมายังดวงที่ต่อใหม่กระนั้นหรือ

ม. ห้ามมิได้

น. หรือเช่นขณะเมื่อพระองค์ทรงศึกษาวิชาอยู่ในสำนักอาจารย์

วิชาเหล่านั้นเคลื่อนจากอาจารย์มาหาพระองค์กระนั้นหรือ

ม. ห้ามมิได้

น. ขอถวายพระพร วิญญาณก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ขณะเมื่อ

จะไปยังเกิดยังภพอื่น หาได้ก้าวหรือเดินจากภพนี้ไปสู่ภพนั้น ๆ ไม่

ม. เข้าใจละเธอ

จบจสังกมติปฏิสนธิคหณปัญห

๔
ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เจตภูตมีอยู่หรือเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้าว่าโดยปรมัตถแล้ว

ก็ไม่มี

ม. จริง

จบเวทคูปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คนตายมีส่วนใด
ส่วนหนึ่งซึ่งออกจากกายนี้ ไปเป็นร่างกายอื่นอย่างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่มี

ม. ถ้าเช่นนั้น คนก็หนีบาปกรรมพ้นละซิเธอ

น. ถ้าว่าไม่เกิดต่อไปอีก ก็หนีพ้น แต่ถ้ายังต้องไปเกิดอีก ก็หนี
ไม่พ้น

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. คนลักมะม่วง เมื่อมีผู้นำค้ไปถึงศาล จำเลยแก้ว่า มะม่วง
ต้นนั้น โจรก็มีได้ปลูกไว้ ต้นมะม่วงที่เขาลักผลไปนั้น เป็นของคนอื่นปลูก
ไว้ก่อน ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้เช่นนั้น จะพ้นโทษหรือไม่

ม. ไม่พ้นสิเธอ

น. ขอถวายพระพร ก็จำเลยมิได้ลักมะม่วงของโจรก็ เหตุไรจึง
ไม่พ้นเล่า

ม. เหตุที่ไม่พ้น ก็เพราะจำเลยเอาผลมะม่วงนั้น มาด้วยอาการ
ลักขโมย ถึงหากว่าผลมะม่วงนั้น จะเป็นของอีกคนหนึ่งปลูกไว้ ศาลก็ลง
โทษจำเลยได้ ด้วยเหตุที่จำเลยมีเจตนาทุจริต

น. นั้นแลฉนไต นัคนั้น คนตายแม้จะทอดทิ้งร่างกายทุก ๆ
ส่วนไว้ ไปเกิดเป็นร่างกายอื่นอีกต่างหากก็จริง แต่ถึงเช่นนั้น ก็หนีบาป
กรรมที่ตัวทำไว้ในชาตินี้ไม่ เพราะว่า คนย่อมมีแต่บุญบาปเท่านั้น ซึ่ง
ตามไปในชาติหน้า

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบสังกมณบัญญัติ

บัญญัติ ๘

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ขุนก็ตาม ขาปกก็ตาม เมื่อยังไม่ให้ผล ไปรออยู่ที่ไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็ติดตามผู้ทำไปคุดงเงาตามตัว ถ้าได้โอกรสเมื่อใด ก็ให้ผลเมื่อนั้น

ม. เธอจะสามารถช้ใดหรือไม่ว่า อยู่ทนน ทน

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่สามารถจะช้ถวายได้

ม. ถ้าเช่นนั้นจงเปรียบให้ฟัง

น. ต้นไม้เมื่อยังไม่ออกผล พระองค์จะทรงสามารถช้ใดหรือไม่ว่า ผลอยู่ทนน ทน

ม. ช้ไม่ได้

น. ขอถวายพระพร ขุนขาปกก็เป็นเช่นเดียวกับผลไม้ผลนั้นเหมือนกัน คือเมื่อกำลังติดตามไป ก็ไม่ได้ว่า เวลานอยู่ทนน ทน

ม. เข้าใจละเธอ

จบกัมมผลอตถภาวบัญญัติ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ^๕ดูก่อนพระนาคเสน ^๕ผู้ที่จะต้องบังเกิด ^๕ต่อไป ^๕เขารูตัวหรือไม่ ^๕ว่าจะต้องไปเกิดอีก

พระนาคเสนทูลตอบว่า ^๕ขอถวายพระพร ^๕รับ

ม. ^๕เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ^๕เหมือนชาวนาเมื่อหว่านข้าวปลูกลงในพินนาแล้ว ^๕ฝนก็ไปรย ^๕ปรายลงมาโดยลำดับ ^๕ขอถวายพระพร ^๕เมื่อนั้นชาวนาเขาจะรู้ได้หรือไม่ว่า ^๕ข้าวปลูกจักงอกงาม

ม. ^๕รู้อะไร ^๕เพราะกรรมตาข้าวปลูก ^๕เมื่อมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่ ^๕ก็ย่อม ^๕งอกงาม

น. ^๕ผู้ที่จะบังเกิดต่อไป ^๕ก็รูตัวเช่นนั้นเหมือนกัน ^๕เพราะว่า ^๕พืช ^๕คือบุญบาป ^๕ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดตัว ^๕ยังเพาะ ^๕ยังทำอยู่ ^๕

ม. ^๕เธอว่าชอบแล้ว

จบอุปยัชชนชาวนปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ^๕ดูก่อนพระนาคเสน ^๕พระพุทธเจ้ามีอยู่ ^๕หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ^๕ขอถวายพระพร ^๕มีอยู่

ม. ^๕ถ้าเช่นนั้น ^๕เธอจะสามารถชใดหรือไม่ว่า ^๕เวลานี้เสด็จประทับ ^๕อยู่ที่ไหน ^๕ที่ไหน

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปแล้ว อาตม-
ภาพไม่สามารถจะช้ที่ซึ่งเสด็จประทับอยู่ถวายได้

ม. ถ้าเช่นนั้นจึงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนไฟกองใหญ่ ซึ่งลุกโพลงอยู่ แต่เปลวไฟดับหายเรื่อยๆ
ไป นั้นพระองค์จะทรงช้ใดหรือไม่ว่า เปลวไฟไปอยู่ที่ไหน

ม. ช้ไม่ได้ เพราะเปลวไฟดับไปแล้ว ก็เป็นอันดับสิ้นไปแล้ว

น. นั้นแลฉันใด แม้พระพุทธเจ้ากฉันนั้น ถึงพระองค์มีอยู่จริง
แต่เพราะพระองค์ได้เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ดับจน
สิ้นเชื้อ) เสียแล้ว ฉะนั้นจึงช้ถวายไม่ได้ ที่อาตมภาพจะพอช้แจ้งถวายได้
ก็แต่ธรรมกายอันเป็นผู้แทนพระพุทธองค์เท่านั้น

ม. เชอช่างสามารถจริง

จบพุทธนิทสสันขัณฐะ

จบวรรคที่ ๕

วรรคที่ ๖

ขัณฐะที่ ๑

พระเจ้ามีลินทตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน นักบวชอย่างพวก
เธอยังมีความรักใคร่ร่างกายอยู่หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่มีแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ไฉนนักบวชเหล่านั้น จึงยังทะนุบำรุงร่างกาย

อยู่อีกเล่า

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์บ้างว่า เมื่อพระองค์เสด็จไป
งานพระราชสังคราม เคยถูกอาวุธของข้าศึกบ้างหรือไม่

ม. ก็เคยถูกอยู่บ้าง

น. บาดแผลที่ตองอาวุธนั้น พระองค์ทรงพอกยา ทรงทาน้ำมัน
ทรงพันด้วยผ้าเนอละเอียดไหมไซหรือ

ม. ก็ต้องทำอย่างนั้นสิเธอ

น. บาดแผลนั้นเป็นตรึกของพระองค์นิกหรือ จึงได้ทรงประคบ
ประหมถึงเช่นนั้น

ม. ห้ามได้ แต่การที่ต้องกระทำเช่นนั้น ก็เพื่อจะรักษาบาดแผล
เรียกเนื้อให้เต็มเท่านั้น

น. ขอถวายพระพร แม่พวกกบวชก็มีไต่อาลัยร่างกาย เช่น
เดียวกับบาดแผลนั้นเหมือนกัน แต่ที่ยังทำการทะนุบำรุงร่างกายอยู่ ก็เพื่อ
จะเอาไว้อาศัยบำเพ็ญกิจที่เป็นประโยชน์สุขของตน และผู้อื่นให้บริบูรณ์
ยิ่ง ๆ ขึ้นเท่านั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกายอภัยปัญหา

๔ ๓
บัญญัติ ๒

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้ายอม
ทรงรู้เห็นสิ่งทั้งปวงสิ้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุใดในพระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามตามหลังเหตุการณ์สาวกทำให้เกิดจนเล่า

น. ชาติมภาพขอทูลถามพระองค์อย่างว่า ธรรมดาแพทย์ผู้ชำนาญย่อมรู้สรรพคุณแห่งตัวยาสั้นมิใช่หรือ

ม. ใช่สิเธอ

น. ขอถวายพระพร แพทย์ผู้นั้นเขาวางยาต่อเมื่อมีโรคหรืออาการของโรคปรากฏขึ้นก่อน หรือว่าเวลาปรกติ ซึ่งยังคาดไม่ได้ว่าจะมีโรคภัยอะไรเกิดขึ้น เขาก็กวางยาเหมือนกัน

ม. เวลาปรกติเขาจะวางยาประสงค์อะไร เพราะว่าการวางยาในเวลาเช่นนั้น อาจจะทำให้โทษแก่ร่างกายก็ได้ แต่ถ้าถึงคราวเจ็บไข้ ยาเป็นของสำคัญยิ่ง เพราะถ้าทอดทิ้งไม่รีบให้แพทย์วางยาเสียทันที โรคนั้นก็ย่อมจะกำเริบขึ้นทุกที ยากที่จะรักษาให้หายได้ต่อไป

น. ขอถวายพระพร แม้พระพุทธเจ้าผู้ทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงก็เป็นเช่นเดียวกับแพทย์นั้นเหมือนกัน คือการที่พระองค์ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามล่วงหน้าไว้ ก็ด้วยทรงเห็นว่า ถ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ก่อน อาจจะเป็นข้อที่เห็นว่าหยาบหยาบของผู้แรกเข้ามาบวช จนให้เกิดความระอาใจก็เป็นได้ เนื่องด้วยมีพระหฤทัยทรงอนุเคราะห์อยู่เช่นนั้นแล จึงมิได้ทรงบัญญัติไว้ก่อนแต่ความเสียหายเกิดขึ้น แต่ถามเรื่องซึ่งทรงเห็นว่า ถ้าไม่ทรงห้ามเสีย อาจจะนำความเลื่อมทราบบ้างหมู่คณะเกิดขึ้นเมื่อใด ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามเช่นนั้น เพื่อมิให้สาวกล่วงละเมิดต่อไป

ม. ละเอียดยกแท้

จบสมัยตัดกาลปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ตามประวัติปรากฏว่า พระพุทธเจ้ามีพระสรีรกายทุก ๆ ส่วนได้ลักษณะพระมหาบุรุษ มีพระฉวีวรรณผ่องทงสีทอง ขอนี้จะจริงหรือเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ก็พระชนกชนนีของพระองค์เล่า มีพระลักษณะเช่นนั้นเหมือนกันหรือ

น. ขอถวายพระพร ห้ามได้

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น จะคิดว่าคือหรือเธอ เพราะตามธรรมคายตรต้องคล้ายคลึงบิดามารดาคนใดคนหนึ่ง หรือทั้ง ๒ จึงจะชอบ

น. ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรูจักสีสน์และกลิ่นของบัวหลวงหรือไม่

ม. รูจักสีเธอ

น. บัวนั้นเกิดที่ไหน

ม. เกิดที่เขอกตมซึ่งมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่

น. ขอถวายพระพร บัวนั้นมีสีสน์วรรณะเหมือนเขอกตมหรือ

ม. ห้ามได้

น. หรือเหมือนน้ำ ขอถวายพระพร

ม. น้ำก็ไม่เหมือน สัญชาติของบัวหลวงมีสีสน์วรรณะอย่างใดบัวนั้นกมอย่างนั้น

น. นั้นแลฉันใด แม้พระพุทธเจ้ากณนนั้น ถึงพระองค์จะทรงถือกำเนิดมาแต่พระชนกชนนีก้จริง แต่ที่พระองค์มีพระลักษณะพิเศษยิ่ง มี

เหมือนพระชนกชนนินั้น ก็เพราะความตึงหลายที่ใดทรงสั่งสมไว้แต่หน
หลัง มาตกแต่ให้พระองค์มีพระลักษณะตามสัญญาชาติของพระมหาบุรุษ ผู้
พิเศษยิ่งเช่นเดียวกัน

ม. เธอช่างฉลาดจริงๆ

จบทิวทัศน์มหาปุริสลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า ต่อก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรง
ประกอบด้วยพระเมตตากรุณาอย่างเดียวกับพรหม มีใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ถ้าเช่นนั้น จะมีเป็นอันว่า พระพุทธเจ้าเฝ้าอย่างมาจากพรหม
หรือเธอ

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า ช่างพระที่นั่งร้อง เคย
ร้องเสียงเหมือนเสียงนกกระเรียนมีบ้างหรือไม่

ม. เคยมีอยู่บ้าง

น. ขอถวายพระพร ช่างนั้นจำเสียงนกกระเรียนมาร้องหรือ

ม. หามิได้ เสียงที่ช่างร้องอย่างนั้น ก็โดยเป็นวิสัยของช่าง

ซึ่งบางครั้งกรร้องเสียงอย่างนั้น แต่เผอิญไปพ้องกับเสียงนกกระเรียนเข้า

น. นึกเช่นนั้นแล ทวีว่าวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมี

พระอัธยาศัยกอบปรีย์ด้วยพระเมตตากรุณาอย่างเดียวกับพรหมทั้งหลาย ขอ

ถวายพระพร แต่อาตมภาพใคร่จะทราบว่า พรหมผู้ธรรมคำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้าหรือไม่

ม. วัชชีเธอ

น. ถ้าอย่างนั้น พรหมก็คงเวียน คงจำ ไปจากพระพุทธเจ้า

ม. เห็นจะเป็นอย่างนั้น

จบพรหมจารีปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิตนัตถ์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน บวชกับไม่บวช ไหนจะดี

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บวชดี

ม. ก็ถ้าบวชดี ทำไมพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงผนวชเล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงผนวชเหมือนกัน

ทันทันนั้น พระเจ้ามลิตนัตถ์ประกาศถ้อยคำของพระนาคเสน กะ
พวกราชบริษทเพื่อให้เป็นพยานแล้ว จึงตรัสถามพระเถระว่า ถ้าเป็น
เช่นนั้น ใครเล่าเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

น. ขอถวายพระพร การผนวชของพระพุทธเจ้าไม่มีอุปัชฌาย์
อาจารย์ เพราะว่าการผนวชนั้น มีมาพร้อมกับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าที่
โคนไม้ศรีมหาโพธิ์ อาตมภาพจะขอเปรียบเทียบอย่างพ้องง่าย ๆ เช่นการ
บริโภคน้ำอาหาร ถึงไม่มีครูอาจารย์ก็บริโภคน้ำได้ แม้การทรงผนวชของ
พระพุทธเจ้า ก็เป็นเช่นเดียวกันกับการบริโภคน้ำนั่นแล คือพระองค์ทรง
รู้เอง เห็นเอง ซึ่งความจริงทั้งหลาย ที่ลึกลับหาเหตุผลวิธีการแห่งการบวช

ก็ทรงทราบชัดเจน เพราะฉะนั้น จึงห้ามใครเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ของ
พระองค์ไม่

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบอุปสัมปन्नปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้หนึ่ง บิคา มารคา
ตายเสียใจร้องไห้ อีกผู้หนึ่ง ร้องไห้เพราะใครจะประพฤติกิธรรม น้ำตา
ของคนทั้งสองนี้ ของคนไหนเป็นยา

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร น้ำตาของคนต้นชุ่นอื่น
เพราะไฟ คือความรักใคร่และหลงใหล มีรู้เท่าความเป็นจริงของสังขาร
แต่น้ำตาของคนหลัง ใสเย็น เพราะกลั่นมาแต่ความอิมเอิบใจ เป็นอันว่า
เป็นยาได้

ม. ชอบแล้ว

จบอัสสัมปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คนที่ยังมีความ
กำหนดอยู่ กับคนที่ไม่มีความกำหนดแล้ว ต่างกันหรือเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ต่างกัน คือคนหนึ่ง

ยังมีความปรารถนาหรือความประสงค์อยู่อีก แต่อีกคนหนึ่ง ห้ามมีความ
ปรารถนาหรือความประสงค์ต่อไปอีกไม่

ม. ความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่า คนสองคนนั้นมีบางอย่างซึ่งยัง
เหมือนกันอยู่ คือชอบบริโภคอาหารที่ดี มีรสอร่อยเช่นเดียวกัน

น. ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นพระองค์ทรงเห็นนั่นแล แต่ถึง
เช่นนั้น คน ๒ คนนั้นก็ยังต่างกันอยู่ คือคนที่ยังมีความกำหนัด ขณะเมื่อ
บริโภคอาหาร ย่อมรู้สึกรสอร่อย และทั้งยังติดใจในรสอาหารนั้นอีกด้วย
ส่วนคนที่ไม่มีมีความกำหนัดแล้ว ก็มีความรู้สึกในรสอาหารเช่นนั้นเหมือน
กัน แต่มีเฉพาะเวลาบริโภคเท่านั้น หาได้มีจิตใจซึ่งอยู่ในรสอาหารนั้นๆ
ต่อไปอีกไม่

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบรรลุปฏิสังเวทียัญญา

บัญญัติที่ ๘

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน บัญญาอยู่ที่ตรงไหน
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ที่อยู่ของบัญญัติไม่ปรากฏ

ม. ถ้าเช่นนั้นบัญญัติไม่มีหรือ

น. ลมมีหรือไม่มี และถ้ามี ที่อยู่ๆ ที่ตรงไหน

ม. ลมมีสี่เขต แต่ว่าที่อยู่ของลม ไม่มีใครรู้

น. ขอถวายพระพร บัญญา ก็เช่นนั้นเหมือนกัน คือ แม้บัญญัติมี

เมล็ดมะม่วงนั้นชนใหม่ต่อไป ฉะนั้น ก็ขณะเมื่อเราเพาะเหตุและรับผลอยู่
นี้ เราย่อมถูกความแก่ชราพยาธิพิศม์ ให้ใกล้ความตายเข้าไปอยู่
ทุกๆขณะ ครั้นเราถึงวาระแห่งความตาย ความดี ความชั่ว คือบุญบาปที่
เราได้เพาะ ได้ทำไว้ในชาตินั้น ก็เริ่มขึ้นให้เราหมุนไปเกิด แก่ เจ็บ ตาย
ต่อไปอีกวนเวียนกันอยู่โดยทำนองนี้เรื่อยไป จนกว่าเราจะได้หยุดเพาะ
เหตุทั้งสองประการนั้นเสีย

ขอถวายพระพร ก็เขตที่จะให้เราหยุดเพาะเหตุใต้นั้น ต้องต่อเมื่อ
เราได้พยายามทำความดีล้างความชั่วซึ่งเป็นสิ่งโสโครก จนไม่มีแปด
เปื้อน หยุดกระทำการชั่วร้ายได้แล้ว เมื่อนั้นเป็นอันว่าเราได้เข้าเขต
หยุดเพาะเหตุ คือความดี ความชั่ว ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายต่อไปอีก ขอ
ถวายพระพร แต่ถ้าเรายังเพาะเหตุ คือ ยังต้องทำความดีล้างความชั่วอยู่
ตรรายใด เราก็ยังจะต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ตรรายนั้น

ขอถวายพระพร สังสารวัฏได้แก่อาการหมุนเวียนดังทูลมาฉะนี้แล
ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบสังสารวัฏปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน อะไรเป็นผู้จัก ผู้จำ
กิจการที่ใดทำ หรือคำที่ใดพูดไว้นาน ๆ ได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สติ
ม. มีใช้จิตหรือเชอ

น. ถ้าพระองค์ยังทรงสงสัย ก็ขอให้ทรงตั้งพระหฤทัยนึกถึง พระราชากรณียกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ทรงไว้นานจนทรงจำไม่ได้แล้ว เพื่อทดลองดูว่า จะทรงนึกขึ้นได้หรือไม่

ม. เมื่อนานจนจำไม่ได้แล้ว จะนึกขึ้นได้อย่างไรเล่าเธอ

น. ก็ในขณะที่เมื่อทดลองนี้ พระองค์ไม่มีพระหฤทัยซึ่งเป็นจิตใจ

หรือ

ม. มีสิเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะเป็นเช่นนั้นแล อาตมภาพจึงทูลว่า สติ เป็นผู้นำ ผู้จำ สาวเขาภิจักรที่ล่วงแล้วมาปรากฏขึ้นได้ ส่วนจิตเป็นแต่ผู้ คิคอ่านโยงไปข้างหน้าเท่านั้น

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบจิรกตสรรณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทุกรพระนาคเสน สัตินนเกิดตนเอง หรือเกิดชนต่อเมอมีคนเตือน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เกิดชนได้ทั้ง ๒ ทาง

ม. แต่ความเห็นของข้าพเจ้า ว่าเกิดตนเอง มีพกต้อมมีคนอื่นเตือน

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัส คนก็ไม่ต้องมีครูอาจารย์คอยตักเตือนว่ากล่าว แต่นี้เพราะมิเป็นเช่นนั้น จึงต้องมีครู มีอาจารย์ คอยให้

สติในเมื่อเราพลั้งเผลอ

ม. จริง

ขบสติกถิธานนยัญหา

ขบวรรคที่ ๖

วรรคที่ ๗

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน สติความระลึก
หรือความจำ เกิดแต่อาการเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เกิดแต่อาการ ๑๗ อย่าง
คือ

(๑) เกิดแต่ความรู้อย่าง ทั้งผู้ประวตการณที่ล่วงๆมาแล้ว ความ
รู้นยอมเป็นแนวให้ระลึกถึงเหตุการณ์แต่หลังได้

(๒) เกิดแต่การที่ใดกระทำเครื่องหมายไว้

(๓) เกิดแต่การได้ขยับฐานะสูงขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้นักให้จำกิจการ
ที่ตนได้กระทำมาแต่หลัง

(๔) เกิดแต่การได้รับความสุข ซึ่งชวนให้สาวเอากิจการที่ล่วง
แล้วมานึก มาคิด เพื่อได้ค้นหาเหตุ

(๕) เกิดแต่การได้รับความทุกข์ ซึ่งชวนให้หวนไปนึกถึงเหตุ
แห่งความทุกข์นั้นๆ

(๖) เกิดแต่การไตร่เห็นสิ่งทีคล้ายกัน ซึ่งเป็นการเตือนให้จำอีก
สิ่งหนึ่งได้

(๗) เกิดแต่การรูเห็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เช่น เห็นสีขาวทำให้นึก
ถึงสีดำได้

(๘) เกิดแต่การไตร่ขาคำตกเตือน

(๙) เกิดแต่รเห็นคำหิหรือลักษณะทรวดทรง

(๑๐) เกิดแต่นึกขึ้นได้ โดยลำพัง

(๑๑) เกิดแต่การพินิจพิเคราะห์

(๑๒) เกิดแต่การนัยจำนวนไว้

(๑๓) เกิดแต่การทรงจำไว้ได้ตามธรรมดา

(๑๔) เกิดแต่การอบรม เช่นผู้ทีกระทำใจได้แน่วแน่ในเมื่อกระทำ
กิจการ สามารถรวบรวมกำลังใจมาคิด มานึก เฉพาะในกิจการอย่างนั้น
แม้ว่ากิจการนั้น จะได้ผ่านหุผ่านตามานานแล้ว เมื่อมานึกมาคิดขึ้นใน
ภายหลัง ก็ยังคงจำไว้ระลึกได้

(๑๕) เกิดแต่การไตร่จดไตร่เขียนไว้

(๑๖) เกิดแต่การเก็บไว้

(๑๗) เกิดแต่การเคยพบ เคยเห็น

ม. มากอย่าง

ขบสติอาการขัญหา

และฝึกหัดทหารซ้อมเพลงอาวุธ กระนั้นหรือ

ม. หามิได้ กิจการเหล่านั้นต้องจัดทำเตรียมไว้ก่อน

น. นั้นพระองค์มีพระประสงค์อย่างไร จึงต้องทำเตรียมล่วงหน้าไว้เล่า

ม. ประสงค์ว่า เมื่อเกิดสงครามขึ้นจะได้ทำการต่อสู้ข้าศึกได้ทันทั่วทั้งที่มีฉะฉาน ถึงเวลาสงครามก็จะหาโอกาสจัดทำไต่ยาก ที่ศึกก็จะต้องพ่ายแพ้ข้าศึก และการที่เตรียมจัดทำไว้ในเวลาปรกติย่อมทำได้ดี ทั้งเป็นที่เกรงขามของข้าศึกที่ยังมีมาไม่ถึงได้ด้วย

น. ขอถวายพระพร ข้าศึกที่ยังมาไม่ถึงก็มีด้วยหรือ

ม. มีสี่เธอ

น. เหตุผลที่พระองค์ตรัสถามเบื้องต้นก็มีเช่นนั้นแล การที่อาत्मภาพเพียรฝึกฝนกาย วาจา ใจ ไว้ให้อยู่ในความควบคุมของจิตที่อบรมดีแล้ว ก็เพื่อปราบทุกขทัมอยู่ในขันธ์ และเพื่อไว้ต่อสู้หรือข่มองกันทุกขทัมที่ยังมาไม่ถึง เช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน ถ้าไม่ทำดังนี้ ใจก็จะมีปรกติอ่อนแอถึงคราวเกิดทุกข์ก็จะเตรียมตัวไม่ทัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ย่อมเป็นช่องทางที่จะให้ความทุกข์เข้ามาฉวยใจได้ เมื่อกำลังใจไม่พอที่จะต้านทาน ก็ต้องยอมเป็นเชลยแห่งความทุกข์เรื่อยไป เป็นอันหาโอกาสที่จะทำเช่นนั้นได้อีกยาก เพราะฉะนั้น อาत्मภาพจึงต้องพยายามฝึกฝนตนไว้ก่อน

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอนาคตบัญญัติ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คนตายทีหนึ่งคนหนึ่ง
ไปเกิดพรหมโลก อีกคนหนึ่งไปเกิดที่กัณษิมิระนคร ๒ คนนี้ใครจะเร็วกว่า
กว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไปเกิดพร้อมกันทั้ง ๒ คน

ม. แปลก เธอจงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. คำขลบทพระองค์ทรงอุบตขอไร

ม. ชอกกาลสิระ ฌ เกาะอลสถณะ

น. นัยแต่ันไปไกลเท่าไร

ม. ประมาณ ๒๐๐ โยชน์

น. ขอพระองค์ไ้ทรงส่งพระหฤทัยไปยังที่นั้น

ม. ส่งไปแล้ว

น. ถ้าเช่นนั้น ขอให้พระองค์ไ้ทรงส่งพระหฤทัยไปยังกัณษิมิระนคร

บ้าง

ม. ส่งไปแล้ว

น. ขอถวายพระพร ใครเร็วใครช้ากว่ากัน

ม. ถึงพร้อมกันและเธอ

น. นั้นแหละฉันใด นกฉันนั้นเหมือนกัน คิวว่าก่อนขณะจะขยับ
จิตไปจากโลกนี้ จิตนั้นย่อมเกี่ยวเกาะที่ใดทีหนึ่งไว้แล้ว ครั้นขยับจากที่
นั้นก็แล่นไปถึงที่หมายไว้นั้นทันที เหตุนี้จึงว่าคนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน

ม. เธอสามารถเปรียบเทียบให้เห็นได้

จบพรหมกัณษิมิระนครปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ทัก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ไปเกิดยังโลกหน้า ขณะเมื่อไปเกิด มีสี่สังวรณะเป็นอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ความชอบพระพุทธรูปเจ้ามีได้ตรัสไว้

ม. ถ้าเช่นนั้นโลกหน้าก็เป็นอันไม่มี

น. พระองค์ได้ยินคำถวายวิสาขนาของอาตมภาพหรือไม่

ม. ได้ยินสิเธอ

น. ก็ขณะเมื่อเสด็จของอาตมภาพแล่นเข้าสู่พระกรรมของพระองค์ เห็นมีสี่สังวรณะอย่างไรบ้าง

ม. ไม่เห็นมีสี่สังวรณะอย่างไรนี่เธอ

น. คติของสัตว์ก็เป็นเช่นเดียวกับเสด็จนั้นแล ขณะเมื่อจะไปเกิดยังโลกหน้า ก็มีไต่ปราภฏว่ามีสี่เขี้ยว เหลือง ขาว หรือมีรูปทรงเหมือนช้างม้าอย่างไร

ม. ถ้าเป็นอย่างเธอว่า ร่างกายเราขันธ์ก็ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งไปเกิดยังโลกหน้าอีกเลย

น. ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นนั้นแล

ม. ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น โลกหน้ามีมีร่างกายซึ่งเกิดขึ้นเองอีกร่างหนึ่งต่างหากหรือ

น. ขอถวายพระพร รวงข้าวในนาเกิดมาได้โดยลำพัง หรือว่าโดยพืชพันธุ์ซึ่งคนปลูกทำขึ้น

ม. จะเกิดขึ้นมาโดยลำพังได้อย่างไร ต้องอาศัยพืชพันธุ์ซึ่งชาว

นาได้หว่าน ได้ทำลงไป จึงจะเกิดรวงขึ้นมาได้

น. ร่างกายในโลกหน้าก็เป็นเช่นเดียวกับรวงข้าว นั่นแล คือมิได้
เกิดขึ้นเอง ต้องอาศัยพืชพันธุ์เหมือนกัน ขอถวายพระพร แต่พืชพันธุ์ใน
ทันทีแก่บุญบาป ซึ่งร่างกายของตนได้กระทำไว้ พอตายไป บุญบาปนั้นแล
ก่อให้เกิดร่างกายโลกหน้าเกิดขึ้นมา ก็ถ้าเกิดขึ้นได้เองโดยมิได้มีบุญบาปปรุง
แต่งให้เป็นไปแล้ว คนจะเหมือนกันสิ้น รูปพรรณสัณฐานก็จะไม่ผิดกัน
แต่เนิ่นเพราะมิเป็นเช่นนั้น จึงได้ผิดกันต่าง ๆ ไปอย่างนี้

ม. เชอว่านฟังได้

จบปรโลกคตินิลยิตาทีวณคตขัญญา

ขัญญาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน สัตว์เมื่อจะเข้าถือ
ปฏิสนธิในท้องมารคา เข้าทางไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นพระองค์ตรัส
ถามนั้นไม่

ม. อย่างนั้นเธอจงยกตัวอย่างมา

น. ขอพระองค์จงทรงส่งพระหฤทัยเข้าไปนี้ถึง แก้ว แหวน เงิน
ทอง ในหีบนั้นดู

ม. ส่งเข้าไปแล้ว

น. ขอถวายพระพร นั้นพระองค์ทรงส่งพระหฤทัยเข้าไปทางไหน

ม. หามีสช่องทางสำหรับให้ส่งจิตเข้าไปไม่เธอ แต่ที่ส่งจิตเข้าไป

ไต่จันเห็น แก้ว แหวน เงิน ทองในนั้น ก็เฝ้าด้วยจิตหมายรู้ตามที่ไต่ประจักษ์
มาแล้ว

น. ขอถวายพระพร คนเมื่อจะเกิดในท้องมารคา ก็มีเฉพาะแต่
จิตซึ่งเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณเข้าไปถือปฏิสนธิ เมื่อขณะเข้าไป ก็เข้าไป
โดยอาการเช่นพระองค์ทรงส่งพระหฤทัยเข้าไปในหีบนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น
จึงห้ามมีช่องทาง ๆ ไต่ทางหนึ่ง สำหรับให้วิญญาณเข้าไปถือปฏิสนธิไม่

ม. เข้าใจละ

จบมาตุกุกุจฉิปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน องคคุณอันเป็น
เหตุให้ตรัสรู้พระอริยมรรค อริยผลมีเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี ๗ (๑)

ม. ก็พระพุทธเจ้าเล่า พระองค์ไต่ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ
ด้วยองคคุณทั้ง ๗ นั้น หรือว่าเฉพาะแต่องค์ใดองค์หนึ่ง

น. ถ้าวาดเฉพาะองค์ที่สำคัญ ก็องค์เดียวเท่านั้น คือ ธัมมวิจยะ
ความสอคล้องธรรม

ม. ก็ถ้าเป็นเช่นนั้น ไฉนเชอจึงว่ามีถึง ๗ เล่า

(๑) ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. ธัมมวิจยะ ความสอคล้องธรรม ๓. วิริยะ ความ
เพียร ๔. ปีติ ความอิ่มใจ ๕. บัณฑิติ ความสงบใจและอารมณ์ ๖. สมาธิ ความตั้งใจ
มั่น ๗. อุเบกขา ความวางเฉย

น. ขอถวายพระพร ทายเมื่อยังไม่ได้ถอดออกจากฝัก ฟันไม้
ขาดหรือไม่

ม. ฟันไม้ขาด

น. เปรียบขั้วมวิจยะเหมือนตัวคายน องค์ทั้ง ๖ นอกนั้นเหมือนฝัก
คายน ก็การที่จะได้พระอริยมรรค อริยผล ต้องอาศัยขั้วมวิจยะการสอด
ส่องธรรม ซึ่งเป็นปฏิปทาให้ก้าวไปถึงภูมิธรรมนั้น ๆ เป็นขั้วขั้วก็เลสที่ขวาง
หน้าอยู่ ให้แตกขาดออกไป จึงจะได้มรรคผลนั้น ๆ ส่วนองค์ทั้ง ๖ นั้น หาได้
เป็นองค์โดยตรงสำหรับตัดกิเลสทั้งหลายไม่ เป็นแต่คอยส่งเสริมขั้วมวิจยะ
ให้คมยิ่งขึ้นเท่านั้น ขอถวายพระพร เพราะเหตุฉะนั้นแล โปชฌงค์จึงมีถึง ๗

ม. เข้าใจละเธอ

จบสัตตโปชฌงค์ปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลินที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน บุญกัณฑ์บาปไหนจะ
คุณค้ำมากกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บุญคุณค้ำมากกว่า

ม. ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร บาปย่อมมีผลเป็นทุกข์ ก็เมื่อผู้กระทำบาป
ถูกความทุกข์เผาผลาญให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่ ใจย่อมระอา ครั้น
ต่อการกระทำบาปนั้นต่อไป ส่วนบุญย่อมตามอำนาจความสขกายความเย็น
ใจให้แก่ผู้กระทำ ซึ่งเป็นเหตุชวนให้ผู้ที่ได้รับความทุกข์เช่นนั้น พยายามสั่งสม

ต่อไปอีก เพราะบุญมีผลเป็นที่จับใจของผู้กระทำเช่นนั้น จึงถูกต้องกว่า

ม. ซอบละ

ขบชาปบุญญพหุการขัญหา

บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนหนึ่งรู้ว่าทำ
อย่างไรเป็นขบชา และขบชานั้นมีโทษอย่างไร อีกคนหนึ่งไม่รู้เสียเลย คน ๒
คนนั้นทำขบชาด้วยกัน ใครจะขบชามากกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คนไม่รู้ขบชามากกว่า

ม. ไฉนจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ ก็ทางบ้านเมือง ผู้ที่ไม่รู้จักกฎหมาย
กระทำผิดบางอย่าง ย่อมได้รับความสะดวกหย่อนผ่อนโทษเขากว่าผู้รู้จักกฎหมาย

น. ขอถวายพระพร ก้อนเหล็กซึ่งเขาเผาไฟจนแดงโชน คนหนึ่ง
รู้ว่าเข็นเหล็กแดง อีกคนหนึ่งไม่รู้ ก็ถ้าจะให้คน ๒ คนนี้หยีบก้อนเหล็ก
แดงนั้น คนไหนจะหยีบได้เต็มมือ และถูกความร้อนเผามากกว่ากัน

ม. คนรู้จะหยีบได้สนิทหรือเธอ ต่อคนไม่รู้จึงหยีบได้เต็มมือ เมื่อ
เช่นนั้นก็ต้องถูกความร้อนเผามากกว่าคนรู้

น. นั้นแลคนใด นักฉนนั้น คือผู้ทรูเหตุ ูผลแห่งขบชากรรมโดย
จริงใจมีอยู่อย่างไร ขณะเมื่อตนกระทำขบชาอยู่ ย่อมเกิดความละอายใจและ
ความหวาดกลัวว่า ตนมิสมควรจะกระทำเช่นนั้น ด้วยเกรงว่า ภายหลัง
จะต้องได้รับความเดือดร้อน เพราะขบชากรรมนั้นตามให้ผล เป็นอันว่ามีกล้า
ที่จะกระทำขบชาต่อไปอีก ส่วนผู้ที่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรเป็นขบชา และการกระทำ

นั้นมีโทษเพียงไร ย่อมไม่มีความตะขิดตะขวงใจ อาจทำได้ตามอำเภอใจ
แม้ข้าพหนัก ๆ ก็ทำได้ โดยที่ตนไม่รู้ว่าการกระทำนั้น ๆ ตนจะต้องเป็นผู้
รับผลอย่างสาหัส ขอถวายพระพร ทวยเหตุนั้นแล จึงว่าคนไม่รู้บาปมากกว่า
ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบชานอชานปัญหา

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ไปสู่ที่ไกลๆ ได้
โดยอาการเหาะไปมีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. นำสงสัยจริงเธอ จะเหาะไปได้อย่างไร

น. ก็ผู้กระโดดขึ้นไปได้สูง ๆ พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่าขึ้นไป
ได้อย่างไร

ม. ขึ้นไปได้ด้วยการรวบรวมกำลังกาย ซึ่งคนฝึกซ้อมไว้พร้อม
ด้วยใจมุ่งจะกระโดด

น. นั่นถ้าเพียงแต่รวบรวมกำลังกายเท่านั้น จะกระโดดขึ้นไปได้
หรือไม่

ม. ไม่ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะการรวบรวมกำลังซึ่งได้ฝึกซ้อมไว้ นั้น มีประโยชน์
เพียงให้การกระโดดนั้นทั่วส่วนสูงขึ้นไปเท่านั้น หากได้อำนาจพอที่จะนำร่าง
กายให้ลอยขึ้นไปได้ไม่ เหตุนี้จึงจำต้องพร้อมด้วยใจมุ่งจะกระโดดด้วย
ร่างกายจึงจะลอยขึ้นไปได้

น. นี่เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ฤทธิเดชของใจที่มุ่งกระทำแล้วมีอยู่
เพียงไร ขอถวายพระพร ก็ถ้ายังไต่ฝักซ่อมไว้จนมีกำลังเห็นอกำลังกาย
แล้ว ถึงคราวประสงค์จะเหาะ เมื่อรวบรวมกำลังใจนั้นเข้า จะมีพาร่างกาย
เหาะไปได้ไกล ๆ หรือ เหตุว่าอำนาจของกำลังใจที่ไต่ฝักซ่อมไว้แล้ว
ย่อมขงการให้กายกระทำอะไรๆ ได้แทบทุกอย่าง

ม. ลั่นสังข์

จบอุตตรกรรบัญญา

ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ต้นไม้สูงตั้ง ๑๐๐
โยชน์ ก็มีอยู่ แต่เหล่าสัตว์ที่มกระดุกยาวตั้ง ๑๐๐ โยชน์ จะมีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ในทะเลปรากฏว่ามีปลา
ตัวยาวตั้ง ๕๐๐ โยชน์ (๑) เมื่อเป็นเช่นนั้นจริง ไฉนกระดุกจะยาวไม่ถึง
๑๐๐ โยชน์

ม. แปลก

จบที่ชมอภิญญา

(๑) เรื่องจำนวนมากมายเช่นนั้น ท่านผู้แต่งคัมภีร์แต่ก่อน มักจะพอใจกล่าวไว้ในบาลี
ประเทศทั้งหลาย แม้เรื่องปัญหาพระยามิลินท์นั้น ตอนนิทานเบื้องต้นพระปิณฑุจพาทย์ก็กล่าวไว้ตอน
หนึ่งว่า “พระอัสสคตผู้สังฆนายกได้ประชุมสงฆ์องค์พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ” ก็ในสมัยที่พระปิณฑุ
จพาทย์กล่าวถึงนี้ พระพุทธศักราชประมาณ ๑๐๐ ปี ซึ่งเป็นเวลาไม่นานมีพระอรหันต์มากมายเท่า
นั้น แม้พระภิกษุสมมติสงฆ์ หรือที่สุดจนพลเมืองทั้งประเทศ ก็เชื่อว่าคงมีจำนวนไม่มากถึงเท่า

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ตัก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า คน
อาจจะระบายนมหายใจเข้าออกให้หนึ่งเจ็บบไตสนิทนั้น จะทำได้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระองค์เคยได้ยินเสียง
คนนอนกรนบ้างหรือไม่

ม. เคยได้ยิน

น. เมื่อผู้นอนพลิกตัว เสียงกรนเจ็บบไปไม่ใช่หรือ

ม. เจ็บบไป

น. นั้นแต่เพียงเขาพลิกตัว เสียงกรนเจ็บบไปได้ชั่วขณะ ขอ
ถวายพระพร ถ้าคนไม่ได้อีกปรือไว้ ตา หู จมูก ลื่น ภายใຍ่อมมีเสียง
ไต่ตามสภาพของตนเช่นนั้นแล แต่ถ้าได้ศีลธรรมมาปกครองกระทำการ
ฝึกหัดให้จน ตา หู จมูก ลื่น ภายใຍเหล่านั้น ต่างพลิกตัวมากอยฟังคำสั่ง
ของศีลธรรมแล้ว ก็ย่อมจะสงบเจ็บบไตเช่นเดียวกัน

ม. เธอสามารถจริง

จบอัสสาสขัสสาสขัญญา

นั้น แต่ที่น่าคิดว่า เหตุไฉนท่านผู้แต่งคัมภีร์ทั้งหลาย ซึ่งโดยมากปรากฏว่าเป็นกัลยาณชน มี
อัธยาศัยดีงาม จึงพอใจกล่าวเสริมเกินกว่าความจริงไว้ในบาลีประเทศมากแห่ง น่าจะมีเหตุผล
หลายประการ ซึ่งชวนให้ท่านควรกล่าวไว้เช่นนั้น มีอาทิเช่น ท่านต้องการจะกล่าวให้กลายเป็น
เรื่องน่าอัศจรรย์ซึ่งนิยมกันอยู่ในสมัยนั้นๆ หรือมีฉันทะที่ตั้งใจจะให้เกิดบุญกุศลแก่ผู้อ่านผู้ฟัง
เช่นเรื่องสังฆสมาคม ซึ่งมีพระอรหันต์มาประชุมถึง ๑๐๐ โกฏิรูปน ถ้าผู้อ่านผู้ฟังอาจสังเกต
ไปคุณภาพสังฆสมาคมใหญ่ปานนั้นได้ ก็ย่อมจะเป็นทางให้เกิดความอึ้งใจได้ไม่น้อย เพราะฉะฉนั้น
เรื่องจำนวนมากเช่น ๕๐๐ โยชน์ในทันที จึงควรให้อภัยแก่ท่านผู้มีความปรารถนาดีเช่นนั้น

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ที่เรียกกันว่าทะเล
นั้น นานหรือชื่อว่าทะเล

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ที่ซึ่งมีน้ำเค็มเท่าใด ที่
เท่านั้นแลเป็นทะเล

ม. ก็เพราะเหตุไร น้ำจึงเค็มเล่า

น. เพราะขังอยู่นาน

ม. ชอบกล

จบสมุททบัญญัติ

ปัญหาที่ ๑๕

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน สิ่งทีละเอียดยะ
ตักได้ถ้วยอะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ตักได้ถ้วยขุญญา ขอถวายพระพร ก็สิ่ง
ทีละเอียดย่นมมากอย่าง แต่ทนนว่าละเอียดยกตักก็คออธรรม แม้กระนั้นธรรม
ก็ยังมีละเอียดยิ่งและหย่อนกว่ากัน ที่ยงกตของตักถ้วยขุญญาอย่างแก่กล้า
ทีละเอียดย่นมกว่านั้น ก็ตักถ้วยขุญญาที่เพลาลงมา

ม. นำฟัง

จบสุขุมจเฉทบัญญัติ

ปัญหาที่ ๑๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กุก่อนพระนาคเสน วิญญาณ ขัณฺญา และเจตภูต ทั้ง ๓ นี้มีความหมายต่างกันหรือเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ต่างกัน คือ วิญญาณ ไต่แก้ความรู้แจ้งในเมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น ขัณฺญา ไต่แก้ความรอบรู้ ซึ่งเกิดแต่การที่ไต่พิจารณา รูป เสียง กลิ่น รส ซึ่งวิญญาณไต่รอบรู้ไว้นั้น ว่ามีเหตุผลเป็นอย่างไร แต่เจตภูตว่าโดยปรมาตถ์แล้ว ก็ค้นหาไม่ได้

ม. ถ้าค้นหาเจตภูตไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าเห็นรูปด้วยตา ไต่ยินเสียงด้วยหูเป็นอาทิ

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัส จะมีเป็นอันว่า เจตภูตเป็นผู้เห็นรูป เป็นผู้ไต่ยินเสียงหรือ

ม. มีใช้อย่างนั้นสิเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะตาเห็นรูป หูไต่ยินเสียง เมื่อตาหรับเห็น รับฟังเช่นนั้นแล้ว ก็รายงานไปยังใจ เช่นนั้นแลจึงว่าโดยปรมาตถ์ค้นหาเจตภูตไม่ได้

ม. ซอบละ

จบวิญญาณทินานัตถภาวขัณฺญา

ปัญหาที่ ๑๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กุก่อนพระนาคเสน การจะกำหนดขรูปธรรมให้เป็นอันเกี่ยวกัน พระพุทธเจ้าทรงทำไต่ยากหรือ?

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงกระทำ
กิจซึ่งยากที่จะกระทำได้

น. กิจซึ่งยากที่จะกระทำได้ คืออะไรเธอ

น. ขอถวายพระพร คือพระดำริหรือความคิด ซึ่งเกิดขึ้นในขณะ
หนึ่ง ๆ พระพุทธองค์ทรงสามารถกำหนดไว้ว่า นี่ผัสสะ นี่เวทนา นี่สัญญา
นี่เจตนา นี่จิต ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ยาก

ม. เธอจงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. เหมือนเราวกน้ำขึ้นมา แล้วจะพึงแยกน้ำนั้นออกด้วย ใครจะ
รู้ว่า ส่วนไหนไหลมาจากแม่น้ำสายไหน ดังนั้นจะสามารถทำได้หรือ

ม. ยากที่จะกระทำได้

น. ขอถวายพระพร นึกเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน การที่พระพุทธ
องค์ทรงสามารถกำหนดเขตของจิตที่ดำเนินอยู่ในขณะหนึ่ง ๆ ได้เช่นนั้น ก็
เพราะพระองค์มีพระสติสัมปชัญญะ รู้สึกพระองค์อยู่ทุก ๆ ขณะจิต เพราะ
ฉะนั้น เมื่อมีอะไรผ่านมา พระองค์จึงทรงกำหนดได้ว่า นี่เป็นผัสสะ นี่เป็น
เวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นเจตนา นี่เป็นจิต

ม. ละเอียดยกแท้

จบอรรถวัตถภาวทุกกรบัญญัติ

ปัญหาที่ ๑๘

ระหว่างที่พระเจ้ามลินทศรัสปัจฉาวิสัยชนากับพระนาคเสนอยู่นเวลา
ล่วงมาถึงเที่ยงคน ครั้นเห็นสมควรแก่เวลา จึงตรัสสั่งให้เอาผ้ากัมพล

มาถวายพระนาคเสน แล้วตรัสพิจารณาว่า นับแต่วันนี้ข้าพเจ้าขอถวาย
อาหารบิณฑบาตแก่เธอเป็นนิตย์ และเธอต้องการสิ่งใดก็ขอให้เรียกเอา

พระนาคเสนทูลว่า อาตมภาพพอเลี้ยงชีพแล้ว

ม. ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่ แต่ทกระทำเช่นนั้นก็เพื่อกันความนินทา
ท้วงว่าอาจจะมีคนติเตียนได้ว่า พระนาคเสนทำให้พระเจ้ามิลินท์เลื่อมใสแล้ว
ไม่เห็นใครอะไร หรือเพื่อกันเขาติเตียนข้าพเจ้าว่า พระเจ้ามิลินท์เลื่อมใส
ต่อพระนาคเสนแล้ว ไม่เห็นทรงกระทำอาการของผู้เลื่อมใส อาศัยเหตุนี้
แล ขอเธอจงรับพิจารณาของข้าพเจ้าเถิด

น. ถ้าเช่นนั้นอาตมภาพก็รับปฏิบัติตามพระราชประสงค์ได้

ดูก่อนพระนาคเสน ใจของข้าพเจ้าใคร่จะออกบวชอยู่ทุกขณะ ดุจ
ราชสีห์ถูกขังอยู่ในกรงทอง ย่อมหันหน้ามุ่งแต่จะเข้าป่าเท่านั้น แต่ก็ยัง
กระทำลงไปโดยทันทีไม่ได้ ทวยเกรงข้าศึกจะทำลายความประสงค์เสีย

ครั้นจบพระราชดำรัส พระนาคเสนก็ถวายพระพรลากลับไปวัด
วันรุ่งขึ้นพระเถระเจ้าก็เข้าไปในพระราชวัง ครั้นพระเจ้ามิลินท์ทรงถวาย
อาหารบิณฑบาตเลี้ยงเสร็จแล้ว ก็มีพระราชดำรัสว่า เมื่อคืนตลอดทั้งวัน
ข้าพเจ้ามาคำนึงถึงการโต้ตอบข้อนั้นหากโดยเธอเมื่อวานนี้ เกิดความปลื้มใจจน
นอนไม่หลับ แม้พระนาคเสนก็ทูลความปลื้มใจของท่านถวายเช่นเดียวกัน

จบทุกกรขุณฺหา

จบวรรคที่ ๗

จบปุจฉาวิชันนาคอนมิลินท์ขุณฺหา

ปัญหาที่ ๓ (๑)

พระเจ้ามีลันทศรศถามว่า คุก่อนพระนาคเสน ปรากฏว่าเมื่อพระนางปชาบดีโคตมี นำผ้าซึ่งพระนางพยายามทำอย่างประณีตทกอย่างไปถวายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า เป็นของมีค่า ถ้าให้ทรงถวายแก่พระสงฆ์ ก็จะเกิดผลอันไพศาล จึงตรัสแนะนำให้พระนางทรงนำผ้าคู่นั้นไปถวายแก่พระสงฆ์ เรื่องนี้จริงหรือเชอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น พระสงฆ์จะมีประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้าหรือ จึงสมควรแก่ผ้าผืนนั้น

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธเจ้ามีพระพุทธดำรัสแนะนำ

ให้ทรงกระทำเช่นนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะเชิดชูพระสงฆ์เพียงเท่านั้น ไม่เห็นเหตุที่จะจัดว่าพระสงฆ์ประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้า อาตมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนชายชราผู้หนึ่ง เห็นว่าบุตรของตนเป็นคนดี จึงกล่าวยกย่องชมในที่ประชุม เมื่อเป็นเช่นนั้น จะจัดว่าบุตรดีกว่าชายชราผู้บิดา โดยเหตุที่ไต่รับยกย่องกระนั้นหรือ

ม. ด้วยเหตุเท่านั้น บุตรจะดีกว่าบิดาไปได้อย่างไรเล่าเชอ ข้าพ

เจ้าเห็นว่า บิดาเป็นคนดีและฉลาดในการปกครองด้วย เพราะเมื่อบุตรเห็นบิดาแสดงเมตตาจิตเช่นนั้น ก็ย่อมจะพยายามทำความดีเพื่อดีการวงศ์สกุลให้ยิ่งขึ้น นอกจากกณญาติมิตรทั้งหลายก็จะพากันนิยมนับถอยบุตรชายผู้นั้นจนนอกด้วย

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็ทรงเช่นนั้นเหมือนกัน ขอท

(๑) ปัญหานี้ได้ปรากฏว่า เป็นปัญหาที่ ๓ ของลำดับโหน และทั้งนี้ได้อยู่ในวรรคใดวรรคหนึ่ง

จะพึงพิสูจน์พระคุณสมบัติยอมไต่จากเรื่องนี้แล คือการที่พระพุทธรูปองค์ไม่
ทรงรับผ้าไว้อาศัยอยู่เป็นส่วนพระองค์นั้น ส่อให้เห็นว่าพระองค์มิได้เห็นแต่
ประโยชน์สุขของพระองค์ส่วนเดียว มีพระหฤทัยมุ่งแต่จะให้เกิดประโยชน์
สุขแก่คนจำนวนมากต่อไปเท่านั้น เพราะทรงเห็นว่า เมื่อพระองค์นิพพาน
ไปแล้ว พระสงฆ์เหล่านั้นจะเป็นผู้ดำรงศาสนาวงศ์คำสั่งสอนของพระองค์
ไต่ยคยาวไปถึงคนภายหลังได้ อนึ่ง ทรงเห็นว่า พระสงฆ์ก็เป็นทักขิณีย
บุคคลสมควรแก่เครื่องสักการบูชาเช่นนั้นเหมือนกัน ทั้งจะเป็นตัวอย่าง
ชวนให้ผูบริจาคนิพพานในภายหลัง เห็นคุณสมบัติของพระสงฆ์ ในเมื่อมา
คำนึงถึงเรื่องนี้ด้วย

ขอถวายพระพร เพราะมีพระพุทธรูปองค์อยู่เท่านั้นแล จึงตรัส
แนะนำให้พระนางทรงนำผ้าคู่นั้นไปถวายแด่พระสงฆ์ ซึ่งจักเป็นองค์สมบัติ
ประการหนึ่ง ที่เชิดชูให้พระองค์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด
ม. เออนสามารถจริง

จบโคตมวิัตถุทานขุณฺหา

ปรารภเมณฑกปัญหา

อยู่มาคืนวันหนึ่ง พระเจ้ามลิทเสด็จประทับอยู่ในที่เงียบสงัด ทรง
ใคร่ครวญถึงข้อธรรมบางประการ ซึ่งมีข้อขอตเป็นสองแง่สองทาง เกิด
เป็นปัญหาขึ้นในพระราชหฤทัย ทรงวินิจฉัยให้เด็ดขาดไม่ได้ จึงทรงพระ
ปรารภว่า จะต้องพักราชการสัก ๗ วัน สมาทานศีล และระงับจิตมิให้ตก
ไปในอำนาจแห่งความรัก ความโกรธ ความหลง ส้ารวม ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ ไว้ให้อยู่ในความควบคุมแห่งสติสัมปชัญญะอยู่ทุกขณะ ถ้วน ๗
วันแล้วจักไปหาพระนาคเสน นิมนต์ให้ท่านแถลงข้อขอตแห่งปัญหาธรรม
ซึ่งเป็นสองแง่สองทางนั้น ๆ ให้ฟัง มีพระราชดำริอยู่ขณะนี้ รุ่งขึ้นพระองค์
ทรงชำระสระพระเกศา ทรงผ้ากาสาหวัดสรัดอเพศเป็นมณี ทรงส้ารวม
กายวาจาใจอยู่สิ้น ๗ วัน ครั้นถึงวันที่ ๘ ก็เสด็จไปหาพระนาคเสน ตรัส
เล่าพระราชปรารภและพระราชประสงค์ให้ฟังจนตลอด แล้วทรงเริ่มดำรัส
ถามปัญหาต่อไป

ยินดี เพราะไม่มีเจตนา

น. ก็เมื่อไฟของนั้นมอดไปแล้ว ต่อมาจะต้องการไฟทำอะไรอีก
มีไม่สำเร็จประโยชน์หรือ

ม. ต้องการเมื่อไร ก่อใหม่ ไฟลุกขึ้นอีก

น. พระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกับ ไฟนั้นเหมือนกัน คือนับแต่
ขณะเมื่อไต่บรรลุประสัณห์มา สัมโพธิญาณนั้นมา พระองค์ห้ามเจตนา รู้สึกทรง
ยินดีต่อสิ่งที่น่าปรารถนา หรือยินร้ายต่อสิ่งที่เห็นเข้าก็ไม่ได้ เพราะพระองค์
ทรงรู้เท่าทันคติของความยินดียินร้าย ขอถวายพระพร เนื่องด้วยพระองค์ไม่
มีพระหฤทัยทรงยินดียินร้ายนี้แลเป็นเหตุ การบูชาของเราจึงเกิดผลเหมือน
ไฟโพล่งขึ้น เพราะอะไร เพราะถ้าพระองค์ทรงยินดีอยู่ เราก็จะตั้งใจ
คอยรับแต่อนุโมทนาหวังดีจากพระองค์โดยตรงเท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เรา
คร้านต่อกิจการที่ชอบอื่น ๆ และเมื่อพระองค์ทรงยินดีในการที่เราบูชา ก็
ต้องทรงยินร้ายในเมื่อเราไม่บูชา หรือบูชาไม่ถูกพระหฤทัย เมื่อเป็นเช่นนั้น
เราก็จะต้องจำใจทำ และต้องทำให้ถูกพระหฤทัยด้วย ถ้ามีฉะนั้นพระองค์
ก็จะใส่ร้ายให้ ขอถวายพระพร แต่เพราะพระอริยาศัสมิได้เป็นเหตุให้เรา
หวังดีหรือเกรงกลัวอย่างนั้น การบูชาของเราจึงทำได้ถูกทาง แม้พระองค์
จะดับสูญไปแล้ว เราก็อาจก่อการบูชาของเราให้โพล่งขึ้นได้ เหตุว่าการ
บูชาของเรามีประสงค์แต่จะโยงกายวาจาใจให้มั่นคงถึงพระองค์ และ
พระคุณสมบัติทั้งหลาย มาปลุกใจให้เราพยายามทำประโยชน์สุขให้แก่ตัว
และผู้อื่นยิ่ง ๆ ขึ้น

ขอถวายพระพร ก็เมื่อการบูชาของเราทำโดยมีเหตุ มีผลเช่นนั้น

แล้ว จะจัดว่าไร้ผลได้อย่างไร

ม. เฉออยู่มานานคั่นก

จบวิธฌาวธฌปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่ว่า พระพุทธรเจ้า เป็นสัพพัญญูทุกสิ่งทุกอย่างนั้น จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง แต่ว่าความรู้นั้น ๓ หาได้มีแนบกับพระหฤทัยอยู่ทุกขณะไม่ จะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อพระพุทธรองค์ใดทรงนึกเสียก่อน

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าก็ไม่ใช่สัพพัญญู เพราะว่าถ้า เป็นสัพพัญญูจริงแล้ว พระองค์ก็ไม่ต้องนึกไว้ก่อนเสีย

น. เมื่อพระองค์ยังไม่ทรงพระราชดำริเห็นด้วย อากตมภาพจะ เปรียบถวาย คือ เหมือนไม้ต้น ๑ มีผลเต็มต้น แต่ยังไม่มีการร่วงหล่นเลย สักผลเดียว เมื่อเป็นดังนั้น จะว่าไม้ต้นนั้นไม่มีผลหรือมีผลน้อย เพราะเหตุ ที่ผลยังไม่หล่นจะไต่หรือ

ม. ไม่ได้เสีย

น. หรือเปรียบเหมือนผู้ที่มทรพยสัมปัตติบริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อ แยกมาถึงบ้านพ้นจากเวลาบริโภคอาหาร ย่อมจัดหาอาหารมาเลี้ยงแขก ไม่ได้ในทันที ขอถวายพระพร เมื่อเป็นเช่นนั้นจะว่าผู้นั้นไม่มีสัมปัตติบริบูรณ์ จริง เพราะเหตุบกพร่องอาหารในขณะนั้น จะไต่หรือ

ม. ไม่ได้ ออย่าว่าแต่ผู้มีฐานะอย่างนั้นเลย แม้แต่ในพระราชวัง
ของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังคงต้องเป็นเช่นนั้น

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือ
พระองค์ย่อมมีความรู้บริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ว่าความรู้นั้นๆหาได้ประจำ
อยู่กับพระฤทธิทุกขณะไม่ ต่อเมื่อพระองค์ได้ทรงหยั่งพระฤทธิส่องลง
ไปยังเรื่องใด จึงจะทรงรู็ทรงเห็นเรื่องนั้นได้ตลอด ขอถวายพระพร การที่
พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู็ทุกสิ่งทุกอย่างได้เช่นนั้น ก็เพราะปรากฏว่า เมื่อครั้ง
พระพุทธองค์ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยามากอย่าง และได้
ทรงพยายามศึกษาเรื่อยมา จนพระชนมายุถึง ๓๕ ปี จึงทรงจับหลักฐาน
แห่งความจริงของสภาพทั้งหลายโดยลำพังพระองค์เองได้ ความรู้หลัก
ความจริงนั้นแหละ เป็นเหตุทำพระฤทธิของพระองค์ให้มีปรกติแผ่องใส
อยู่ได้ทุกขณะ เพราะฉะนั้น เมื่อทรงฉายพระฤทธิส่องไปยังเรื่องใด จึงทรง
รู็ทรงเห็นเรื่องนั้นได้ชัดเจนพร้อมทั้งเหตุผล

ขอถวายพระพร เพราะเหตุดังกล่าวมานี้แล พระพุทธเจ้าจึงเป็น
สัมพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ม. เสด็จลาว่า

จบสัมพัญญูปัญหา

๔ ๑
บัญญัติ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คู่ก่อนพระนาคเสน พระเทวทัตใคร

บวชให้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงบวชให้

ม. พระเทวทัตบวชแล้วจึงทำลายสังฆ์มิใช่หรือ

น. ใช่ ขอถวายพระพร ด้วยว่าคนอื่นนอกจากพระภิกษุสังฆ์แล้ว
ทำลายสังฆ์ไม่ได้

ม. อันผู้ทำลายสังฆ์ต้องรับโทษหนักมากมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไมพระพุทธเจ้าจึงบวชให้เล่า หรือว่า
พระองค์ไม่ทรงทราบว่า พระเทวทัตจะทำลายสังฆ์

น. ขอถวายพระพร ทรงทราบ

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้น คำที่ว่าพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็น
พระอริยาศัยกัมมิต แต่ถ้าจะว่าไม่ทรงทราบ คำว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระ
สัพพัญญูทรงหยั่งรู้เหตุผลทุกสิ่งทุกอย่างนั้นกัมมิตอีก แยกกันอยู่เช่นนั้น เธอจะ
ว่าอย่างไรจึงจะสมด้วยคำทั้งสองนั้น

น. อาตมภาพจะขอยกตัวอย่างมาเปรียบถวายก่อน เหมือนบุรุษผู้
มีบุตรเป็นคนเกกมะเหรก ประพฤติเลวทรามต่าง ๆ บุรุษผู้บิดาพยายาม
ปลอบโยนชี้แจงคุณและโทษแห่งการประพฤตินั้น ๆ ให้ฟัง บุตรก็ไม่เชื่อฟัง
ครั้นจะเพิกเฉยเสียก็สังสาร ด้วยเกรงบุตรว่าจะชั่วช้า ได้รับความทุกข์ยาก
หนักขึ้น จึงฝืนใจกระทำโทษทรมานบุตร ขอถวายพระพร เช่นนี้จะเป็นว่า
บุรุษผู้บิดานั้นไม่กรุณาบุตร และไม่รู้คุณและโทษแห่งการทรมานนั้น
จะได้หรือ

ม. ไม่ได้สิเธอ เพราะว่ารู้อะไรและสังสารบุตร จึงนิ่งเฉยอยู่ไม่ได้
ต้องจำใจกระทำเช่นนั้น

น. ขอถวายพระพร ตัวอย่างนี้เป็นพยานให้เห็นว่า คำกล่าวทั้ง ๒ นั้นไม่มีผิด เนื่องด้วยพระพุทธรูปองค์ทรงสังสารและทรงหยั่งรู้คุณและโทษของการบวชนั้นแล จึงให้พระเทวทัตบวชเสีย เพราะทรงทราบว่า ถ้าเพิกเฉยไม่บวชให้ พระเทวทัตก็จะมีโอกาสทำได้แต่ความชั่วอย่างสามัญ ใ้รับทุกข์แต่พอประมาณ โทษไม่ถึงสาหัส เมื่อเป็นเช่นนั้นพระเทวทัตก็ไม่เข็ด จะทิ้งนิสัยเลวทรามนั้นไม่ได้ ความทุกข์ก็จะตามเผาผลาญไ้เรื่อยไป ทรงเห็นว่ามื่อขยายที่จะทรมาณไ้แต่อย่างนี้ทางเดียวเท่านั้น ซึ่งจะทำให้พระเทวทัตหลายจำ ให้ละนิสัยอันนั้นกลับมาประพฤติไ้ไ้ต่อไป

ขอถวายพระพร เพราะเหตุฉะนั้นแล พระพุทธรูปเจ้าจึงทรงบวชให้พระเทวทัต

ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบเทวทัตตัปปพิชัยปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน เหตุซึ่งทำให้แผ่นดินไหวมีเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี ๘ คือ ลมกำเริบ ๑, ผู้มีฤทธิขันธ์กาล ๑, พระโพธิสัตว์จุติ ๑, พระโพธิสัตว์อุบัติ ๑, ตรัสรู้ ๑, ตรัสปฐมเทศนา ๑, ปลงพระชนมายุ ๑, นิพพาน ๑, ขอถวายพระพร ตามที่ปรากฏในบาลีประเทศมี ๘ อย่างเท่านั้น

ม. ถ้ามีแต่เพียง ๘ อย่างเท่าที่เธอว่า ก็ยังไม่ครบ เพราะปรากฏว่า เมื่อคราวพระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตศกมหาทาน (๑) แผ่นดินก็ไหวถึง ๗ ครั้ง นั่นมิใช่เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๘ อย่างนั้นมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ถ้าเช่นนั้น ที่เธอว่าเพียง ๘ เท่านั้น จะมีผิดไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่ผิด เพราะการบำเพ็ญทานใหญ่ถึงปานนั้น จนแผ่นดินไหว ๗ ครั้ง มิได้เป็นอยู่ทุกยุคทุกสมัย ต่อหลายกัปหลายกัลป์ จึงจะมีชนสักครั้งสักคราวหนึ่ง ส่วนเหตุ ๘ ประการที่ท่านระบุไว้นั้น ย่อมมีอยู่เนื่อง ๆ และทั้งเป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่ามี ๘ ประการเท่านั้น

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนอำมาตย์ของพระมหากษัตริย์ แม้จะมีอยู่มากมายแต่ก็มีเพียง ๖ คนเท่านั้น ซึ่งปรากฏชื่อว่าอำมาตย์ คือเสนาบดี ๑ ปุโรหิต ๑ ผู้พิพากษา ๑ ขุนคลัง ๑ ผู้เชิญพระกลด ๑ ผู้เชิญพระแสง ๑ นั่นคือเหตุแห่งแผ่นดินไหวก็ฉนั้นเหมือนกัน ท่านระบุไว้แต่ที่สำคัญ ๆ และที่เกิคมมีอยู่เนื่อง ๆ เท่านั้น ส่วนเหตุประการอื่นนอกจากนี้ท่านหาได้กล่าวไว้ด้วยไม่ เพราะมีชั่วคราวหนึ่งคราวเดียวเท่านั้น ขอถวายพระพร ขอให้พระองค์ทรงนึกดูว่า เคยได้ยินใครกล่าวอ้างว่า ผู้นั้นผู้นี้ให้ท่านแล้วแผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง ซึ่งนอกจากพระเวสสันดร

ม. ไม่เคยได้ยินใครพูดเลยเธอ

น. แม้आตมาภาพก็ไม่เคยได้ยินใครพูดเช่นเดียวกับพระองค์

(๑) คือสังละ ๗๐๐ มัระบุไว้ดังนี้ ช้าง ๗๐๐, ม้า ๗๐๐, รถเทียมม้า ๗๐๐, แม่โค ๗๐๐

เหมือนกัน การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า พระเวสสันดรทรงบริจาคทาน โดยมีพระพุทธรูปองค์ใส มุ่งธรรมเป็นใหญ่ มิได้ทรงบริจาคโดยหวังลาภยศ สรรเสริญ หรือจะกันเขานินทา ก็ห้ามมิได้

ม. เชอว่าเช่นนั้นชอบแล้ว

ขณุมิฉลนปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่า คนตาบอด มีจักขุประสาทพิการแล้ว ย่อมไม่มีโอกาสที่จะกลับเห็นได้อย่างเดิมอีกนั้น มีกล่าวไว้ในพระสูตรบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. ถ้าเช่นนั้น เรื่องสิริราชชาดกที่ว่า พระเจ้าสิริราชทรงควักพระเนตรทั้ง ๒ ให้เป็นทาน มีพระจักขุประสาทพิการแล้ว แต่ต่อมาทรงได้พระจักขุประสาทคืนดี ทอดพระเนตรเห็นได้อย่างเดิมนั้น จะมีไม่จริงหรือ

น. ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าจริงจะให้ข้าพเจ้าลงความเชื่อคำไหนได้เล่า

น. ขอถวายพระพร คำตั้นนั้นท่านกล่าวตามปรกตวิสัยของนัยน์ตา ซึ่งเมื่อพิการแล้วย่อมคืนดีอย่างเดิมไม่ได้ ส่วนที่ท่านกล่าวไว้ในชาดก ซึ่งผิดจากคำของตั้นไปนั้น ก็เพราะท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งอำนาจของสัตยาธิษฐาน คือความตั้งใจไว้มั่นในความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง ขอ

ถวายพระพร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็น หรือเคยไต่ทรงสคยบ้างหรือไม่ ว่าผู้ที่กระทำสัตยาธิษฐานแล้ว อาจทำให้ฝนตกหรือไฟดับ หรือกำจัดกำลังแห่งยาพิษเสียก็ได้

ม. ก็เคยไต่เห็นไต่ยินอยู่บ้าง

น. นั้นพระองค์ทรงเข้าพระหฤทัยว่าเป็นไต่ด้วยอะไร

ม. เข้าใจว่า เป็นด้วยอนุภาพแห่งสัตยาธิษฐาน

น. นั้นแลคนใด นึกคนนั้นเหมือนกัน จักษประสาทของพระเจ้าสิริราชย์่อมกลบคั่นไต่อย่างเต็ม ก็ด้วยอนุภาพแห่งสัตยาธิษฐาน คือ การที่ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นอยู่ในความจริงอย่างไต่อย่างหนึ่งนั่นเอง

ขอถวายพระพร อาตมภาพจะเล่าเรื่องของพระเจ้าอโคกถวาย คือ ครั้งหนึ่งพระเจ้าอโคกเสด็จไปประพาสริมแม่น้ำคงคา ครั้นแล้วมีพระราชดำรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า ผู้ที่สามารถทำให้น้ำในแม่น้ำคงคาน้ำไหลกลับทวนกระแสไปไต่เห็นจะมี ก็ขณะนั้นมีหญิงเพศยากคน ๑ ชื่อนางพินทุมดี อยู่ ณ ริมฝั่งน้ำนั้น เมื่อไต่ยินพระราชดำรัสดังนั้น จึงกระทำสัตยาธิษฐาน ขอให้ น้ำไหลกลับทวนกระแสเพื่อถวายทอดพระเนตร น้ำในแม่น้ำคงคา ก็ไหลกลับทวนกระแสตามความประสงค์ พระเจ้าอโคกทรงพิศวงในพระราชหฤทัย จึงตรัสถามว่า เหตุอะไรจึงเป็นเช่นนั้น อำมาตย์จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่านางพินทุมดีกระทำสัจกิริยา ขอให้ น้ำไหลกลับ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปตรัสถามนางพินทุมดีว่า อะไรเป็นกำลังในสัจกิริยาของเจ้า ขอเดชะ กระหม่อมฉันมีความจริงใจอยู่อย่างหนึ่ง คือการบำเรอบุรุษ กระหม่อมฉันกระทำเสมอหน้ากันหมด จะเป็นใคร มีฐานะอย่างไรก็ตาม เมื่อให้ทรัพย์แก่กระหม่อมฉันแล้ว ย่อมไต่รับ

การขำเรอเป็นอย่างเดียวกันสิ้น กระหม่อมฉันอ้างความจริงใจนี้กระทำ
สัตยาธิษฐาน ขอถวายพระพร เรืองนพระองค์ทรงเชื่อหรือไม่

ม. เชอส์เชอ เพราะมีเหตุมีผลพอที่จะคิดเห็นได้

น. ขอถวายพระพร นี้ชี้ให้เห็นว่า การกระทำสัตยาธิษฐาน คือ
กิริยาที่กล่าวอ้างถึงความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้เป็นความจริงในสิ่ง
ลามก ก็ให้เกิดผลได้สัมประสงค์ ก็เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนั้น โฉนพระเจ้า
สิริราชผู้มีพระราชหฤทัยมั่นในการทรงบำเพ็ญทาน จึงจะไม่ได้พระเนตร
กลับคืออย่างเดิม ในเมื่อทรงกระทำสัตยาธิษฐานอ้างถึงความจริงนั้น ๆ ได้แล้ว

ม. เชอว่านชอบแล้ว

ขบสิริวิญญูจกขุทานขัณหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลินทศรสีถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ว่า การเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีเพราะประชุมแห่งขัณหา ๓ คือ
มารดาบิดาพร้อมเพรียงกัน ๑ มารดามีระดู ๑ สัตว์ลงมาปฏิสนธิ ๑ ฉะนั้น
มีใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสไว้คงนั้นจริง

ม. ก็ถาอย่างนั้น โฉนในสุวรรณสามชาติกจึงว่า สามกุมารเกิด
เพราะประชุมแห่งขัณหา ๒ คือ นางปาริกาผู้เป็นมารดามีระดู ๑ พระสามะ
ลงปฏิสนธิ ๑ ฉะนั้นเล่า

(๑) มหาตคณหาสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มุลบัณณาสกะ

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพขอพนเรื่องสุวรรณสามชาติกมา
 ถวายก่อน คือพระทุกุลดาบสและนางปาริกาดาบสนี้ ท่านเป็นผู้ยินดีในท
 สังกะเจียบ ข้าพเจ้ายศขอย่างเคร่งครัดจนปรากฏทั่วไป วันหนึ่งท้าวสหสันยน์
 จึงมาร่ำพั่งว่า พระดาบสดาบสนี้ทั้ง ๒ นั้นแก่เฒ่ามากแล้ว น่าจะมีความลำ
 บากต่อไป ควรเราจะไปเชิญให้ท่านสองเสพย์ตามประเพณีโลก มีเทวคำริ
 ณะแล้ว จึงทรงกระทำตามนั้นทุกอย่าง แต่พระดาบสดาบสนี้ไม่เห็นด้วย
 เพราะท่านรักคิลมากกว่า ในที่สุดพระอินทรก็อ้อนวอนขอให้ท่านทุกุลดาบส
 กระทำเพียงเอาฝ่ามือลูบนางปาริกาดาบสนี้ในคราวนางมีระดู ขอ
 ถวายพระพร ตามเรื่องแม่ยปรากฏว่าพระดาบส ดาบสนี้ทั้ง ๒ นั้น จะมี
 ไตรภิกไกรกันด้วยอำนาจามกิเลส ซึ่งเป็นเหตุข้งเจียองคต ๑ นั้นก็จริง
 แต่เมื่อว่าโดยอนรูปแล้ว การที่ท่านทุกุลดาบสเอาฝ่ามือลูบลงทนางนั้น
 ก็เป็นข้งเจียองคตหนึ่งได้ เพราะฉะนั้นพระพททเจ้าจึงตรัสว่าการเกิดของสัตว์
 ย่อมมีเพราะประชุมแห่งข้งเจีย ๓ นั้น

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบคัพภาวักกนติข้งญหา

ข้งญหาที่ ๗

พระเจ้ามลิทตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพททเจ้าตรัส
 แก่พระอานนทว่า พระสถัธรรมจักตั้งอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี ฉะนั้นมีข้งหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัส
 นั้นแล

ม. ก็เพราะเหตุอะไร เมื่อจวนจะนิพพาน พระพุทธองค์จึงตรัส
กะสุภทัตตปริพพาชกว่า ถ้าภิกษุปฏิบัติชอบอยู่ตลอดกาลแล้ว โลกจะไม่
ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ละ

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจนิตตรัสแก่พระอานนตนั้น พระ
องค์ทรงกำหนดอายุพระศาสนา ตรัสแสดงการที่สิ้นไป และกาลที่เหลืออยู่
ว่า ถ้าไม่มีสตรีมาบวชเป็นนางภิกษุณีไซ้ พระสังฆกรรมจักตั้งอยู่ไถ่
พันปี แต่เพราะมิเป็นเช่นนั้นจึงตั้งอยู่ไถ่ไม่ถึง ขอถวายพระพร การที่มี
พระพุทธเจ้าตรัสดังนี้ จะทรงหมายถึงความเสื่อมแห่งพระศาสนา หรือทรง
คานการตรัส

ม. ก็ทรงหมายถึงความเสื่อมแห่งพระศาสนา นี้เธอ ศาสนาจะ
เสื่อมไปไถ่อย่างไร เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เปรียบเหมือนสระน้ำ ถ้าไม่มีทางที่น้ำจะไหลเข้าได้เลย จะ
งวกลงไปหรืออย่างไร

ม. ก็งวกลงไปทุกที ที่ลึกก็แห้งเท่านั้น

น. นั่นแลฉันใด แม้สระคือพระสังฆกรรมก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ

ถ้าไม่มีศิลาจารและวัตรปฏิบัติอยู่ด้วยแล้ว พระสังฆกรรมก็จะเสื่อมลงทุกที
เป็นอันว่าทำอายุพระศาสนาให้สั้นเข้า แต่ถ้ายังมีศิลาจารและวัตรปฏิบัติ
บริบูรณ์อยู่ตราบไถ่ สระคือพระสังฆกรรม ก็ยังเต็มเปี่ยมอยู่ตราบนาน
เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ถ้าภิกษุปฏิบัติชอบอยู่ตลอดกาลแล้ว
โลกก็จะไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสัมมมอันตรธานปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรง
ละบาปอกุศลใดทั้งหมด หรือทรงละใดแต่บางส่วน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ทรงละใดทั้งหมด

ม. ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้นในพระสรีรกายของพระพุทธเจ้าอย่างมิใช่
หรือ

น. ขอถวายพระพร มี ดังคราวที่ถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาท(๑)

ม. ก็เชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงละบาปอกุศลใดหมดแล้ว ไฉนจึง
ต้องทรงทนทุกขเวทนา ซึ่งเป็นผลของบาปอกุศลด้วยเล่า

น. ทุกขเวทนาหาได้เป็นผลเกิดแต่บาปอกุศลอย่างเดียวไม่ ขอ
ถวายพระพร อันทุกขเวทนาย่อมเกิดแต่ลมกำเริบข้าง เกิดแต่ค้ำกำเริบข้าง
เกิดแต่เสมหะกำเริบข้าง เกิดแต่ธาตุทั้งสี่แปรผันข้าง เกิดแต่ฤดูเปลี่ยนแปลง
ข้าง เกิดแต่การบริหารอิริยาบถไม่เสมอข้าง เกิดแต่ความเพียรข้าง และ
เกิดแต่บาปอกุศลข้าง ขอถวายพระพร เหตุ ๘ ประการนี้แล เป็นขัจฉัยให้
เกิดทุกขเวทนา

ม. ถ้าอย่างนั้น ทุกขเวทนาที่เกิดแก่พระพุทธเจ้าคราวถูกสะเก็ด

(๑) การทรงประจวบครั้งนี้ พิศาระห์คู่ตามพฤติการณ์ พระอาการน่าจะมากถึงทรง
กะเบาเบญญพุทธกิจบางอย่างไม่ได้ เช่นไม่ได้เสด็จพุทธดำเนินโปรดสัตว์เวลาเช้าเป็นต้น ด้วยปรากฏ
ว่า หมอชวกโกมารภจมาทำศัลยกรรมนำเลือดและเนื้อร้ายออก และประคบพระโอสถสำหรับ
ชะทาดวาย จนกว่าจะทรงหายเป็นปกติ และเพราะเหตุที่พระพุทธองค์ทรงกระทำประโยชน์สุขให้
แก่โลก หรือคนหมู่มากไม่ได้เต็มทีเช่นนั้นแล การทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห่อพระโลหิต จึงจัด
เป็นอนันตริยกรรม ๆ ให้ผลในลำดับเป็นครุกรรม ๆ หนักในฝ่ายบาปด้วยประการหนึ่ง

หินกระทยพระบาทนั้น เกิดแต่อะไร

น. ขอถวายพระพร เกิดแก่ความเพียรพยายามป้องร้ายของพระ
เทวทัต

ม. ถึงอย่างนั้น ก็จักว่าเป็นผลเกิดแต่พระพุทธรูปองค์ทรงกระทำไม่
ดี ซึ่งเป็นบรรยายของบาปอกุศลอยู่นั่นเอง เหตุว่าเรื่องนี้ ถ้าพระพุทธรูป
ทรงพยายามปลดปล่อยพระเทวทัต ทรงชี้แจงโทษให้ฟัง พระเทวทัตก็น่า
จะละพยศอันร้ายนั้นได้

น. ขอถวายพระพร คนที่มีพยศอันร้าย มีนิสัยเลวทราม ประพฤติ
ชั่วช้าอยู่เป็นนิตย์ พระองค์จะทรงสามารถปลดปล่อยประทานพระราโชวาท
ให้ละพยศอันร้ายนั้น จะได้หรือไม่

ม. ไม่ได้ อย่างว่าแต่ปลดปล่อยเลย คนเช่นนั้นแม้จะลงโทษ
ทัณฑ์ ก็เชื่อว่าคงไม่ทิ้งนิสัยเดิม ปรายให้ละพยศอันร้ายนั้นไม่ได้

น. ขอถวายพระพร นักเป็นเช่นนั้นแล พระเทวทัตมีพยศอันร้าย
เพราะถือตัวว่า เป็นพี่น้องร่วมท้องกับพระนางพิมพา มีฐานะเท่าเทียมกับ
พระพุทธเจ้า เมื่อบรรพชาแล้ว จึงไม่ปรากฏว่าไม่มีใครนิยมนับถือ ไม่มี
ใครถวายขี้จายเหมือนอย่างกษัตริย์พวกคาคายะ ซึ่งออกบรรพชาคราวเดียว
กับ ลำดับนั้นแลจิตมุ่นคิดมาก มุ่งแสวงหาลาภสักการะแข่งขัน และ
เนื่องด้วยท่านเป็นเชือกษัตริย์มีความคิดสูง จึงเริ่มติดต่อกับพระอชาตสันต
ราชกุมาร ถึงยุ้งให้ปลงพระชนม์ชีพพระเจ้าพิมพิสารผู้พระชนก ส่วนตัว
ประกอบขยายต่าง ๆ ในการที่จะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า ขอถวายพระพร
พระเทวทัตตั้งจิตไว้ผิดแต่เดิมมาเป็นข้อสำคัญ ฉะนั้น พระพุทธรูปจึงทรง
กระทำให้ละพยศร้ายนั้นไม่ได้ และเมื่อเป็นเช่นนั้น จะกล่าวว่าพระพุทธรูป

ทรงกระทำไม่ได้อย่างไรได้ แท้จริงเรื่องนี้ ถ้าพระพุทธรูปองค์นี้ทรงตาม
 ปล่อยให้พระเทวทัตอยู่ก็จะเป็นอย่างนั้นว่า พระองค์ยังมีการถอเราถอเขา ยัง
 ทรงยินดีช่วยเหลือพวกของพระองค์ แม้เป็นผู้ผิด หรือถ้าไม่เช่นนั้น พระ
 พุทธรูปองค์นี้จะทรงลงโทษทัณฑ์พระเทวทัตก็จะเป็นอย่างนั้นว่า พระองค์ทรงผูก
 พยาบาทพระเทวทัต เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธรูปองค์นี้พระหฤทัยเป็น
 อุเบกขาวางเฉยไม่ยินดียินร้าย ทรงเสด็จพระเมตตากรุณาให้ผู้นอนอย่างใด
 ในพระเทวทัตก็ทรงเสด็จอย่างนั้น จึงเสด็จให้เห็นว่า พระพุทธรูปองค์นี้ทรง
 ละบาปอกุศลได้หมดสิ้นเชิง

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสัมพันธคดีขัดคดีปัญหา

๔ บัญญัติ ๕

พระเจ้ามีลนที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธรูปเจ้าทรง
 กระทำกิจเสร็จสิ้นแล้วทุกอย่าง ก็จอนที่จะต้องกระทำไม่ออกแล้ว มีใช้
 หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัส
 นั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงปรากฏว่า พระพุทธรูปองค์นี้ทรงเข้าฌาน
 อยู่ได้แล้ว

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธรูปองค์นี้ทรงเข้าฌานอยู่ก็
 ก็เพราะว่า ฌานเป็นคุณธรรมที่ให้ประโยชน์สุขแก่พระองค์มามาก เหตุว่า

พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ก็ทรงเข้าฌานเป็นปฐมฐานมาก่อนแล้ว จึงได้
ตรัสเป็นพระสัมพัญญูปุ พระพุทธเจ้าทรงนน ขอถวายพระพร เนื่องด้วยฌานมีคุณ
มาเช่นนั้นแล พระพุทธองค์จึงยังทรงฝึกฝนพระหฤทัยในการเข้าฌานนั้นอยู่

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนนบรุษผู้หมั่นเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์
พยายามทำความดี มีความชอบ ได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติมากมาย
จนตงเนอตงตัวโต แต่ตงตงนน เมื่อเขามาระลกกตงพระมหากรรณาธิคุณของ
พระมหากษัตริย์เจ้านนนแล้ว ก็ยังหมั่นเข้าไปสู่ที่เฝ้าอยู่เนอง ๆ นั้นนใด แม่
พระพุทธเจ้ากณนนนเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงเข้าฌานเป็นปฐมฐานมา
ก่อนแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระสัมมาพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันเสร็จกิจที่จะต้อง
ทรงกระทำแล้วทุกอย่าง แม้ตงทเสร็จกิจแล้วนน พระองค์ก็ยังไม่ทรงทอด
ทิ้งการเข้าฌานที่เคียวยังทรงหาโอกาสเข้าฌาน เพื่อทรงพระสำราญอัน
เป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยมซึ่งเกิดจากฌานนนอก ขอถวายพระพร อัน
การเข้าฌานนั้นย่อมมีคุณมากอย่างมากระการ เช่นกำจัดความรัก ความ
โกรธ ความหลง ความถือตัวและความวิตก มีใจเป็นอารมณ์อันหนึ่ง
พิจารณาเห็นความจริงทั้งหลาย ทำให้เกิดความอิมอกอิมใจ

ขอถวายพระพร แต่พระพุทธเจ้ายอมทรงเข้าฌานด้วยเหตุ ๔
ประการ คือด้วยความที่พระองค์เป็นปฐมวหารธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ
อย่าง ๑ ด้วยความที่พระองค์ทรงพระคุณธรรมมาอย่าง ๑ ด้วยความที่
ฌานเป็นวิถของพระอริยทงหลายอย่าง ๑ ด้วยความที่ฌานเป็นคุณธรรม
ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญอย่าง ๑

ม. เชื่อว่าชอบแล้ว

จบตถาคตอรรถกถาภิธานยาภาวปัญหา

๘ ๙
ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลินทศรสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ตรัส
แก่พระอานนทว่า “อิทธิบาท ๔ ประการ (๑) ตถาคตได้ให้เจริญแล้ว
กระทำใ้มากแล้ว และด้วยอานุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาทนั้น ถ้าตถาคต
ประสงค์จะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปตลอดกัปหนึ่ง หรือเกินกว่ากัปขึ้นไป ก็อาจ
อยู่ต่อไปได้สมประสงค์” ตอนต้นตรัสไว้เช่นนี้ แต่ในตอนที่หลังพระพุทธ-
องค์จึงตรัสว่า “ตูก่อนอานนท์ อีกสามเดือนตถาคตจักปรินิพพาน” นี้แล
ขอพระพุทธพจน์ทั้งสองตอนนั้นฟังดูไม่สมกันเลย ขอจะว่าอย่างไร พระ
พุทธพจน์ตอนหลังจึงจะไม่แย้งตอนต้นนั้นได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ตอน
หลังนั้น พระพุทธองค์ตรัสโดยทรงกำหนดพระชนมายุ ซึ่งจะสิ้นสุดลง
ภายในเขตกำหนดนั้น ส่วนตอนต้นพระองค์ตรัสด้วยมีพระพุทธประสงค์จะ
ทรงแสดงอานุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการว่า สามารถจะให้
สำเร็จผลได้สมประสงค์ทุกอย่าง ซึ่งเป็นการไม่เหลือวิสัยที่สุด แม้จะให้
อายุยืนยาวออกไปอีกก็ได้

ม. อานุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาทอาจจะต่ออายุให้ยืนยาวได้จริง

(๑) ถิ่นทะ ความพอใจ ๑, วิริยะ ความเพียร ๑, จิตตะ ความเอาใจใส่ ๑, วิมังสา
การพิจารณา ๑

กึ่งนนทเคียวหรือเชอ

น. ขอถวายพระพร ต่อได้จริง

ม. ก็ถ้อยอย่างนั้น เหตุไฉนพระพุทธรองค์จึงไม่เสด็จตำรงพระชนม์
อยู่ต่อไปอีกเล่า มาคว่นนิพพานเสียทำไม

น. อาตมภาพจะขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า พระองค์ทรงเชอ
ความเร็วแห่งผลเท่ามาของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งวังเร็วคงลมพัดหรือไม่

ม. เชอสิเชอ เพราะเป็นม้าวเคษซึ่งถึงกะโศกนามว่า ม้าแก้ว

น. ก็เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนั้น แม้พระเจ้าจักรพรรดิจะมีไต่เสด็จ
ชนทรงอวดคนทั้งหลายเลย ความเร็วแห่งผลเท่ามานั้นจะชอว่าเป็นอนมีอยู่
หรือไม่

ม. ก็มีสิเชอ ความเร็วมีอยู่อย่างใด ก็คงมีอยู่อย่างนั้น หากแต่
พระเจ้าจักรพรรดิมีไต่ทรงให้คู่เท่านั้น

น. ขอถวายพระพร เรื่องนั้นใด แม้พระพุทธรเจ้าก็ฉนนนเหมือน
กัน ถ้าพระองค์จะประสงค์ตำรงพระชนม์อยู่ต่อมาให้ยืดยาว ก็อาจตำรง
พระชนม์ให้ยืดยาวต่อมาได้ ด้วยอำนาจแห่งการเจริญอิทธิบาทธรรม
& ประการนั้น ขอถวายพระพร แต่พระพุทธรองค์ห้ามพระประสงค์เช่นนั้น
ไม่ เหตุที่เป็นดังนั้นก็เพราะว่า พระองค์ไม่ทรงผูกพันในการที่จะมีพระชนม์
อยู่ต่อมา ชอนั้นจะพึงพิสจน์ไต่จากพระพุทธรพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมตาคุณแม่จะมีประมาณน้อย ก็มักฉนนนเหมือนฉนนนใด เราตถาคต
ไม่สรรเสริญความเกิด แม่มีประมาณน้อยฉนนนเหมือนกัน” ขอถวายพระ
พร ตามนัยแห่งพระพุทธรพจน์นั้น ย่อมชให้เห็นว่า การมีชีวิตอยู่ไต่ยืดยาว
ไม่เป็นการปรารถนาของพระพุทธรองค์นัก แต่ก็ไต่ถึงกะทรงวังเกยการมี

พระชนม์มืออยู่ต่อไป เป็นอันว่าพระพุทธรองค์ไม่ทรงประสงค์ หรือไม่ทรงเขื่อน
หน้ายต่อความเป็นอยู่อันยาวแห่งพระชนมายุ พระหฤทัยมิได้ทรงฝากใฝ่
ในเรื่องนี้ คติธรรมคาแห่งสังฆารมมีย่อยอย่างใด ก็ทรงปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้น
ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขบถิทธิปาตพลทสสันญญา

วรรคที่ ๒

บญหาที่ ๑

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่ว่า
ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตแสดงธรรมเพื่อความรู้อย่าง มิได้แสดงเพื่อความรู
ไม่ยิ่ง ฉะนั้นมีจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มียุอยู่จริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเมื่อจวนจะนิพพาน จึงจะตรัสกะพระ
อานนท์ว่า “เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว สังฆจ้านงจะถอนสิกขาบทเล็กน้อย
ก็จงถอนเถิด” ตามนัยนี้จะมีเป็นอันว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงบัญญัติไว้นั้น
มิได้เป็นไปเพื่อความรู้อย่างหรือ จึงทรงอนุญาตการถอนไว้ และถ้าเป็นจริง
จะมีค้ำกับพระพุทธรุคำรัสตนนั้นไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่ค้ำ การที่ทรงอนุญาตให้สังฆถอนสิกขา
บทเล็กน้อยนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธรุประสงค์จะตรัสล่องใจพระภิกษุสังฆค
เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิตรัสกะพระราชโอรส ในเวลาจวนจะสวรรคต

ว่า เขตพระราชอาณาจักรกว้างขวางมากนัก ยากแก่การปกครอง เมื่อ
ถูกจะทอดทิ้งเสียบ้างก็ตามใจเถิด แล้วก็เสด็จสวรรคต ขอถวายพระพร
พระราชกุมารนั้นจะพึงทอดทิ้งเขตแดนซึ่งพระชนกปรายไว้ได้นั้น ๆ ที่เกี่ยว
หรือ

ม. หามิได้ ด้วยว่าธรรมดาพระมหากษัตริย์ ย่อมมีความประสงค์
อย่างยิ่งในการที่จะขยายพระราชอาณาเขต

น. ขอถวายพระพร นั้นแลฉันใด นักฉันนั้นเหมือนกัน การที่
พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สังฆมณฑลสิกขาบทเล็กน้อยนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธ
ประสงค์จะตรัสสนองใจพระภิกษุสงฆ์ แต่พระเหตุที่ยทรงมุ่งจะให้สังฆม
คกรักษาสิกขาบทเล็กน้อยนั้น ๆ ไว้ด้วยความปรารถนาในข้อวัตรปฏิบัติ
เพื่อขยายการบำเพ็ญออกไปเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น จะว่าพระพุทธพจน์
ของพระองค์ไม่เข้าไปเพื่อความรุ่งเรืองใดอย่างไร (๑)

ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบขุททาทนุชุตทกขัญญา

(๑) คำถวายวิสาขนาของพระนาคเสนในปัญหานี้ ข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สังฆ
มณฑลสิกขาบทเล็กน้อย ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะตรัสสนองใจพระภิกษุสงฆ์ แต่พระเหตุที่ยทรง
มุ่งจะให้สังฆมปรารถนาในข้อวัตรปฏิบัติยังเช่นนั้น พึงดูไม่สมกับพระพุทธจรรยา เพราะปฏิบัติ
ของพระพุทธเจ้าไม่มีปรากฏที่ไหนว่า ทรงดำริอย่าง ๑ แต่ตรัสไปอีกอย่าง ๑ ยิ่งกว่านั้นพระพุทธ
โอวาททั้งหลายแหละจะชี้ให้เห็นว่า พระองค์เป็นผู้มกายวาจาใจตรงกัน แต่ก็เหตุไฉนพระปิฎก
จุฬารักษ์ (ท่านผู้แต่งหนังสือมลินทปัญหานี้) จึงได้กล่าวไว้เช่นนั้น ขอนเห็นจะเป็นด้วยท่านเชื่อมั่น
ในอนาคตังสญาณของพระพุทธเจ้าว่า “พระพุทธองค์ย่อมทรงทราบว่า สังฆมไม่อาจถอนสิกขาบท
เล็กน้อยที่ทรงอนุญาตไว้” เมื่อท่านคาดพระพุทธญาณตอนนั้นผิด ก็เลยอ่านความประสงค์แห่ง
พระพุทธดำรัสที่ตรัสอนุญาตไว้ผิดไปด้วย

๔ ๕
บัญญัติ ๒

พระเจ้ามีลนทศรเสถามว่า ดก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่
ตรัสกะพระอานนทว่า ความรู้ทุกอย่างที่พระองค์มีอยู่ พระองค์หาได้ทรง
บียังไม่ ได้ทรงเปิดเผยให้แจ่มแจ้งแล้วทุกอย่างนั้น จริงหรือ
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง (๑)

เรื่องพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ถนอสิกขาบทเล็กน้อย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส ได้ประทานพระมติไว้ในหนังสือวินัยมุขใจความว่า “จำนวนแห่งสิกขาบท
มาในพระปาฏิโมกข์พอสมควร จำนวนแห่งสิกขาบทมานอกพระปาฏิโมกข์มีมากกว่ามาก จนพื้น
ความใส่ใจของผู้ศึกษา นอกจากยังมีข้อปรับอาบัติอันพระคันถรจนาจารย์ตั้งเพิ่มเติมเข้าไว้อีก
ซึ่งมากจนพื้นเผื่อเหลือที่จะประพฤติกั้ครบครันได้ ทั้งกาลเทศะก็เข้ามาเป็นเหตุขัดขวางด้วย ภิกษุ
ทั้งหลายจึงได้หลีกเลี่ยงบ้าง เลิกเสียบ้าง กล่าวคือ ทนเป็นอาบัติเอาบ้าง เมื่อเลิกอย่าง ๑ ก็
ชวนให้เลิกอย่างอื่นต่อไปอีกแม้ยังไม่ถึงเวลา ฯ พระศาสดาทรงค้ำนึ่งเห็นเหตุนี้มาแล้ว เมื่อจะ
นิพพานได้ประทานพระอนุญาตให้ถนอไว้ แต่ก็ไม่มีใครกล้าถนอตรง ๆ เพราะเกรงจะไม่สม่ำเสมอ
ซ้ำยังห้ามถนอเสียเมื่อครั้งทำปฐมสังคายนาด้วย”

ความจริงของเรื่องนี้ ต้องเป็นอย่างพระมติที่ทรงประทานไว้ เพราะว่าคติแห่งพระวินัย
เมื่อกาลเทศะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว บางสิกขาบทก็ล่วงสมัย หรือขัดกับความเป็นไปของภูมิประเทศ
บางแห่ง ข้อนเทียบได้กับกฎหมายซึ่งบัญญัติขึ้นใช้ในสมัย ๑ ในประเทศ ๑ แต่ต่อมาขัดกับ
สมัย ๑ หรือกับประเทศอื่น จนบางหมวดบางมาตราใช้ไม่ได้ อันคติของเรื่องนี้ พระพุทธเจ้า
ย่อมทรงทราบตลอด เพราะพระองค์เป็นชาติกษัตริย์ มีทางรู้ความเป็นไปของกฎหมายได้ดี
เหตุว่าพระวินัยมีคติอยู่อย่างนี้ พระพุทธองค์จึงได้ทรงประทานพระอนุญาตไว้เช่นนั้น

(๑) เรื่องเดิมของบัญญานมว่า วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ร่มเงาแห่งพระ
วิหาร พระอานนทจึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าพระองค์เห็นพระองค์ทรงประชวร จิตใจหดหู่ แต่
มาอ่อนใจอยู่ว่า พระองค์ยังไม่ปรารภพระภิกษุสงฆ์ และตรัสพระพุทธพจน์อันใดอันหนึ่งก่อนแล้ว
ก็จักยังไม่ปรินิพพาน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ยังจะมาหวังอะไรในเราอีกเล่า ความรู้
ทุกอย่างพระองค์ได้ทรงเปิดเผยให้แจ่มแจ้งแล้ว และตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงรำพึงว่า ภิกษุสงฆ์
ย่อมมตวเราเป็นทพง ฉะนเลย (ข้อความตอนหลังนี้เกิดเป็นบัญญัติ ๑๐ ในวรรคณชน)

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุใดเมื่อพระมาลุงกยะทูลถามปัญหาเรื่องโลก
เป็นต้น จึงไม่ทรงตอบปัญหานั้นให้พระมาลุงกยะฟังเล่า (๑)

น. ขอถวายพระพร อันลักษณะปัญหามีอยู่ ๔ อย่างคือ ปัญหา
ที่ต้องอธิบายโดยส่วนเดียว เช่นอธิบายว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยงนออย่าง ๑ ปัญหาที่ต้องแยกแยะ เช่นแยกรูปออก
แสดงให้เห็นเป็นส่วน ๆ นออย่าง ๑ ปัญหาที่ต้องยอนถามแล้วจึงจะอธิบาย
ต่อไป เช่นถามว่า เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของไม่
เที่ยงแล้ว จะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์นออย่าง ๑ ปัญหาอีกอย่าง ๑ นั้นเป็น
ปัญหาซึ่งไม่ควรตอบ เพราะจะตอบก็ไม่เกิดผลอะไรแก่ผู้ฟัง ลักษณะปัญหา
มีอยู่ ๔ อย่างดังนี้

ขอถวายพระพร ปัญหาที่พระมาลุงกยะทูลถามพระพุทธเจ้านั้น ก็
อยู่ในเกณฑ์แห่งลักษณะปัญหาที่ ๔ และการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงนั้น
ใช้ว่าพระองค์จะทรงคิดขี้ตขี้กัทำไม่ เหตุที่ไม่ทรงแสดงก็เป็นด้วยทรงเห็น
ว่า แม้จะแสดงพระมาลุงกยะก็ไม่ได้รับผล คือ สันติสุขอะไร กลับจะทำ
ความคิดความเห็นของพระมาลุงกยะให้ห่างจากพระอริยมรรค อริยผลไป
เสียอีก เหตุว่าปัญหานั้นเป็นปัญหาเดินออกนอกเขตแห่งมรรคผล

ม. เธอฉลาดว่า

ขบขู่ปณิยาพยากรณปัญหา

(๑) เรื่องนี้ในพระสูตร (จุพมาลุงกโยวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) ปรากฏ
ว่า พระมาลุงกยะทูลถามถึงทฐิ ๑๐ ซึ่งมีความเห็นว่าโลกเที่ยงเป็นต้น และทูลพินว่า ถ้าไม่ทรง
พยากรณ์จักไม่อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เมื่อพระมาลุงกยะจะมา
ประพฤติพรหมจรรย์ พระองค์ไม่ได้ทรงสัญญาไว้ว่า จักแสดงทฐิ ๑๐ ให้ฟัง

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลินที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทุกจำพวกย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย ฉะนั้น แต่ไหนจึงตรัสว่า พระอรหันต์ย่อมไม่กลัวต่อภัยอันตรายอะไร ก็ถ้าตรัสไว้จริงทั้ง ๒ ประการ ทั้งนี้จะมีค่านกันหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้ายกพระพุทธพจน์ทั้ง ๒ นั้นมาเทียบกันดังพระองค์ตรัสถามฉะนี้ ก็ค่านกัน แต่แท้จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ คำว่าสัตว์ทุกจำพวกย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตายนั้น พระพุทธองค์หาได้ทรงหมายถึงพระอรหันต์ด้วยไม่ เพราะว่าพระอรหันต์ท่านตัดรากแห่งความสะดุ้ง ความหวาดกลัวได้เด็ดขาดแล้ว

ม. เธอจงยกตัวอย่างความข้อนั้นมาเปรียบให้ฟัง

น. อำมาตย์ ๔ นาย ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงจัดตั้งไว้ให้บังคับบัญชาาราชกิจต่างๆ ภายหลังพระมหากษัตริย์ทรงบัญชาว่า ประชาชนทั้งพระราชอาณาจักรจงกระทำพลีแก่เรา ขอถวายพระพร ความสะดุ้ง ความกลัวต่อราชพลีจะพึงมีแก่ ๔ อำมาตย์นั้นอย่างไรหรือไม่

ม. ห้ามมิได้

น. เพราะเหตุไร

ม. เพราะอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้น พระมหากษัตริย์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาาราชกิจนั้นๆ หาได้ทรงหมายถึงเขาทั้ง ๔ นั้นด้วยไม่

น. ขอถวายพระพร นักเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน พระพุทธพจน์ดังนี้ พระองค์หาได้ทรงหมายถึงพระอรหันต์ด้วยไม่ แต่ทมิพระพุทธคำรัสรวมไว้เช่นนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงมุ่งจะสั่งสอนพวกทมินิสัยทารุณ ให้

ล้านกว่า แม่ผอนกสะตุง กกลวตวยกนทงน

ม. ซอนเข้าใจละ แต่มานักสงสัยว่า สัตว์นรกซึ่งทนทุกขเวทนา
อยู่ทุกขณะเล่าจ ะอยากตายให้พ้นจากทุกข์ หรือว่าจะกลัวความตายเหมือน
กัน

น. ขอถวายพระพร แม่สัตว์นรกจะระอาต่อการทรมานก็จริง แต่
ก็ยังไม่กลัวความตายอยู่นั่นเอง ทงนก็เพราะเหตุปัจจัยแห่งความกลัวด้วยยัง
ถอนไม่ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. คนเป็นหน่อ เติบโตโยยกเขยกเพราะเจ็บ เกิดความระอาใจ จึง
เรียกหมอผ่าตัดมา ครั้นเห็นหมอล้อมคดและเหล็กนายซึ่งสูมไฟจนแดงมา
เขาจะหวาดกลัวต่อการกระทำของหมอนั้นหรือไม่

ม. หวาดลีเธอ แม่ทงรู้อยู่หมอมจะบำบัดโรคนั้นให้หาย

น. ขอถวายพระพร นนแลฉนโต นกฉนนนเหมือนกัน แม่ความ
ใคร่จะพ้นจากนรก ซึ่งเป็นขมแห่งทุกขเวทนาทั้งหลายมีอยู่ แต่สัตว์นรกก็
ยังหวาดกลัวต่อความตายอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า
สัตว์ทุกจำพวกย่อมสะตุงต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบมัจจุทายนขัญญา

๔ บัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลนที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าพระพุทธเจ้า

ตรัสว่า พระปริตร (๑) อันบุคคลสาธยายอยู่ ย่อมป้องกันความตายได้นั้น
จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าเช่นนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า บุคคลจะอยู่ใน
ที่ใดๆก็ตาม ย่อมหนีความตายไม่พ้นนั้นไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่แย้ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าการสวดพระ
ปริตรย่อมป้องกันความตายได้นั้น พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเฉพาะผู้ที่พอ
จะต่ออายุให้ยังยืนสืบไปได้เท่านั้น หาได้ทรงหมายถึงว่าจะเป็นอายุให้หนี
ความตายได้พ้นตลอดไปไม่ เพราะคนที่ถึงวาระที่จะต้องตายแล้ว ย่อมไม่มี
อะไรจะป้องกัน แม้จะหนีไปอยู่ในอากาศหรือในมหาสมุทร หรือในชอก
ห้วยชอกเขา ก็หนีความตายไม่พ้น

ม. เสด็จเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร คนที่ถึงวาระจะต้องตายเหมือนต้นไม้แก่ แม้
จะมีคนพยายามเอาน้ำไปรด ก็ไม่กลับฟื้นขึ้นมาได้ ส่วนคนที่พอจะต่ออายุ
ให้ยังยืนสืบไปได้ด้วยอำนาจการสวดพระปริตร เหมือนไม้ที่เฉาเพราะดิน
แห้ง เมื่อเอาน้ำไปรด ต้นไม้นั้นก็ย่อมจะกลับฟื้นงามขึ้นอีกได้ฉะนั้น

ม. คุณก่อนพระนาคเสน การสวดพระปริตรจะต่ออายุคนได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร การสวดพระปริตรเป็นหนึ่งยาหอมสำหรับ

(๑) มีระบุชื่อพระปริตรไว้ดังนี้ จันทรปริตร สุวตถิปริตร โมรปริตร ธวัคคปริตร
อาฏานาฎียปริตร

ชโลมหัวใจผู้ช่วยเจ็บให้ชุ่มชื้น เช่นสวดชัคคปริตร (๑) ถ้าผู้เจ็บสามารถ
 ส่งใจไปตามแนวแห่งพระปริตร น้อมนึกถึงข้อความเหตุผลแห่งพระคุณของ
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในบทนั้น ๆ ที่สุดแม้แต่ขบถเคี้ยวได้ ใจก็จะ
 ไม่ไปเกาะเกี่ยวอยู่ที่การช่วยเจ็บ ฟ้นจากความหตห่มารินเริงในพระคุณ
 นั้น ๆ ทนทนใจก็ชุ่มชื้นไต่กำลังจน เมื่อมีกำลังใจประคองร่างกายอยู่
 กำลังกายก็ตั้งจนได้ ขอถวายพระพร ถ้ากำลังกายกำลังใจต่อสู้โรคได้
 แล้ว ก็เป็นอันว่าหนีความตายไปได้พันคราวหนึ่ง แต่ถ้าไม่มีกำลังเช่นนั้น
 พอจะสู้โรคได้แล้ว ก็ยอมหนีความตายไม่พัน แม้ถึงเช่นนั้น การสวด
 พระปริตรก็ยังชื่อว่าไม่ไร้ผล เพราะผู้ตายด้วยอาการชุ่มชื้นเช่นนั้น ย่อม
 หวังสุคติได้

ม. ต่อได้จริง

จขมจัปาสามตติกขัญหา

บัญญัติ ๕

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ที่เชื่อว่าพระพุทธ
 เจ้ารวยจิรวบิณฑทบาทเสนาสนะคิลานเภสัชจนนจริงหรือ
 พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

(๑) ใจความในชัคคปริตรว่า พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุบริษัท ถึงเรื่องพระอินทร์ตรัส
 เตือนเทวดาผู้ไปสงคราม (คราวเทวดารบกับอสูร) เพื่อไม่ให้หวาดหวั่นต่อพวกอสูรว่า ถ้าพวกท่าน
 เกิดความหวาดกลัวจน ฟังขุยอตรงของเราหรือของเทวดาแม่ทัพ แล้วพระพุทธองค์ทรงนำเอาเรื่อง
 นั้น มาตรัสสอนพระภิกษุว่า หากพวกเธอเกิดความหวาดกลัวจน ฟังระลึกลงพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์

ม. ถ้าจริง ทำไมเมื่อพระพุทธรูปองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านขุณฺโณสารคาม (๑) จึงไม่ได้ของอะไรเลยเล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธรูปองค์ไม่ได้ของอะไรเลยคราวนั้น เป็นเพราะมารผู้มีบาปครอบงำจิตของชาวบ้านนั้นเสียหมด

ม. ถ้าอย่างนั้น ขุณฺโณมารมีที่พระพุทธรูปเจ้าทรงส่งสมาจะมีผลอะไร มารจะมีวิเศษไปกว่าพระพุทธรูปเจ้าหรือ

น. อาตมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนคนบุรุษนำนางเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายแต่พระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถูกนายพระทวารห้ามกันเสีย มิให้เข้า ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิจะชอว่า เสื่อมจากลาภสักการะ เพราะขาดแคลนนางนั้นใดหรือ

ม. หากมีได้ ผู้รักษาพระทวารอันความริษยาครอบงำแล้ว จึงห้ามเครื่องบรรณาการนั้นเสีย แต่ว่าเครื่องบรรณาการย่อมเกิดมีแต่พระเจ้าจักรพรรดิ โดยพระทวารอันตงหมิ่นเท่าแค้นเท่า

น. ตัวอย่างนั้นแลคนใด ก็คนนั้นเหมือนกัน การที่มารผู้มีจิตคิดริษยาถึงชาวบ้านขุณฺโณสารคาม มิให้ถวายอาหารบิณฑบาตแต่พระพุทธรูปนั้น ไซ้ว่าพระองค์จะขาดแคลนจากอาหารบิณฑบาตก็หาไม่ พระองค์กลับร่ำรวย เพราะเหล่าเทวดาพากันถือเอาของทิพย์เข้าไปถวายแต่พระพุทธรูป

ม. เชอฉลาตว่า

จขภควโต ลภันตรายขุณฺโณ

(๑) เรื่องนี้ พระพุทธโฆษาจารย์เล่าไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า คราวหนึ่งพระพุทธรูปเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยที่จะได้เป็นพระโสดาบันของเหล่านางกุมารีกาชาวบ้านขุณฺโณสารคาม จึงเสด็จเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านนั้น วันหนึ่งเป็นวันนักขัตฤกษ์ พระพุทธรูปองค์เสด็จไปบิณฑบาต แต่ไม่มีใครนำอาหารบิณฑบาตมาถวาย เพราะมารเข้าสิงในสรีระของชาวบ้านเสีย

๔ ๕
บัญญัติ ๖

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า “พระ
พุทธเจ้าทรงนำเฉพาะแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขมาให้แก่ประชุมชนนั้น” จึง
เสมอไปหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริงเสมอ

ม. ถ้าจริงเสมอ ทำไมพระพุทของคัจฉาทรงแสดงชคคิขันโหปม
สูตร (๑) ซึ่งเกิดผลร้ายจนถึงกระทำให้พระภิกษุทั้ง ๖๐ รูปกระอักเลือดเล่า

น. ขอถวายพระพร การทภิกษุทั้ง ๖๐ รูปกระอักเลือดคนั้น เป็น
เพราะความชวทศวกระทำไว้ตามมาให้ผลต่างหาก

ม. ถึงเช่นนั้น ถ้าพระพุทของคัจฉาทรงแสดงพระสูตรนั้น ท่าน
เหล่านั้นก็คงไม่กระอักเลือด

น. ก็ถ้าการกระอักเลือดเป็นเพราะการทรงแสดงพระสูตรนั้นไซ้
ไหนพระภิกษุเหล่านั้นจึงไม่เป็นเช่นนั้นด้วยเล่า ขอถวายพระพร นั้นเพราะ
เป็นด้วยผลของความชวทศวกระทำไว้เป็นเหตุ จึงเกิดผลร้ายเฉพาะแต่
พวกเหล่านั้น

ม. แต่ความเห็นข้าพเจ้าว่า ถ้าพระพุทของคัจฉาทรงแสดงพระ
สูตรนั้นเสียเลย ผลร้ายอนันนก็คงจะไม่มีเป็นแน่

น. อาตมภาพจะเปรียบเทียบ อรรคมตาช่างไม้ ถ้ามีวเสี่ยตาย

(๑) พระสูตรนั้นมาในสัตตกนิบาตอังคตตรนิกาย มีใจความว่า “วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จ
ไปทอดพระเนตรเห็นไฟกองใหญ่ ซึ่งกำลังลุกโชนอยู่ จึงดำรัสสั่งให้พระภิกษุทั้งหลายดู แล้วทรง
เปรียบเทียบว่า ไฟแม้จะร้อนสักเพียงไร ก็ยังร้อนไม่เท่าความร้อนซึ่งเป็นผลแห่งความชว” ใน
พระสูตรนั้นกล่าวต่อไปว่า เวลานั้นมีภิกษุส่วนหนึ่ง จำนวน ๖๐ รูป เป็นผู้ละเมิดพระพุทธบัญญัติ
ถ่วงปฐุมปาราชิกสิกขาบท เมื่อได้ฟังพระพุทธโอวาทดังนั้น ต่างก็กระอักเลือดออกมา

เนื้อไม่อยู่ จะกระทำไม่ตกตงอให้ตรงโตหรือไม่

ม. ไม่ได้ลิเธอ ตรงไหนคตงอมีแ่งมึงอน ก็ต้องถากทิ้งเสีย ไม่นั้นจึงจะตรงโตตามความประสงค์

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกับช่างไม้ นั่นแล คือพุทธบริษัทเหล่าใดคตงอ จนทรงกระทำให้ตรงด้วยอาการปรกติไม่ได้ พระองค์ก็ต้องถากทิ้งเสีย โดยทำนองที่ทรงแสดงโทษของความชั่วอย่างหนัก ให้เกิดความเกรงกลัว และให้ได้รับโทษเพื่อจะให้หลาบจำไม่กระทำต่อไปอีก อนึ่งถ้าพระองค์จะมีทรงคำนึงถึงความทุกข์เฉพาะของพระภิกษุ ๖๐ รูปนั้นแล้วไม่แสดงพระสูตรนี้ พระภิกษุอีกจำนวนมากก็จะได้ไม่ได้รับผลตามโอกาสอันควรของตน ขอถวายพระพร ที่มีเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่า พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า การแสดงพระธรรมเทศนา เรื่องนี้ เหมาะแก่ที่จะคตนิสัยของผู้ฝ้านพระพุทธานุญญา ให้ละความประพฤติอันนั้นกลับใจมาดำเนินทางตรง แล้วได้บรรลุผลตามอุปนิสัยสามารถของตน ๆ

ขอถวายพระพร เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องจัดว่า พระพุทธองค์ทรงนำเฉพาะแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขมาให้แก่ประชุมชนทั้งนั้น

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบศัพท์สัตตहितจรณปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้า

ตรัสไว้ว่า โลกุตตรธรรมเป็นธรรมประเสริฐสูงสุดทั้งนี้มิใช่หรือ
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัส
นั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนฆราวาสที่เป็นโสดาบัน ซึ่งได้บรรลุ
โลกุตตรธรรมขั้นต้นแล้ว จึงต้องกราบไหว้พระภิกษุสามเณรที่ยังเป็นปุถุชน
อยู่เล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าพระภิกษุหรือสามเณรเป็นผู้ทรงไวซึ่ง
สมณะเพศอันเป็นเพศสูงสุด เพราะกอบด้วยคุณธรรมมากอย่างมากระ
การส่วนฆราวาสนั้น แม้จะได้บรรลุคุณธรรมมีภูมิสูงกว่า แต่ก็เป็นผู้ที่
มีคุณธรรมต่ำกว่า เพราะฉะนั้น จึงต้องกราบไหว้พระภิกษุสามเณรซึ่งทรง
เพศอันบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนพระราชกุมารทรง
ศึกษาศิลปวิทยาในสำนักปโรหิต ครั้นถึงสมัยเมื่อโตขึ้นทรงราชย์แล้ว ก็ยัง
ควรกระทำความเคารพปโรหิตผู้ยังมีสกุลต่ำกว่า แต่มีฐานะเป็นอาจารย์
ฉะนั้น

ม. เข้าใจละ

จบเสฏฐัมมปัญห

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ที่เชื่อว่า พระ
พุทธเจ้ามีบริษัทปรองดองพร้อมเพียงกันคนนั้น จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าจริง เหตุไฉนพระเทวทัตจึงชักชวนพระภิกษุพุทธบริษัทตั้ง

๕๐๐ แยกหมู่แยกคณะออกไปได้เล่า

น. เพราะเหตุเครื่องทำลายหมู่คณะมีอยู่ ขอถวายพระพร เมื่อ
เหตุ (๑) อย่างนั้นมียุติ แม้มารดาบิดาก็ก่อมแตกจากบุตร การทบัตถิต
ทั้งหลายสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า มีบริษัทไม่แตกพร้อมเพรียงกันดี ก็
เป็นด้วยเหตุพระพุทธรายาอนบริวารด้วยสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ (๒)
ซึ่งเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวหัวใจให้กลมเกลียวกันได้

ม. เชอฉลากว่า

ขบถาคคตอภะชปรีสขัญญา

(๑) เหตุที่จะให้พระเทวทัตทำลายคณะสงฆ์นั้น ในอรรถกถาธรรมบทและในชาดกว่า
“เนื่องด้วยหมู่ชนเห็นพระเทวทัตทำร้ายพระพุทธเจ้าด้วยประการต่าง ๆ มกกลงเห็นเป็นต้น ก็สน
ความนับถือพระเทวทัต แม้อันภิกษาหารก็ไม่มีใครถวาย เมื่อพระเทวทัตได้รับความหายนะเช่นนั้น
ก็คิดหาบายที่จะกลับความชั่วของตน จึงเข้าไปทูลพระพุทธเจ้า ขอให้ทรงบัญญัติวัตถุ ๕ ประการ
ให้เป็นปฏิปทาชนนอกอุชจฏชน คือ:—

๑. ภิกษุพึงถือการอยู่ป่าตลอดชีวิต เข้ามาอยู่ในแดนบ้านไม่ได้
๒. ภิกษุพึงถือการเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต รับประทานไม่ได้
๓. ภิกษุพึงถือทรงผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต รับประทานอาหารหอบัดไม่ได้
๔. ภิกษุพึงถือการอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต เข้าไปสู่ที่มุงที่บังไม่ได้
๕. ภิกษุไม่พึงฉนปลาและเนื้อ

แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอำนวยการ (เห็นจะทรงเกรงว่า จะกลายเป็นอัตรกิลมถานโยค
การทำตนให้ลำบากเปล่า และทรงเห็นว่า พระภิกษุมหาชนเนื่องด้วยผู้อื่น) พระเทวทัตจึง
ประกาศความข้อนั้นกะคณะสงฆ์ว่า ภิกษุรูปใดใครจะพ้นจากทุกข์ ก็จงมาประพฤติพรหมจรรย์
ในเรา ๆ ฝ่ายพระภิกษุที่บวชใหม่และโง่เขลา เมื่อทราบปฏิปทา ซึ่งพระเทวทัตคิดเห็นดังนั้น
ก็พลอยเห็นดีไปด้วย จึงย้ายไปอยู่ในปกครองของพระเทวทัต” ฯ

- (๒)
๑. ทาน การให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้ควรให้ปัน
 ๒. บิณฑบาต เจริญวาจาที่อ่อนหวาน
 ๓. อัตรจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
 ๔. สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า คน
ไม่รู้จักขบขายทำขบ ขายมากนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธบัญญัติที่ว่า ขายติ
ยอมไม่มีแก่พระภิกษุผู้ไม่รู้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ไม่แย้ง คำที่อาตมภาพทูลไปแล้วนั้น
กล่าวตามปรกติแห่งคนที่ไม่รู้จักขบ ขอลวายพระพร อันคนที่ไม่รู้จักขบ
นั้น ย่อมไม่มีความละอายในการที่ตนกระทำความชั่ว และยอมไม่กลัวต่อ
ผลของความชั่วนั้น ๆ สมควรใจทำเท่าใด ก็ยอมทำได้เท่านั้น เมื่อการ
กระทำความชั่วมาก ก็ต้องรับผลของความชั่วมากตามกัน เพราะฉะนั้น
อาตมภาพจึงทูลว่า คนไม่รู้จักขบขายทำขบ ขายมาก ส่วนพระพุทธบัญญัติ
นั้นมีขางสิกขาบท ซึ่งเมื่อภิกษุละเมิดโดยมิได้เจตนา เช่นกล่าวเท็จโดย
สำคัญผิด ท่านก็ไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุรูปนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขอชานนโตปาปกรณอุปญญปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์
ที่ว่า พระองค์มิได้ทรงกระทำในพระฤทัยว่า เราบริหารภิกษุสงฆ์ หรือ
ภิกษุสงฆ์มีตัวเราเป็นที่พักนั้น (๑) มีจริงหรือ

(๑) ดูเรื่องเดิมที่เชิงอรรถแห่งปัญหาที่ ๒ วรรคน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเมื่อพระพุทธรูปองค์ทรงแสงดงคุณของพระเมตไตรยจึงตรัสว่า พระเมตไตรยจักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนดั่งพนหมื่นคน เราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนร้อย (๑) ในบัดนี้คะนนั้นเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุที่พระพุทธรูปองค์ศาสดาคำนันนั้นก็เพราะว่า ความรัก ความเชื่อใจ ความยกย่องว่าเรา ว่าของเรา พระองค์ศกเสีย เกิดขาดแล้ว ก็แต่ว่าความพะรังอาศัยยังมีอยู่ตามธรรมดา เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสคำเปรียบของหลังนได้

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร แผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ แต่ที่ว่าแผ่นดินหารู้สึกว่าตัวเป็นที่อาศัยของเหล่าสัตว์ไม่ นั้นแล โศกพระพุทธรูปเจ้ากฉันนั้นเหมือนกัน พระองค์ยอมเป็นที่พึ่งพำนักของหมู่สัตว์มีเราเป็นที่พึ่งอาศัยไม่

ม. เข้าใจละ

จบภิกขุคณอเปกขภาวปัญหา

จบวรรคที่ ๒

วรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธรูปเจ้าตรัส

(๑) ดุจกัถวัตตีสสูตร ที่มณีกาย ปาฎีกวรรค

อยู่ว่า การสำรวจกายวาจาใจย่อมเป็นความดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จฉะน
มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสคังนจริง

ม. ก็ถาอย่างนั้น เหตุไรเล่าพระพุทธองค์จึงทรงแสดกงอวยวะที่ลย
ให้เสละพราหมณ์คในที่ประชุม (๑)

(๑) เรื่องนขอนำใจความในเสลสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมบณณาสก) มากล่าวไว้ก่อน
คือ เดิมมพราหมณผู้หนึ่งขอเสละมศิษย์หามาก วันหนึ่งพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อังกคุตตราป
ชนบท เบื้องต้นเสละพราหมณ์ก็เริ่มตรวจดูพระลักษณะของพระพุทธเจ้า ตามตำรามหาปรีสลักษณะ
ที่ตนได้เล่าเรียนมา ที่สุดเกิดความสงสัยขึ้นว่า พระชีวหาจะยาวและเมือห่อเข้าแล้วก็สอดเข้าไปใน
ช่องพระกรรณและพระนาสิกทง ๒ ได้หรือไม่ อีกประการหนึ่ง อวยวะที่ลยจะตั้งอยู่ในฝักคุดของโค
หรือไม่ พระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของเสละพราหมณ์คังน จึงทรงกระทำให้ปรากฏ เสละ
พราหมณ์ก็แน่ใจว่าพระลักษณะครบ ๓๒ ตามคัมภีร์มหาปรีสลักษณะไม่มีบกพร่อง แต่ก็ยังไม่เชื่อว่า
จะเป็นพระพุทธเจ้าจริงหรือไม่ จึงคิดว่าต้องพรรณนาพระคุณของพระองค์ในที่เฉพาะพระพักตร์ฟัง
การมคุด คิดแล้วจึงกล่าวคำสรรเสริญ เป็นต้นว่า พระองค์มีพระสรกายบริบูรณ์งดงาม มีพระ
เหตุยปลอดโปร่งไม่เป็นที่เบือหน้ายของประชุมชน ก็เมือพระองค์ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติ
เช่นนี้ น่าจะครองเพศมรवासเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์ได้เสด็จไปครอง
ราชสมบัติเถิด (ข้อความตรงนทเกิดเป็นบัญญัติ ๑ วรรคที่ ๔ ขน) และพระพุทธองค์ตรัส
เสริมว่า เวลานเราเป็นธรรมราชาอยู่แล้ว ได้ยังจักรคือธรรมให้เป็นไป มีสารีบุตรเป็นเสนาบดี
(ความข้อนเกิดเป็นบัญญัติ ๗ วรรคที่ ๖ ขน) ในที่สุดเสละพราหมณ์ก็เลื่อมใส ทูลขออุปสมบท
ประพตติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

อันข้อที่ว่า พระพุทธเจ้ามีพระชีวหายาวและทรงทำได้คังน ถ้าจะว่าตามวิสัยแห่งมนุษย์
ก็น่าจะได้แก่การที่พระองค์มีพระลักษณะเพียงบอกให้รู้ว่าตรัสทันคน และฉลาดพลที่จะทรง
คังที่วิมานะของผู้ตั้งใจฟังให้อ่อนมาตามพระพุทธโอวาทได้ เหตุนี้เมือเสละพราหมณ์ตรวจดูพระ
ลักษณะแล้วแต่ยังไม่เชื่อใจ จึงสรรเสริญพระคุณขณในที่เฉพาะพระพักตร์ เพื่อฟังการมสอบ
คังว่าจะมีปฏิภาณในเชิงพระดำรัสเพียงไร

ส่วนข้อที่ว่า พระองค์ทรงกระทำอวยวะที่ลยให้ปรากฏนน่าจะเป็นเช่นนี้ คือ เสละ
พราหมณ์รู้เห็นได้เช่นนี้ ด้วยมีพระลักษณะอนบอก เพราะปรากฏตามพระสูตรว่า เสละพราหมณ์

น. เหตุว่าเสลปะพราหมณ์เกิดความสงสัยเรื่องอวยวะที่ลับของพระ-
พุทธเจ้าว่ามีหรือไม่มี พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณ จึงทรงแสดก
อวยวะเปรียบอย่างนั้นให้พราหมณ์เห็นด้วยพระพุทธานุภาพ ขอถวายพระพร
แต่เฉพาะเสลปะพราหมณ์เท่านั้นซึ่งเป็นผู้ใดเห็นอวยวะนั้น

ม. ก็เอาออกแสดกในที่ประชุม แต่เหตุไรจึงว่าเห็นเฉพาะ
พราหมณ์คนเดียวเท่านั้นเล่า คุณาสงสัยจริงเธอ

น. อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนคนเจ็บซึ่งมี
ญาติมิตรพริกปร้อมแวดล้อมกันอยู่รอบข้าง ขอถวายพระพร เวลาเมื่อคน
เจ็บได้รบทุกขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ พวกญาติมิตรจะแลเห็นหรือรู้สึก

เป็นผู้เจ็บไทรเพทและคัมภีร์อื่น ๆ ตลอดจนตำราทนายพระมหาปริสติกษณะ และเมื่อมาถึงพระ
พุทธเจ้าก็เริ่มตรวจดูพระลักษณะก่อน ซึ่งส่อว่ามีความสนใจในการพินิจดูลักษณะอยู่ ๆ ก็
มหาปริสติกษณะนั้น มีลักษณะที่ลึบอยู่อีกอย่าง ๑ ซึ่งพอจะนำ จะมาพิสูจน์ได้ คือ จำนวนฟัน ๔๐
ซี่ (ล่าง ๒๐ บน ๒๐) พระลักษณะนี้ไม่ปรากฏว่า เสลปะพราหมณ์ได้ให้พระพุทธเจ้าทรงอ
พระโอรสออกให้นับ และก็ไม่น่าจะทูลร้องขอเช่นนั้น เพราะตัวฟังเป็นแจกใหม่และเป็นแจก
ชั้นเจ้าลัทธิ ซึ่งมีฐานะไม่น่าจะล่วงเกินจนเสียดีกิริยาสุภาพถึงปานนั้น เรื่องนิตารานลักษณะ
บางตำราว่า คนขำนาญดูลักษณะ เมื่อดูดูกลางแล้วอาจจะทายว่ามีฟันอยู่เท่านั้นซี่ แม่เสลปะ
พราหมณ์ก็น่าจะประจักษ์อยู่เช่นนั้นเป็นแน่ จึงไม่ปรากฏว่ามีความสงสัยจำนวนพระหนต์ด้วย ก็เมื่อ
จำนวนพระหนต์รู้ได้ด้วยพระลักษณะอื่นบอกเช่นนั้น อวยวะที่ลึบอันตั้งอยู่ในฝักคุดของโค ก็น่าจะ
มีพระลักษณะอื่นบอกไว้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นเสลปะพราหมณ์จึงรู้เห็นได้ และตามพระสูตร
ก็ว่ารู้เห็นแต่เสลปะพราหมณ์ผู้เดียวด้วย แท้จริงไม่น่าเชื่อว่าพระพุทธองค์จะทรงเปิดเผยให้ดู แม้จะ
ทรงนิรมิตอวยวะเปรียบให้เห็น ก็ไม่พ้นการเสียดีกิริยา

แต่เหตุไฉน จึงกล่าวไว้ในพระสูตรเช่นนั้น ข้อน่าจะเป็นเพราะพระคันถรจนาจารย์ต้อง
การจะแสดงพุทธาภินิหาร และจะแสดงพระลักษณะให้เห็นชัดว่า ทรงมีครบ ๓๒ ประการ ตาม
คัมภีร์มหาปริสติกษณะ เพื่อมิให้เกิดเป็นปัญหาขึ้น ๆ

เวทนานั้น ๆ ภัยหรือไม่

ม. จะไปพากันเห็นหรือรู้สึกด้วยใต้อย่างไรเล่าเธอ นอกจากผู้
เจ็บเอง

น. นั้นแลคนใด นึกคนนั้นเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงนิรมิต
อวยวะเปรียบด้วยอวยวะทลขนนด้วยพระพุทธฤทธิ ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์
เจาะจงจะให้เสาะพราหมณ์เห็นแต่ผู้เดียว เพื่อจะได้สิ้นความสงสัย ซึ่งเป็น
เหตุปัจจัยเบื้องต้นที่จะนำเสาะพราหมณ์ไปสู่มรรคผล ขอถวายพระพร
พระพุทธองค์ยอมทรงนำเวไนยสัตว์ไปสู่พระอริยมรรค อริยผลด้วยวิธีการ
ต่าง ๆ ประหนึ่งแพทย์ผู้ฉลาด เห็นคนเจ็บทรายอาการแจ้งชัดแล้ว ควร
ถ่ายก็ให้ถ่าย ควรชโลมก็ให้ชโลม ควรรมก็ให้รม มุ่งแต่จะให้โรค
บรรเทาและหายฉะนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จขวัตถุคฺยททสฺสนปัญฺหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลนทตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน พระสาริบุตร
กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้ามีพระมารยาทอ่อนโยน พระวาจาอ่อนหวาน
ฉะนี้มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัส

นนแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสเรียกพระสุทินกลัน
ทกบุตร (๑) โดยทรงใช้คำว่า “โมฆบุรุษ” (บุรุษเปล่า) เล่า

น. ขอถวายพระพร อันลักษณะแห่งคำว่า โมฆบุรุษ นั้นหายาก
จริง แต่การที่พระพุทธองค์ทรงนำมาตรัสเรียกพระสุทินผู้กระทำผิดนั้น หา
จักเป็นคำหยาบไม่ เพราะพระองค์ตรัสด้วยมีพระหฤทัยกอบปรีย์เมตตา
กรุณา ประหนึ่งคำที่มารดาบิดาคำว่าบุตรผู้กระทำผิด ด้วยหวังจะสั่งสอน
ฉะนนั้น

ม. ธรรมดาผู้ที่ทำเขา แม้จะว่าไปตามความจริง ก็จักว่าผิด
นี่เธอ

น. ตามที่พระองค์ตรัสนั้น ผู้ทำมีความเจตนาร้ายต่อผู้กระทำผิด
ซึ่งผิดกับพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า อันประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรม
ขอถวายพระพร อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ว่า ผู้กระทำผิดควรจะได้
รับสักการะหรือได้รับโทษ

ม. ก็ต้องรับโทษตามกระทางแห่งความผิดสิเธอ

น. ถ้าเป็นเช่นนั้น เพียงคำว่า โมฆบุรุษ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสใช้
เป็นคำเรียกพระสุทินผู้กระทำผิดนั้น จะจักว่าพระองค์ตรัสคำหยาบจะได้
หรือ ขอถวายพระพร พระพุทธองค์ย่อมมีพระมารยาทงามอ่อนโยน พระ
วาจาไพเราะระงับใจ พระหฤทัยเฉียบแหลมฉลาดในวิถีที่จะทรงสั่งสอน เมื่อ
ทรงเห็นว่าประชุมชนจะได้บรรลุมรรคผล หรือที่สุดเพียงจะให้ละพยศอัน

(๑) พระสุทินเป็นบุตรเศรษฐีในเมืองเวสาลี ออกบวชเมื่อมีภรรยาแล้ว แต่ยังไม่มียุตร
บิดาจึงวอนขอให้กลับไปสู่สมรส ด้วยใคร่จะได้หลานไว้ครองสกุล พระสุทินไปกระทำตามความ
ประสงค์ของบิดา เรื่องนี้เป็นต้นบัญญัติปฐมปาราชิกสิกขาบท

ร้ายไต่ควยวิธิต ก็ทรงใช้วิธินั้น เพราะทรงมุ่งเฉพาะแต่ผลอันดีงามเป็น
ประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์เท่านั้น

จบตถาคตมรุตวาจนนตถคตขัญญา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส
ว่า ต้นไม้ไม่มีเจตนาเจรจาไม่ได้ ฉะนั้น แต่เหตุไรจึงตรัสว่า ต้นสระคร้อ
พูดคุยพราหมณ์ (๑) ฉะนั้นอีกเล่า ฟังดูไม่สมกันเลย

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ต้นนั้น
พระองค์ตรัสตามความเป็นจริง เพราะว่าต้นไม้ไม่มีจิตใจ จึงพูดคุยไม่ได้ ส่วน
คำว่าต้นสระคร้อในคำหลังนั้น พระองค์ทรงหมายถึงเทวดาผู้ซึ่งสิงอยู่ที่
ต้นไม้ และที่ตรัสเป็นคำสามัญจน์นี้ ก็เพราะตรัสตามโลกขัญญุต
เหมือนคำที่เรียกกันว่า เกวียนข้าวเปลือก ซึ่งจริงเป็นเกวียนบรรทุกข้าว
เปลือก หาใช่เกวียนทำข้าวเปลือกไม่

(๑) เรื่องเดิม (ผันทนชาดก เตรสนิบาต) ว่า มีหม้อตัว ๑ นอนหลับอยู่ที่ใต้ต้นสระคร้อ
เผอิญลมพัดกิ่งสระคร้อแห่งหักลงมาทับคอหม้อ หม้อเข้าใจว่าเทวดาผู้สิงที่ต้นสระคร้อข่มเหง จึงผูก
พยาบาท วันหนึ่งหม้อได้นำการทวาชพราหมณ์ผู้เป็นช่างไม้ไปทนต์ต้นสระคร้อ เพื่อจะให้ตัดทำลาย
วิมานเทวดาเสียให้สมแค้น

ฝ่ายรุกขเทวดารู้ว่าเขาจะมาตัดต้นสระคร้อเพราะหม้อเป็นเหตุ จึงแปลงเพศเป็นบุรุษ ไปหา
การทวาชพราหมณ์ ใต้ถามความประสงค์ แล้วจึงแนะนำว่า เมื่อเอาไม้สระคร้อไปทำรถ ถ้าได้หนึ่งคอก
หม้อมาหุ้มกงรถ กงรถจะมั่นคงดีนัก ที่สุดพราหมณ์ก็กระทำตามคำแนะนำของเทวดาและหม้อ ชาดก
นี้พระพุทธองค์ทรงนำมาเป็นตัวอย่างแห่งการผูกเวรซึ่งกันและกัน ๆ

ม. เข้าใจละ

จบกุขเจตนาเจตณปัญหา

๔
๕
ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเสวย
พระกระยาหารของนายจุนท์แล้ว ก็ทรงพระประสรวรเสด็จเข้าสู่ณิพพาน ฉะนั้น
มีใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้ากระนั้น จะมีเป็นอันว่า การถวายอาหารบิณฑบาตของนาย
จุนท์ กระทำให้พระพุทธเจ้าต้องเสด็จเข้าสู่ณิพพานหรือ

น. มีใช้อย่างนั้น ขอถวายพระพร การถวายอาหารบิณฑบาต
ของนายจุนท์นั้น หาได้เป็นการทอกพระชนมายุของพระพุทธองค์ไม่เลย
เพราะว่าก่อนแต่นั้นนั้น พระองค์ก็แนพระเหตุขยอยู่แล้วว่า จักต้องนิพพาน
ในวันนั้นแน่นอน

ม. ก็แกเหตุอะไรเล่า พระพุทธองค์จึงตรัสยกย่องท่านนั้นว่า มี
ผลอันสูงส่งล้ำเลิศยิ่ง ถึงกระทั่งเทียบเท่ากับผลทานของนางสุชาดา ผู้
ถวายเมื่อก่อนหน้าตรัสรู้

น. ขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้การถวายอาหารบิณฑบาตของ
นายจุนท์มีผลอันสูงส่งยิ่งใหญ่เช่นนี้ ก็เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงเสวยอาหาร
บิณฑบาตนั้นแล้ว ตอนปัจฉิมยามก็เสด็จเข้าสู่อนุพัทวิหารสมาบัติ (๑)

(๑) อนุพัทวิหารสมาบัติ คือ สมาบัติธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับกันมี ๕ คือ รูปฌาน ๔
อรุณฌาน ๔ สัญญา เวทยัตนิโรธ

๕ ประการโดยอนุโลมและปฏิโลม ครั้นแล้วก็เสด็จปรินิพพาน

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบเทวบัณฑิตปาตมหัยผลภาวัญญา

บัญญัติ ๕

พระเจ้านิลินทศรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ต่อหน้าพระอานนท์ว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ชวนชวายเป็นการบูชาสรีระของตถาคตเลย ฉะนั้นมีใช้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ก็เหตุไรพระพุทธองค์จึงตรัสไว้อีกว่า จงบูชาธาตุของบุคคลผู้ควรบูชา (๑) ฉะนั้นอีกแล้ว

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์นั้น พระองค์ตรัสด้วยมุ่งพระหฤทัยจะเตือนพระภิกษุมิให้ใส่ใจในการที่จะต้องชวนชวายเป็นการบูชา แล้วจะได้มีโอกาสพิจารณาสังขารทั้งหลายให้รู้จริงเห็นจริงตามคติธรรมตามส่วนพระพุทธพจน์หลังนี้ พระองค์ตรัสให้เป็นกิจสัมมาปฏิบัติของเทวกา

(๑) เรื่องเดิมที่จะให้เกิดปัญหาอันมีอยู่ดังนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประชวรใกล้จะนิพพาน พระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ทูลถามถึงการที่พุทธสาวกจะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระอย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เหล่าภิกษุจงมุ่งหมายดับทุกข์ดับกิเลสอันเป็นประโยชน์ของตนเถิด อย่าได้ชวนชวายเป็นการบูชาสรีระของตถาคตเลย เพราะว่ากัจฉินๆเป็นธนะของกษัตริย์พราหมณ์เคฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต แต่พระอานนท์เป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ จึงทูลย้อนถามว่า ก็เมื่อบัณฑิตยชนนั้นจะบูชา จะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระอย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสให้ปฏิบัติอย่างเดียวกันกับสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ และตรัสว่า แม้อริธาตุก็พึงทำสถูปบรรจุไว้ ณ ทางสี่แพร่งเช่นเดียวกัน เพื่อจะได้เป็นทศกการบูชาของหมู่ชนอันมาแต่ทิศทั้ง ๔

และมนุษย์ทั้งหลาย

ม. เธอจะหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนการเรียนศิลปะอันเกี่ยวข้องกับช่าง
ม้า รถม หนู เป็นกิจของพวกกษัตริย์ การเรียนไตรเพทและลัทธิศาสตร์เป็น
กิจของพวกพราหมณ์ การเรียนกลักรรรมเป็นกิจของพวกเวศีย์ การเรียน
วิชาพลกฏวาทเป็นกิจของพวกคหบดี การบูชาพระสรีระผู้ควรบูชา
อันนั้นเหมือนกัน มิใช่เป็นกิจที่พระภิกษุผู้มีหน้าที่ทำลายบาปอกุศลทั้งหลาย
จะพึงกระทำ เป็นกิจโดยตรงของเทวดาและมนุษย์ผู้หวังบุญกุศล จะต้อง
กระทำการชวนชวายเป็นตามรูปและภาวะของตน ๆ

ม. เข้าใจละ

จบพุทธปฐจานุญาตบัญญัติ

บัญญัติ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ทัก่อนพระนาคเสน ที่เธอว่าพระพุทธรูป
องค์เสด็จดำเนินไปทางไหน แผ่นดินซึ่งไม่มีเจตนาแห่งใดลุ่มก็ฟูขึ้น แห่ง
ใดดอนก็ยุบลง เรียบรายเสมอกัน ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นต้นที่พระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็เป็นเหตุไฉน พระบาทของพระพุทธรูปเจ้าจึงถูกสะเก็ดหินกระทบ

น. เป็นเพราะสะเก็ดหินนั้นมีไตตกลงตามธรรมดาของตน ตกลง
มาด้วยความเพียรพยายามของพระเทวทัต ขอถวายพระพร พระเทวทัต
ผูกอาฆาตในพระพุทธรูปเจ้ามานาน จึงพยายามกลิ้งหินก้อนโตชนาคเท่าเรือน

ยอด หวังจะให้ทขพระพทธเจ้า แต่มภูเข ๒ ภูเขาคชขนมารบไว้ ทัวย
กำลังแห่งการกระทขกนนั้น จึงมีสะเก็ดหินกระเด็นไปตองพระบาทพระ
พทธเจ้าเข้า

ม. ก็มภูเขาคชขนมารบตั้ง ๒ ภูเขาแล้ว ทำไมจึงกระเด็นลงไป
ถูกไตอกเล่า

น. ขอถวายพระพร แม่ม็องรอมรแล้ว แต่กัวยรวไหลไปได้
เหมือนเทน้ำลงในฝ้ามอ น้ำก็ย้อมรวไหลออกตามนวมอไตฉะนั้น

ม. เอละชื่อนั้นข้าพเจ้าเข้าใจ แต่มาสงสัยว่า ทำไมสะเก็ดหิน
จึงไม่กระทำความเคารพยำเกรงเหมือนอย่างแผ่นดินใหญ่ข้างเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุข้จจัยที่จะไม่ให้กระทำความเคารพยำ
เกรงม็องค้งนี้ คือ อำนาจแห่งวาคะ, อำนาจแห่งโทสะ, อำนาจแห่งโมหะ,
อำนาจแห่งโลภะ, อำนาจแห่งความพยายาท, อำนาจแห่งมานะ, อำนาจ
แห่งอติมานะ, ความไม่นิยมนขถ็ถ, ความเป็นคนเลว, ความไม่มีอิสระ
แก่ตน, ความตระหนัตน, ความสาละวณแต่การงาน

ขอถวายพระพร ก็แลสะเก็ดหินซนนั้นกล้งมาทัวยอำนาจความ
พยายาทของพระเทวทต แตกออกเพราะกระทขกน เหตุกำลังแรงนั้นแล
สะเก็ดหินจึงกระเด็นไปถูกพระบาทพระพทธเจ้าเข้า เหมือนละอองอินกำลัง
ลมพัดหอบไป ย้อมกระจายไปทั่วทิศฉะนั้น

ม. ฟังไต

จบภควโตปาทยข้ปฏิกขตข้ขญา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลนทศรส์ถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า การไม่บริโภคโภชนะที่ได้มาจากการกล่าวขี้คาถา (พูดเทียมขอ) เป็นจารีตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทลทอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล ม. ก็ถ้อย่างนั้น เหตุไรเมื่อพระพุทธองค์ตรัสอนุปฺพิกถา (๑) จึงทรงยกทานกถาตรัสพรรณนาถึงทาน การให้และผลของการให้ เป็นกาหนึ่งและตรัสไว้ในเบื้องต้นต้นด้วยเล่า จนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพากันยินดีถวายทาน ตามพระคำวรสทศรส์สอนนั้น

น. ขอถวายพระพร เหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสอนุปฺพิกถาทรงยกทานการให้เป็นข้อหนึ่ง และตรัสไว้ในเบื้องต้นด้วยนั้นก็เพราะว่า การบริจาคทานย่อมเป็นปัจจัยแห่งการอำนวยประโยชน์สุขได้ประการหนึ่ง และ

(๑) อนุปฺพิกถา คือ เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอหฺรยาศัยของผู้ฟังให้หมดจดเป็นชั้นๆมี ๕ อย่างดังนี้คือ :-

- ๑. ทานกถา กล่าวถึงลักษณะและประโยชน์ของการให้
- ๒. สัลกถา กล่าวถึงความประพฤดิเรียบร้อย
- ๓. สัคคกถา กล่าวถึงความดีความงาม อันผู้ให้ทานรักษาศีลชั้นนั้นจะพึงได้รับ
- ๔. กามาทันวกถา กล่าวถึงผลความดีความงาม อันเกิดแต่ทานศลนั้นว่า แม้จะมีผลเป็นสุข แต่ก็ยังเจือไปด้วยความทุกข์
- ๕. เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึงคุณของการทำจิตมิให้หมกมุ่นอยู่ในความสุขอันเจือทุกข์

อนุปฺพิกถานี้ ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงคราวเมื่อผู้ฟังมีอุปนิสัยสามารถจะได้รับรรคผล เพราะผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว บริจาคทรัพย์ของตนเกอูกดูแลผู้อื่น มีความประพฤดิเรียบร้อยตั้งตนไว้ในสุขสมบัติได้แล้ว แต่ไม่หมกมุ่นอยู่ในความสุขนั้น พิจารณาเห็นโทษเกิดความเบื่อหน่ายหวังความสุขอันสงบยิ่งขึ้น ย่อมเป็นผู้สมควรรับเทศนาอย่างสูงขึ้นไปอีก ประหนึ่งผ้าที่ฟอกสะอาดหมดจดแล้ว ย่อมรับน้ำย้อมต่างสีได้ตามความประสงค์ฉะนั้น

เองเป็นคจขันโคขันตนที่ชกุงใจทากให้ก้าวหน้าต่อไปยังคุณเืองบน เเทค
 นพระองคจิงตรสสอนและทรงชแจงกอนธรรมชอน ขอถวายพระพร เเนอง
 ทัวยพระพุทชองค้ทรงแลศตงทาน และผลของทานให้ทากผู้บริจาคทานฟ้ง
 ชนน พระองค้จิงทรงบัญญัติกฎเกณฑ์ห้ามมิให้ภิกษุแสวงหาในทางที่ผิด
 จากพุทชจาริต เช่นทรงห้ามมิให้ออกปากขอของค้คนที่ไม่ควรขอ หรือ
 ในเวลาที่ไม่ควรขอเป็นต้น เพื่อจะไค้เป็นระเบียบให้พระภิกษุประพฤติตน
 สมควรแก่ทักษิณาทานนั้นๆ และทั้งจะไค้เป็นข้จยสังเสริมทานสมบัติให้
 เกิดผลไพบูลย์ยิ่งขึ้น ขอถวายพระพร ทงนก็เพราะว่า พระองค้ทรงประพฤติ
 ตามจาริตของพระพุทชเจ้าทงหลาย ทงพระพุทชพจน์ในเืองค้ค้ค้แล

ม เชอฉลาคว่า

จขคาถาคีค้ตโกชนทานกถายกถนข้ญหา

ข้ญหาท ๘

พระเจ้ามีลนท้ตรสถามว่า คูก่อนพระนาคเสน พระพุทชเจ้าทรง
 พยายามสร้างสมขารมีมาค้ค้กาลนาน ก็ทัวยมีพระพุทชประสงค์จะทรงนำ
 หมู่ชนให้พ้นจากสังสารวัฏมิใช่หรือ

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นค้ค้พระองค้ตรสนั้นแล
 ม. ก็ถาอย่างนั้น เป็นเพราะอะไร เมื่อตรสรู้ใหม่ๆ พระพุทชองค้
 จิงทรงท้อพระหฤทัยในการท้จะทรงสั่งสอน มีพระหฤทัยน้อมไปในความ
 ชวนชวายนอยเหมือนนายขม้งขนุขางคน เืองค้ค้ค้พยายามเรียนการข้ญ

เพ็ดไวตอสูซำคัก แต่ครนเกศคักจนจริงก็ท้อใจคิดไม่สู้จะนั้น

น. เป็นเพราะพระพุทของคัทรงตำรังธรรม ที่พระองค์ไต่ตรัสรู้
แล้วนั้นว่า เป็นของลกละเอียดยากที่ผมกเลศหนาจะรูตามเห็นตามได้ ขอ
ถวายพระพร พระพุทของคัทรงรำพึงอยู่ณะนี้ พระหฤทัยจึงน้อมไปในความ
ชวนชวายน้อย

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ธรรมค้ำหมอ เมอตรวจค้ออาการคนที่ย่วยหนักแล้ว ย่อมรำพึง
อยู่ว่า อากการย่วยมากดังเช่นนี้แล้ว ย่อมยากแก่การรักษาคณะนี้มิใช่หรือ

ม. ก็ต้องเป็นอย่างนั้นสิเธอ

น. นั้นแลคนใด นกคนนั้นเหมือนกัน พระพุทของคัทรงพิจารณา
ถึงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้วนั้น ว่าเป็นของลกละซุม ยากที่ผหมกหมม
ด้วยก็เลศจะรูตามเห็นตามได้ จึงท้อพระหฤทัยในการที่จะตรัสสั่งสอน

ม. เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็เหตุไรเล่าพระพุทของคัจึงกลับชวนพระ
หฤทัยมาทรงแสดงธรรมโปรดเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าท้าวสัหมบคัพรหม ทราบพระพุทคั
นั้นแล้ว ไต่ลงมากกราบทูลอาราธนาเพื่อทรงแสดงธรรม โดยอ้างว่าผ
มก็เลศเขายางอาจรูตามเห็นตามธรรมนั้นใดก็มีอยู่ พระพุทของคัทรงพิจารณา
สอขคู้ด้วยพระญาณก็ทรงเห็นด้วย จึงทรงรับอาราธนาของท้าวสัหมบคั
พรหม

ขอถวายพระพร เรื่องนี้เป็นประเพณีของพระพุทเจ้าทั้งหลาย คือ
เมื่อมีพรหมอาราธนา พระพุทเจ้านั้นจึงจะทรงแสดงธรรม และเหตุ

ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเคารพนบถขอ
ฟังคำสั่งสอนของพระพรหมด้วยกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องใช้พรหมผู้เป็นประธาน
มาอาราธนาเสียก่อน(๑)

ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบภควโตธัมมเทศนายอัปโปสุกตภาวัญญา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ว่า เราตถาคตไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์ขณะมีใช้หรือ

(๑) เรื่องท้าวสหัมบดีพรหมลงมาอาราธนา ทุกวันนัยมีการอาราธนาธรรมปรากฏเป็น
หลักธรรมเนียมอยู่ คือก่อนแต่พระจะแสดง ธรรมย่อมมีผู้กล่าวข้อความ โดยอ้างถึงความข้อน
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานความข้อนี้ไว้ในหนังสือ
พุทธประวัติว่าดังนี้ “เรื่องนักกล่าวขยายพระพุทธดำริปรารภการแสดงพระธรรมเทศนาเป็นบุคคลา
ธิษฐาน พรหมนั้นมีเมตตากรรณาเป็นวิหารธรรมกล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหม ก็คือกล่าวถึงพระกรรณา
ในสัตว์โลกนั่นเอง ๑ กล่าวถึงพรหมมากราบทูลอาราธนา ก็คือกล่าวถึงพระกรรณาทำให้กลับทรง
พระปรารภถึงการแสดงธรรมอีกเล่า ๑ กล่าวถึงทรงรับอาราธนาของพรหม ก็คือทรงเปิดช่องแก่
กรรณาให้เป็นที่เรจาริคือไปข้างหน้า” ความจริงต้องเป็นอย่างพระมติที่ทรงประทานไว้นี้ แต่ก
็น่าคิดว่า เหตุไฉนพระคันถรจนอาจารย์ จึงแสวงสมมติธรรมให้เป็นตัวบุคคลชนิดนั้นเล่า? ขอนเมื่อ
มาอ่านความนิยมของคนหมู่มากในยุคนั้นดู ก็จะเห็นได้ว่าพากันนับถือพรหมว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด
(ดังกล่าวไว้ในท้ายปัญหานี้) ก็ท่านที่ได้อธิว่าพรหม ย่อมมีอริยาศย์เต็มเปี่ยมไปด้วยเมตตากรรณา
เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคันถรจนอาจารย์ผู้รู้สึกพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า จึงได้หลักในการ
แต่งตั้งพระพุทธดำริอันมีพระกรรณาในหมู่สัตว์ชนเป็นตัวบุคคลคือพรหม และกล่าวถึงพรหมมา
อาราธนา ก็เพราะท่านมีความประสงค์จะเชิญพระพุทธเจ้าให้ลอยเลิศสมกับความเลื่อมใสของ
ท่าน และให้สัมพันธ์กาลเทศะ เพราะฉะนั้น จึงน่าจะชมความคิดที่ท่านสามารถแต่งธรรมาธิษฐาน
สมมติเป็นบุคคลาธิษฐานขึ้นได้โดยมีเหตุผลสมทุกอย่างทุกประการ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล
 ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไรพระองค์จึงตรัสว่า อาฬารดาบสกาลาม
 โคตรผู้เป็นอาจารย์ ดังเราผู้เป็นอนันเตวาลิกไว้เสมอด้วยตนละ

น. เหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อาฬารดาบสเป็นอาจารย์ของพระ
 องค์นั้น ก็เพราะเมื่อพระองค์ยังมีโคตรสิริเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้
 เสด็จไปทรงศึกษาวิชาอยู่ในสำนักของดาบสนั้น ขอถวายพระพร ถ้าจะว่า
 ถึงจำนวนอาจารย์ ครองพระพุทธองค์เสด็จไปทรงศึกษาวิชาก่อนหน้าตรัสรู
 ก็นับได้หลายคน มีอาทิเช่นพราหมณ์สัพพมิต ผู้ซึ่งพระชนกได้ทรงฝาก
 ให้ทรงศึกษาวิชาในเบื้องต้น หรือเช่นเทวดาที่มากกระทำให้ทรงสังเวชถึง
 ณะเสด็จออกบรรพชา หรือออกทกดาบสรามบุตร ซึ่งเป็นอาจารย์ก่อนหน้าท่าน
 อาฬารดาบส ท่านเหล่านั้นนับว่าเป็นอาจารย์ให้วิชาความรู้มาในเบื้องต้นทั้ง
 นั้น ขอถวายพระพร แต่ว่าอาจารย์เหล่านั้นเป็นแต่สอนวิชาทางโลก หรือ
 แม้จะเกี่ยวด้วยธรรมก็เป็นแต่เพียงชั้นโลกียะเท่านั้น หาได้สอนถึงธรรม
 ส่วนโลกุตระด้วยไม่ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าโคตรสิริโลกุตระธรรมเป็น
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีพระพุทธดำรัสว่า เราตถาคตไม่มีใครเป็นครู
 เป็นอาจารย์

ม. เชอว่านชอชแล้ว

จบพุทธอาจริยานาจริยบัญญัติ

๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลนทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส

ว่า พระอริยมุขทำอาสวะให้สิ้นไปแล้ว ซื่อว่าเป็นสมณะผู้สงบ ฉะนมิใช่หรือ
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เช่นคิงพระองค์ตรัสนั้นแล
ม. ถ้าเช่นนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสว่า บัณฑิตย่อมกล่าว
ผู้ประกอบด้วยความมกทน ความมกน้อย ความไม่ยินดียินร้าย ความ
ไม่กังวล ว่าเป็นสมณะในโลก ฉะนออกเล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธองค์ตรัสคำของปลายนี้ ก็
ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงจำแนกองค์คุณของสมณะออกให้เห็นชัด และ
ทรงจัดเป็นสมณะสามัญ ส่วนพระพุทธพจน์ต้นนั้น พระองค์ทรงมุ่งจะแสดง
สมณะชั้นสูง ถ้าจะเปรียบก็เหมือนดอกไม้ นายมาลาการย่อมจักดอกมะลิ
ไว้เป็นดอกไม้พิเศษฉะน

ม. พอฟังได้

ข้อคําคานักคสมณปัญหา

วรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลินทศรฐถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเคย
ตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าใครกล่าวสรรเสริญคุณแห่งตถาคตก็
คุณแห่งพระธรรมก็ดี คุณแห่งพระสงฆ์ก็ดี พวกเขาไม่ควรจะกระทำความ
เพลันใจหรือทะนงใจ ฉะนมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นอย่างพระองค์ตรัสนั้น
แล

ถ้าเช่นนั้น ไฉนเมื่อเสาะพราหมณ์มาสรรเสริญคุณของพระองค์ พระองค์
จึงเพิกเฉย ถึงกระทั่งเสด็จพระองค์เองยังขึ้นไปอีกเล่า (๑)
หรือทรงมุ่งลาภผลอะไร

น. ขอถวายพระพร พระพุทธองค์หาได้ทรงมุ่งลาภยศสรรเสริญ
หรือผลอะไรไม่ การที่พระองค์ทรงกระทำดังนั้น ก็ด้วยทรงพิจารณาเห็นว่า
เสาะพราหมณ์พร้อมด้วยเหล่ามานพผู้บริวารจะได้บรรลุมรรคผล ด้วย
อุบายที่ชักจูงใจให้เพลินไปในพระคุณสมบัติเช่นนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์
จึงทรงเสด็จพระองค์เองให้ยังขึ้น ส่วนการที่พระองค์ตรัสสอน
พระภิกษุมิให้เพิกเฉยคำสั่งสอนนั้น ก็เพราะทรงเห็นว่า คำสรรเสริญ
เป็นโลกธรรม มีคติหม่นเวียนไปตามโลก เมื่อยินดีต่อคำสรรเสริญ ถึง
คราวแปรผันก็ต้องยินร้ายต่อกำนิทา เมื่อเป็นเช่นนั้นจิตก็จะพุ่งช่านนำ
ผลร้ายมาสู่ตน เหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสสอนดังนั้น

ม. เชอฉลากว่า

ขบวนการภาณบัพญา

บัพญาที่ ๒

พระเจ้ามีลินทศรฐถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส
ว่า ผู้ทนต์ถพระรัตนตรัยของเรา ไม่พึงเบียดเบียนผู้อื่น จักใดเป็นท
รักในโลก ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

(๑) ดูเรื่องที่เชิงอรรถ บัพญาที่ ๑ วรรคที่ ๓

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุอะไรเล่า พระองค์เองจึงตรัสว่า เราตถาคต
ฟังข่มสภาพที่ควรข่ม ฟังยกย่องสภาพที่ควรยกย่อง ฉะนั้น ก็การที่ตมื่อ
ตัดเท้า จำขัง ทรมาน ประหารชีวิต เหล่านี้ ขอว่าเป็นกริยาข่มทงนมนนเชอ

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ที่ว่า เราฟังข่มสภาพที่ควรข่ม
นั้น พระองค์มีใตทรงหมายกริยาข่มเช่นพระองค์ตรัสนั้น ทรงมุ่งถึงการ
ข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน จิตที่เป็นอกุศล และการข่มผู้ปฏิบัติผิดหรือเป็นโจร

ม. นี้เชอ ก็ถ้าการข่มมิใช่อาการที่วั้นั้น จะฟังข่มโจรได้อย่างไร

น. ก็ข่มด้วยการขู่ข้าง ด้วยการปรับสินไหมข้าง ด้วยการขยับไล่
ข้าง ด้วยการจำของข้าง ด้วยการฆ่าเสียข้าง

ม. การฆ่านั้นเป็นพระอนุมัตของพระพุทธเจ้าด้วยหรือ

น. ห้ามมิได้

ม. ถ้ามิใช่พระอนุมัตของพระพุทธเจ้า จะฟังฆ่าด้วยเหตุอะไร

น. ก็ฆ่าด้วยเหตุคือความผิดที่โจรผู้นกระทำ ขอถวายพระพร
เมื่อลงโทษตามความผิดเช่นนั้น จะจัดว่าพระพุทธเจ้าผู้สอนมิผิดด้วยหรือ

ม. ไม่มี

น. ถ้าเช่นนั้น พระพุทธโอวาทที่ตรัสสอนนั้น ก็เป็นอันให้ประโยชน์

สุข

ม. ถูกแล้ว

จบข้อที่สามัคคหปัญหา

๔ ๓
ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัส
ว่า เราตถาคตไม่มีความโกรธ เป็นผู้ปราศจากโทสะแล้ว ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนี้จริง

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงทรงขี้ไต้พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะ
พร้อมทั้งบริษัทเล่า (๑)

น. การที่พระองค์ทรงขี้ไต้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะพร้อม
ทั้งบริษัทนั้น หาได้ทรงกระทำด้วยอำนาจแห่งความโกรธไม่ ทรงกระทำ

(๑) เรื่องเดิม (ในจาคุมสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมบิณณาสก) ว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้า
เสด็จประทับอยู่ ณ อาลมหวันใกล้จาคุมคาม มีพระภิกษุประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีพระสารีบุตร พระ
โมคคัลลานะเป็นหัวหน้า พวกนั้นเดินทางมาเพื่อจะเฝ้าพระพุทธเจ้า พอมาถึงต่างก็ตื้อใจ จัด
เสนาสนะเก็บบาตรจีวร เสียงอึกทักครึกโครมดังไปจนถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าจึงให้พระอานนท์ไป
ตามพระภิกษุเหล่านั้นพร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้ง ๒ มาเฝ้า ครั้นทรงทราบเรื่องอึกทัก ก็ตรัสว่า
ท่านทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะจึงพาบริษัทหลักไป เฝ้า
เดินมาพบพวกศากยราชชาวเมืองจาคุมะ พวกศากยราชตรัสถามและทราบเหตุที่ท่านพากันกลับ
จึงนิมนต์ให้ท่านหยุดอยู่ก่อน แล้วเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงอนุ-
เคราะห์พระภิกษุสงฆ์เถิด เพราะพระภิกษุเหล่านั้น โดยมากเป็นพระบวชใหม่และต่างก็ตื้อใจจะมา
เฝ้าพระองค์ เมื่อไม่ได้เฝ้าตามที่มุ่งมา จะเสียใจ ความเลื่อมใสก็จะแปรผันไปเสีย เปรียบ
เหมือนลูกโคเมื่อไม่ได้อยู่กับแม่ ก็จะไม่ชอบนมฉะนั้น

เรื่องนี้ พระพรหมมุนี (แพ่ง) วัดมกุฏกษัตริย์ใต้แสดงมติไว้ในหนังสือปัญหาธรรมวินิจฉัย
ว่า “ในจาคุมสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงขี้ไต้ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งพูดจาปราศรัยกันอ้ออองเสียนั้น ข้าพเจ้า
พิจารณาเห็นว่า ในครั้งนั้น จะเป็นกาลที่พระองค์มีพระพุทธรูปประสงค์จะทรงประกอบสัทธิวิหารเครื่อง
อยู่สำราญในปฏิพัทธธรรม จึงขี้ไต้ภิกษุที่พูดจาอ้ออองเหล่านั้นเสีย เพราะเสียงอ้ออองนั้นเป็นข้าศึกแก่
สัทธิวิหาร อนึ่ง ถ้าพระองค์จะทรงทรมานสั่งสอนโดยวิธีอื่นก็ได้ ก็แต่พระองค์ทรงดำริเห็นว่า
พระอัครสาวกทั้ง ๒ อาจจะปกครองภิกษุเหล่านั้นได้ พระองค์จึงมิได้ทรงทรมานโดยวิธีอื่น

ได้ความในจาคุมสูตรนี้ว่า ภายหลังพระอัครสาวกทั้ง ๒ ได้ช่องที่จะเฝ้า จึงพาภิกษุเหล่านั้น

ตามความผิดของท่านเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจะว่าเป็นความผิดของพระ
พุทธองค์ได้อย่างไร เปรียบเหมือนคนเดินทางพลาดล้มลงนอนกะพินดิน จะ
ว่าแผ่นดินโกรธเคืองหรือจึงให้ล้ม

ม. ห้ามมิได้ เป็นเพราะผู้มันเดินล้มไปเอง หาใช่เป็นเพราะแผ่นดิน
โกรธเคืองไม่

น. นั้นแลฉันใด นักฉันนั้นเหมือนกัน พระองค์มีแต่ทรงยินร้าย
ต่อท่านเหล่านั้น การที่ทรงขบไล่ก็เพราะความผิดของท่านเหล่านั้นเป็นเหตุ
และทรงเห็นประโยชน์ว่าพระภิกษุเหล่านั้นจักพ้นความเกิดความแก่ความ

ขึ้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสถามพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า ดูก่อนสารีบุตร เมื่อเรา
จับไล่พระภิกษุสงฆ์เสียแล้ว ท่านมีจิตคิดอย่างไร พระเถรเจ้าทูลว่า ข้าพระองค์คิดว่า ภิกษุสงฆ์
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขบไล่เสียแล้ว บัดนี้พระองค์จักมีความชวนชวนน้อย ทรงประกอบสุข
วิหารในทิฏฐุธรรมอยู่แต่พระองค์ แม้เราก็จักเป็นผู้มีความชวนชวนน้อยประกอบสุขวิหารในทิฏฐุ
ธรรมอยู่เหมือนกัน พระองค์ตรัสห้ามพระเถรเจ้าว่า ดูก่อนสารีบุตร ท่านจงรอกาลก่อน ท่าน
อย่าพึงยังจิตอย่างนี้ให้เกิดขณเลย พระองค์ตรัสห้ามดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพระโมคคัลลานะเถระ
เหมือนดั่งนั้นต่อไป พระเถรเจ้าทูลว่า ข้าพระองค์คิดว่า ภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขบ
ไล่เสียแล้ว บัดนี้พระองค์จักเป็นผู้มีความชวนชวนน้อย ทรงประกอบสุขวิหารในทิฏฐุธรรมอยู่แต่
พระองค์ ข้าพระองค์กับพระสารีบุตรจักช่วยกันปกครองภิกษุสงฆ์นั้นไว้ พระองค์ทรงสรรเสริญ
พระเถรเจ้าว่า ดูก่อนโมคคัลลานะ ความคิดของท่านดีถูกต้องละ ถึงเราก็คิดว่าสารีบุตร และโมค
คัลลานะทั้ง ๒ อาจจะปกครองรักษาพระภิกษุสงฆ์ได้ ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายที่พระองค์ทรงขบไล่เหล่านั้นมา ตรัสเทศนาสั่งสอนต่อไป อาศัยเรื่องความที่เข้ามาใน
จาทมสูตรนั้น ฉะนั้นจึงสันนิษฐานลงว่า ขณะพระองค์ทรงขบไล่ภิกษุทั้งหลายที่พุดจาปราศรัยกัน
อื้ออึงอยู่นั้น จะเป็นคราวพระองค์มีพระพุทธรูปประสงฆ์จะทรงประกอบสุขวิหาร ทรงพระดำริเห็น
ว่า พระอัครสาวกทั้ง ๒ อาจจะปกครองภิกษุสงฆ์นั้นได้ด้วย ขณะนั้นพระองค์จึงมิได้ทรงทรมานสั่ง
สอนโดยวิธีอื่น

เชิญท่านผู้มีปัญญาพิจารณาสอบสวนดูเถิด ถ้าเห็นว่าคำดั่งว่ามานี้ มีต้อง โดยพระพุทธ
ประสงฆ์แล้ว จึงพึงลั่นด้วยปัญญา แสวงหาเหตุผล ซึ่งจะตรง โดยพระพุทธประสงฆ์นั้นเทอญ

ตาย ไต่ควยอธิบายอย่างนี้
ม. ฟังไต่

จบภิกขุปณามบัญญัติ

บัญญัติ ๔

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า ทัก่อนพระนาคเสน เธอว่ามาในเบื้อง
ต้นว่า พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูทุกสิ่งทุกอย่างดังนี้มิใช่หรือ
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล
ม. ก็เหตุไฉน เมื่อพระภิกษุสงฆ์มีพระสาวบริวารเป็นต้น ถูกขับไล่
ต่อเมื่อเจ้าศากยราชนำเอาคติของโคหนุมมา (๑) เปรียบเทียบทูลชี้แจง
ถวาย จึงได้ทรงยกโทษให้ ตามนัยนั้นจะมีเป็นอันว่า พระองค์ไม่ใช่สัพพัญญู
หรือ จึงทรงรู้ไม่เท่าทันถึงคติของผู้น้อย

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูทุกสิ่งทุกอย่าง
ทั้งอาตมภาพถวายวิสัยนามาในเบื้องต้นนั้นแล พระองค์เป็นธรรมสาม
เจ้าของแห่งธรรม ตกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเอาธรรมของพระองค์
มาอื่นเปรียบถวายให้ทรงยินดี เปรียบเหมือนสตรีเอาทรัพย์ของสามีมาตั้ง
เรียงไว้ให้สามีชม ครั้นสามีเห็นแล้วก็ดีใจฉะนั้น

ม. ฟังไต่

จบสัพพัญญูสยปณามบัญญัติ

(๑) ดูเรื่องที่เชิงอรรถแห่งบัญญัติ ๓

ทรงสรรเสริญตรัสชมไว้ว่า เป็นขบเจยอนหนึ่งซึ่งทำให้พ้นจากความเกิด ความแก่ ความตายได้ อีกประการ ๑ พระภิกษุ และนางภิกษุณีจักได้มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ถึงคราวผู้มีศรัทธาจะทำบุญให้ท่าน ก็ย่อมทำได้โดยสะดวก

ม. ฟังได้

ขบอนิเกตานาลยกรณปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลินทศรึถามว่า ตกก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสสอนเขาว่า ฟังเป็นผู้สำรวมต้อง ฉะน แต่เหตุใดนพระองค์เองจึงตรัสว่า บางคราวเราบริโภคนิยมขบอบาตรข้าง บางคราวก็ยิ่งกว่า (๑) ดังนี้เล่า

(๑) คำนี้พระพุทธเจ้าตรัสกะสกุลุทายิปริพพาชก (มหาสกุลุทายิสูตฺร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแปลจากพระสุตฺรนั้นไว้ว่า “อุทายิบางคราวเราฉันเต็มขบอบาตรนกกม ยิ่งกว่ากมึ หากว่าพวกสาวกของเราจะสักการะเคารพนับถือบูชาเราแล้วอยู่ฟังเรา ด้วยเข้าใจว่าเรามีอาหารน้อย และสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อย สาวกของเราผู้มีอาหารน้อยเพียงเท่าโกสะ (จุในผลกระเบา?) หนึ่งกมึ เพียงเท่าเวฬุวะ (จุในผลมะตุม?) หนึ่งกมึ เพียงกึ่งนั้นกมึ ที่ไหนเธอจะสักการะเคารพนับถือบูชาเราแล้วอยู่ฟังเราเล่า” และทรงสันนิษฐานไว้ว่า “แม้ในท่อนี้ก็กล่าวไว้ว่า พระศาสดาเสวยพระอาหารน้อย พระอาหารเต็มขบอบาตรที่ว่าเสวยหมดนั้น คงไม่เท่าไรนัก”

แต่ตามสำนวนที่ท่านแก้ไว้ในมลินทปัญหานี้ ดูเป็นที่ว่าพระพุทธเจ้าเสวยพระอาหารมาก โดยมีได้ทรงคำนึงถึงความพอเหมาะ และทั้งที่ทรงนำมาตรัสสอนเขาเลย ทงนั้นน่าจะเป็นเพราะท่านเข้าใจขนาดบาตรใหญ่กว่าความจริง ท่านจึงแก้เหตุเลยไปว่า พระพุทธเจ้าเสรีจกจไม่ต้องทรงกระทำต่อไปอีกแล้ว จะเสวยสักเท่าไรก็ได้ แท้จริงไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงกระทำสิ่งทพระองค์ทรงห้ามมิให้ผู้อื่นกระทำ เพราะว่าพระองค์มีพระชาติเป็นกษัตริย์ และมีพระนิสัยเป็นศาสดาผู้สอนเขาด้วย ๆ เรื่องเช่นนี้ ท่านผู้แต่งปกรณ์ชั้นหลัง ๆ ทำเป็นกาฝากจับไว้ในคัมภีร์พระ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ผลร้ายของการไม่
 สำรวมท้อง มีเช่นให้ฆ่าสัตว์บ้าง ให้ลักของเขาย่าง ให้ประพฤติผิดใน
 กามบ้าง ให้กล่าวเท็จบ้าง ให้ค้ำน้ำเมาบ้าง และให้กระทำความผิดอื่น ๆ
 บ้าง เพราะเหตุนี้พระองค์จึงตรัสสอนให้เป็นผู้สำรวมท้อง จะได้ป้องกัน
 ความชั่วทั้งหลายเสีย ส่วนพระองค์เองเสวยเส็มขอบบาตร ขางคราวก็
 ยิ่งกว่านั้น ก็เพราะว่าพระองค์มีพระธุระได้ทรงกระทำเสร็จสิ้นแล้ว ก็เลส
 มิได้กลับกำเริบในพระหฤทัยอีก

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบเทียบให้ฟัง

น. เหมือนคนเจ็บ หมอย่อมห้ามมิให้บริโภคของแสลง เพื่อมิให้
 โรคกำเริบ แต่ครั้นหายแล้ว หมอก็ก่อนุญาตให้บริโภคได้ทุกอย่างตาม
 ความปรารถนาฉันใด แม้พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระองค์ได้
 สำรอกกิเลส กำจัดความชั่วทั้งหลายให้สูญสิ้นไป กิเลสไม่กลับมากำเริบ
 ต่อไปอีก เพราะฉะนั้น การเสวยของพระพุทธองค์เช่นนั้น จึงไม่เป็นการ
 แสลงอะไร

ม. เชอฉลาดกว่า

ขอุทรสังยมขัญญา

พุทธศาสนาแห่ง เช่นเรื่องยมกปาฏิหาริย์ เป็นต้น การที่เบียดบังเพราะว่า ท่านเหล่านั้นมี
 สติสัมปชัญญะไม่พอบ้าง ต้องการจะส่งเสริมพุทธาภินิหารให้สมกับใจที่ท่านเคารพนับถือบ้าง และ
 ถูกกาลเทศะจึงให้เป็นไปบ้าง

ความเป็นมาแห่งคัมภีร์พระพุทธศาสนามีอยู่เช่นนั้น จึงปรากฏเรื่องที่เชื่อไม่สนิท หรือเชื่อ
 ไม่ได้อยู่มากเรื่อง

๔ ๔
ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้า
ตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย จรรมนิย ถ้ามีผู้เผยแพร่โดยการบอกกล่าว
เล่าเรียนและปฏิบัติกันอยู่ ก็ไฟโรจน์รุ่งเรืองอยู่ฉะนั้น ก็แต่เหตุไร
การแสดงพระปาฏิโมกข์จึงทรงแสดงปกปิด แสดงแต่ในที่ลับเล่า

พระนารเสนทูลตอบว่า การที่มีใครทรงเปิดเผยการแสดงพระปาฏิ
โมกข์แก่ชนทั่วไปนั้น ก็เนื่องด้วยเหตุ ๓ ประการ คือทรงยึดตามประเพณี
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนดังพระมหากษัตริย์ย่อมทรงปกปิดขัตติย
มายุ แต่ว่าย่อมทรงแสดงแก่พระมหากษัตริย์ด้วยกันฉะนั้น เหตุประการ
ที่ ๒ คือทรงยึด เพราะเป็นของโดยอธิบายว่าผู้กระทำปาฏิโมกข์เทศให้
บริบูรณ์ย่อมได้บรรลุพระอรหัตตผล เหตุประการที่ ๓ คือทรงยึดเพราะ
ภูมิของพระภิกษุมีค่ามาก ใครซึ่งไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น การแสดงพระปาฏิ
โมกข์ จึงควรเฉพาะพระภิกษุด้วยกันเท่านั้น

ม. ฟังได้

ขณินวินยปฏิจฉนนปัญหา

๔ ๔
ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน การกล่าวเท็จ
พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เช่นอาชตเขากัม อาชตหนกกัม นั้นเป็นเพราะ
อะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะกระทำ ความผิดหนักเขากว่ากัน เปรียบเหมือนผู้กระทำการละเมิดกฎหมาย แม้จะเป็น ความผิดรูปเดียวกัน แต่ถ้าเจตนาหรือความพยายามต่างกัน กระทั่งโทษ แห่งความผิดนั้น ๆ ก็ย่อมต่างไปเช่นเดียวกันนั้นใด การกล่าวเท็จของ พระภิกษุก็เช่นนั้นเหมือนกัน คือมีเจตนาและวัตถุแห่งการล่วงละเมิดสิกขา บทนั้น ๆ ต่างกัน ก็เมื่อเหตุต่างกันเช่นนั้น ผลคืออาชยจึงมีหนักเบาอย่าง

ม. เข้าใจละ

ขมมูลสาวาทครุทธภาวบัญญัติ

บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์มี อยู่ว่า พระองค์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ไม่มีใครเทียมเท่า ฉะนั้นใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุใดนพระองค์จึงตรัสยกย่องพระพากุลละว่า เป็นผู้เลิศในฐานะที่เป็นผู้มีอาพาธน้อยเล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีใครจะเลิศเท่า ทงนก็เพราะว่า พระองค์เป็นสัพพัญญูธรรมทั้งหลาย ยิ่งกว่าน พระองค์ทรงใช้ธรรมเหล่านั้นมาหล่อเลี้ยงรักษาพระหฤทัยของพระองค์ และ ทรงแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

ส่วนพระพุทธพจน์ที่ตรัสชมพระพากุลละนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธ ประสงค์จะทรงยกผลแห่งบุญกุศลที่ท่านได้กระทำการพยายามพระพุทธเจ้า

และพระสาวก เมื่อครั้งเกิดในศาสนาพระอโนมทสี่ศรราว ๑ เมื่อครั้งเกิด
ในศาสนาพระวิษสี่ศรราว ๑

ม. ฟังได้

ขบยาจโยคบัญญัติ

วรรคที่ ๕

บัญญัติ ๑

พระเจ้ามีลันท์ตรสี่ถามว่า ทุกก่อนพระนาคเสน ขรรคาพุทธสาวก
พระโมคคัลลานะเป็นผู้มีฤทธิ์มากกว่าพุทธสาวกองค์อื่น ๆ มีใช้หรือ
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรสี่
นั้นแล

ม. แต่อย่างไรก็ตามเถรประวัติจึงว่า พระโมคคัลลานะถูกพวกโจร
รวมกันทขตตาย ก็ถ้าท่านมีฤทธิ์มากจริงเช่นนั้น เหตุไฉนจึงไม่หนีพวกโจร
ให้พ้นแล้ว

น. ขอถวายพระพร เหตุที่ท่านหนีพวกโจร ไม่พ้นก็เพราะบาป
กรรมซึ่งท่านได้กระทำไว้ในชาติก่อนมาตามทัน (๑) กำลังแห่งฤทธิ์จึงไม่
สามารถต้านทานไว้ได้

ม. ฤทธิกขบาปกยอมมวสี่ยเช่นอย่างเคียวกนนเชอ คือเป็นอจิน

(๑) อรรถกถาธรรมบทแสดงบุพพกรรมของพระโมคคัลลานะเถระไว้ว่า เมื่อครั้งพระ
โมคคัลลานะเกิดเป็นกฤษบุตรชาวเมืองพาราณสี ถูกภรรยาขยงให้ฆ่าบิดามารดา ด้วยความหลง
ชอภรรยา จึงนำบิดามารดาไปกลางป่า ทบตีเสียจนตาย แต่บางปกรณเช่นชาตก ว่าไม่ถึงตาย

โดยไม่ควรคิดเหมือนกัน เป็นอันว่ามีคติเท่ากัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อาจตัด
ทานกันได้ เปรียบเหมือนผู้บริโภคนผลมะม่วง แล้วจะเอาผลมะม่วงอีกผล
หนึ่งมาทูปต่อยผลมะม่วงที่จะบริโภคนั้น จะสำเร็จผลได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร ฤทธกัมมขำมีวิสัยเช่นเดียวกันดังพระองค์
ตรัสนั้นก็จริง แต่ว่าเมื่อขำที่ตามมาทันมีกำลังมากกว่าแล้ว ฤทธกัมม
สามารถจะทานไว้ได้อยู่ เช่นเดียวกับไฟ ถ้าถูกมากมายเสียแล้ว จะเอาน้ำ
เพียงหม้อหนึ่งสองหม้อมารด ก็ย่อมสู้กำลังไฟไม่ได้ ฉะนั้น

ม. เชอฉลาว่า

ขบิทธิยากัมมวิปากขัญญา

๔ ๑
บัญญัติ ๒

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าพระโพธิ
สัตว์ก่อนแต่จะมาเกิดในมนุษย์โลก ย่อมมีมารดาบิดา และอัครสาวกเป็น
ต้น เกิดกัมสำหรับกันไว้แล้วนั้นจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเธอจึงว่า เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในคฤ
พิภพทรงเลือกตระกูล (๑) เลือกพระชนนีเป็นต้นแล้ว จะมีแย้งกันหรือ

น. ไม่แย้ง อกรรมดาบุคคล ๘ จำพวกนี้ ก่อนแต่จะทำการตาม
หน้าที่ของตนจะต้องใคร่ครวญเสียก่อนจึงจะจัดทำถูก ขอถวายพระพร

(๑) ในหนังสือปฐมสมโพธิกล่าวว่ ทรงเลือก ๔ อย่าง คือ กาล ๑ หน้ปี ๑ ประเทศ ๑
ตระกูล ๑ พระชนนี ๑ เรียกว่บวว่า บัญจมหาวโลกนนะ ฯ แต่ในทันท่านว่ไว้ ๘ อย่าง คือ
เต็มอายุ, เดือน, เนกขัมมะ เข้ามาประสมกับ ๕ อย่างข้างต้นนั้นด้วย

บุคคล ๘ จำพวกนั้น คือ :-

- ๑. พ่อค้าก่อนแต่จะซื้อขาย ก็ต้องตรวจดูสินค้าเสียก่อน
- ๒. ช่างเมื่อเดินไปถึงทางที่ตัวยังไม่เคยเดิน ก็เอางวงสอบสวน

ทางดูก่อน

- ๓. พ่อค้าเกวียนต้องตรวจท่าเกวียนที่ตนยังไม่เคยไปถึง
 - ๔. ต้นหนต้องสังเกตฝั่งที่ตนยังไม่เคยผ่านไป
 - ๕. หมอก่อนแต่จะรักษา ต้องตรวจดูอาการของคนไข้ก่อน
 - ๖. คนจะเดินข้ามสะพาน ก็ต้องใคร่ครวญดูก่อนเช่นเดียวกัน
 - ๗. พระภิกษุจะบริโภคะอาหารต้องพิจารณาเสียก่อน
 - ๘. พระโพธิสัตว์เมื่อจะลงสู่ครรภ์ ต้องตรวจดูตระกูลเป็นต้นก่อน
- ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุผลดังที่กล่าวมานี้แล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในกุสุมิตถิยา จึงเลือกตระกูลเป็นต้นก่อน

ม. เข้าใจละ

จบโพธิสัตว์คัมภีร์มตาปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันทศรศถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้า
 ศรศห้ามมิให้พระภิกษุกระทำอติวินยาศ การฆ่าตัวตายมิใช่หรือ
 พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ศรศ

นั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเธอจึงว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม

เพื่อจะตัดความเกิด ความแก่ ความตายเล่า

น. ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุผลต่างกัน คือการที่พระองค์ทรงบัญญัติห้ามมิให้พระภิกษุกระทำอนินิชาตนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงอนุเคราะห์หมู่ชน มิให้พากันเสื่อมเสียจากคุณงามความดีซึ่งจะได้จากพระสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์เป็นเนอานาบุญของสัตว์โลก ส่วนเหตุที่ทรงแสดงธรรมเพื่อจะตัดความเกิด ความแก่ ความตายนั้น ก็เพราะทรงเห็นว่า ความเกิดเป็นเหตุขั้เจียให้เกิด ความทุกข์ ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน เมื่อตัดความเกิดอันเป็นต้นเหตุเสียได้แล้ว ก็ชื่อว่าได้กำจัดความทุกข์ทั้งหลายเสียสิ้น มีแต่ประสบการณ์ความสขอย่างยอดเยี่ยมเท่านั้น ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุมีผลต่างกันอยู่ ฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้เช่นนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขบอดีตวินิปาตนบัญญัติ

๔ บัญญัติที่ ๔

พระเจ้ามีลินทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เมตตาพรหมวิหารมีอันสังสเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี ๑๑ ประการ คือ (๑) นอนเป็นสุข, (๒) ตื่นก็เป็นสุข, (๓) ฝันก็เป็นมงคล, (๔) เป็นที่รักใคร่ของหมู่มนุษย์, (๕) เป็นที่รักของพวกอมมนุษย์, (๖) เทพยดาอย่าอมรักษา, (๗) เพลิงหรือพิษหรือคัสตราอย่าอมไม่ตกต้อง, (๘) จิตอย่าอมมั่นคง, (๙) ผิวหน้าผ่องใส, (๑๐) จะตายก็มีสติ, (๑๑) ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรคผลก็ไปเกิดยัง

พรหมโลก

ม. อานิสงส์ ๑๑ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแจ้งไว้หรือ

น. ขอถวายพระพร

ม. ถ้าเช่นนั้น สามกमार (สุวรรณสาม) ผู้เจริญเมตตาพรหมวิหารอยู่นิ่ง ๆ แต่ก็เหตุไฉนจึงถูกลูกศรของขลิยกษัตริย์ลบลบอยู่กบที่เล่า

น. เป็นเพราะในขณะนั้น พระสามะประมาณมิได้เจริญเมตตาพรหมวิหาร และเหตุที่ท่านแผลงไปดังนั้น ก็เพราะความเมื่อยล้า ซึ่งต้องเที่ยวเดินแสวงหาผลไม้มาเลี้ยงบิดามารดา ขอถวายพระพร เหตุนี้แลท่านจึงถูกยิง

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ลูกศรที่เข้าค้ำก็ยิงมา จะยิงกันมิให้ถูกตัวได้ก็เฉพาะเวลาสวมเกราะไว้มิใช่หรือ

ม. ก็อย่างนั้นดีเธอ ถ้าไม่สวม เขายิงมาเมื่อใดก็เป็นอันตรายเมื่อนั้น

น. ขอถวายพระพร เมตตาพรหมวิหารก็เป็นเหมือนเกราะนั้นแล จะเกิดผลตามที่พระพุทธองค์ตรัสแจ้งไว้นั้นได้ ก็ต่อเมื่อเจริญเป็นจิตภาวนาอยู่นิ่งนี้ด้วย ถ้าประมาณละเลยเสีย เมตตาพรหมวิหารก็ไม่มีกระแสพอที่จะต้านทานอันตรายนั้น ๆ ไว้ได้ ขอถวายพระพร ตามเรื่องปรากฏว่าพระเจ้าขลิยกษัตริย์มีพระอริยาคัยโปรดการล่าสัตว์ยิงเนื้อเสวยอยู่นิ่ง ๆ ครั้นมาทอดพระเนตรเห็นพระสามะ เดินแบกหม้อนามาทักกินาพร้อมด้วยฝูงเนื้อก็หลากพระหฤทัย ทรงพระดำริว่า ต้องยังให้หนีไม่ได้จึงจะมีโอกาสถามเรื่องราวได้ตลอด ขอถวายพระพร เมื่อทำวขลิยกษัตริย์จะทรงปล่อยลูกศรยิง

พระสามะนน ประจวบกับขณะที่พระสามะประมาณมีได้เจริญเมตตาพรหม
วิหาร ทั้งเป็นขณะที่เมตตาจิตมีกระแสย่อยลง มีกำลังไม่พอที่จะตั้งดู
พระนิสัยอันทารุณนั้นให้จางลงได้

ขอถวายพระพร เหตุคั่งทูลมานี้แล พระสามะจึงถูกลูกศรสลบอยู่
กบที่

ม. เชอว่านชอบแล้ว

ขบเมตตาอันสังสัยปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีล้นที่ครัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ความดีกับความ
ชั่วให้ผลเสมอกันไป หรือให้สิ่งให้ต่ำกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ความดีมีผลเป็นสุข ให้
เกิดในฐานะสูง ความชั่วมีผลเป็นทุกข์ ให้เกิดในฐานะต่ำ

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้น ไฉนพระเทวทัตซึ่งปรากฏว่าเป็นผู้กระทำ
ความชั่วของล้างผลาญพระโพนีสัตว์เจ้าตลอดกาล จึงมียศศักดิ์ตระกูลและ
สมบัติเท่าเทียมพระโพนีสัตว์ หรืออย่างคราวสูงยิ่งกว่า เช่น ชาติหนึ่ง
พระเทวทัตเกิดเป็นบุตรปุโรหิต แต่พระโพนีสัตว์เกิดเป็นบุตรคนจัณฑาล
นี้เธอจะว่าอย่างไร

น. ขอถวายพระพร พระเทวทัตใช้ว่าจะกระทำแต่ความชั่วอย่าง
เดียวหามีได้ ความดีทั้งหลายก็ปรากฏว่าได้กระทำมาในชาตินั้น ๆ มีอาทิ
เช่นให้กระทำการอารักขาทั่วไปในชนบท ให้คนทำสะพานและโรงทานเป็น

คั้น ขอดถวายพระพร การที่พระเทวทัตได้มียศศักดิ์ตระกูลและสมบัติใน
 ชาตินั้น ๆ ก็เพราะความดีทั้งหลายตามมาให้ผล ส่วนความชั่วคือการผูก
 พยายามในพระโพธิสัตว์นั้น นาน ๆ พระเทวทัตจึงจะมีโอกาสกระทำใ
 สักครั้งสักคราวหนึ่ง เหตุว่ามีได้เกิดร่วมกาลเทศะกันทุก ๆ ชาติไป ขอ
 ถวายพระพร เหล่าสัตว์ย่อมไหลไปตามกระแสแห่งสังสารวัฏ ขางชาติก็
 เกิดมาพบผู้ทรกใคร่กัน ขางชาติก็เกิดมาพบผู้เกลียดกัน เปรียบเหมือน
 กระแสน้ำ ย่อมพัดสิ่งที่สะอาดบ้าง สิ่งที่ไม่สะอาดบ้างลอยไปฉะนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกุสลากุสลการิสุสสมาสมปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลันทัตตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าสตรีเมื่อ
 ได้ขณะ ได้ทลย ได้ชายผู้ประโลม ที่สุดคนเปลี่ยยอมกระทำมีจนจาร
 นั้น มีกล่าวไว้จริงหรือ

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอดถวายพระพร จริง

ม. ก็ถาอย่างนั้น นางอมราผู้เป็นภรรยาพระมโหสถ ครังเมื่อ
 สามีนำไปฝากไว้นอน และเมื่อคราวอยู่ในทลย ทงมีชายมาประโลม
 ด้วยทรพ้ยพนักหาปณะ ไฉนจึงปรากฏว่านางมิได้กระทำมีจนจารเล่า

น. ขอดถวายพระพร เหตุว่านางอมรานนั้นกล่าวคำครหา กลัวภัยใน
 นรก กลัวผลเผ็ดร้อนแห่งบาปกรรม ทงยังรักยงเคารพพระมโหสถผู้สามี
 อยู่ ก็เมื่อนางยังมีความละอาย ความเกรงกลัวต่อบาป แนบอยู่ในใจเสมอ

เช่นนั้น จะจัดว่านางใดขณะอย่างไร ถึงที่ลบกก็จัดว่านางไม่ได้ เพราะนาง
เห็นว่า เมื่อมนุษย์ไม่เห็น อมนุษย์หรือเทวดา หรือบัณฑิตผู้รอบรู้ก็ยอม
รู้ยอมเห็น แม้ชายผู้ประโลมนางก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะว่ามีนิสัยของ
นางจะต้องหาชายที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติอย่างพระมโหสถ

ขอถวายพระพร พระมโหสถนั้นทรงมีคุณสมบัติถึง ๒๘ ประการ
คือ ๑. เป็นคนกล้า, ๒. มีความละเอียดรอบคอบ, ๓. มีความกล้าต่อ
ขบ, ๔. มีญาติ, ๕. ถึงพร้อมด้วยมิตร, ๖. อภทน, ๗. มีศีล,
๘. กล่าวคำจริง, ๙. มีกายใจสะอาด, ๑๐. ไม่โกรธง่าย, ๑๑. ไม่
มีมานะเย่อหยิ่ง, ๑๒. ไม่มีควมริษยา, ๑๓. มีความเพียร, ๑๔. เป็น
คนก่อสร้างขารมี, ๑๕. เป็นคนชอบการสังเคราะห์, ๑๖. ชอบให้ทาน,
๑๗. พุท้อ่อนหวาน, ๑๘. ประพฤติยำเกรง, ๑๙. อ่อนโยน, ๒๐. ไม่
โอ้อวด, ๒๑. ไม่มีมายา, ๒๒. ฉลาด, ๒๓. มีเกียรติคุณดั่งงาม,
๒๔. มีความรู้, ๒๕. มีเมตตากรุณาจิต, ๒๖. ชนทั้งหลายยอมปรารภ,
๒๗. มีทรัพย์, ๒๘. มียศ

ขอถวายพระพร ก็เมื่อนางอมราไม่ได้ทั้งขณะที่ลบก ทั้งชายผู้ประโลม
ที่ตอ้งใจเช่นนั้นแล้ว โฉนเลยนางจะกระทำมิจนาจารได้แล้ว

ม. เข้าใจละ

จบอมราเทวัญญา

๔ ๑
บัญญัติ ๑

พระเจ้ามลิந்தศรีสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าศรี

ไว้ว่า พระอรหันต์ย่อมไม่มีความสะทึงหวาดกลัวอะไรคะณมีใช้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนี้จริง

ม. ก็เหตุไรเล่า เมื่อพระอรหันต์ ๕๐๐ เห็นช้างนาลาครี ซึ่ง
ถูกมอมด้วยเหล้า วิ่งเข้ามาหาพระพุทธเจ้า จึงพากันทอดทิ้งพระพุทธองค์
ไปเสียหมดแล้ว ปรากฏว่าเหลือแต่พระอานนที่อยู่รูปเดียว (๑) เท่านั้น

น. ขอถวายพระพร การที่พระอรหันต์ทั้งหลาย หลีกไปเสียดังนี้
มิใช่เป็นด้วยท่านมีความสะทึงหวาดกลัวช้างนาลาครี เพราะพระ
อรหันต์ท่านตัดเหตุปัจจัยแห่งความสะทึงหวาดกลัวได้เด็ดขาดแล้ว เปรียบ
เหมือนแผ่นดิน แม้ใครจะชุกจะทำลายก็ไม่รู้สึกสะทึง หรือหวาดกลัวต่อ
การกระทำนั้น ๆ ฉะนั้น ขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้พระอรหันต์ทั้ง
หลายหลีกไปเสียดังนี้ ก็เพราะท่านเห็นว่า วัณพระอานนที่จักมีโอกา
สแสดงความภักดีในพระพุทธเจ้า ให้ปรากฏแก่ประชุมชนผู้มาประชุมพร้อม
กันในที่นั้น แล้วหมู่ชนจักได้ฟังพระธรรมเทศนา ได้บรรลุมรรคผลตาม
อุปนิสัยสามารถของตน ๆ

ม. เชอฉลาว่า

ขยชีเฬาสวอภายนปัญหา

(๑) เรื่องนี้ปรากฏในจุลหัตถสาคร (อัสตินิบาท) ว่า เมื่อช้างนาลาครีวิ่งตรงมายังพระ
พุทธเจ้า พระอัสติมหาสาวก มีพระสารีบุตรเป็นต้น ต่างกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ธรรมดา
กัจกเกิดชนแก่บิดาย่อมเป็นภาระของบุตร ฉะนั้นข้าพระองค์จะขอทรมานช้างนาลาครีแทน แต่
พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเสีย ๆ ลำดับนั้นพระอานนที่ซึ่งยังเป็นเสขบุคคลอยู่ วิตกด้วยกลัวช้างจะมา
ขยพระพุทธเจ้า จึงออกไปยืนอยู่เบื้องพระพักตร์ ขอมสละชีวิตแทนถวาย ที่สุดพระพุทธเจ้าก็ให้
พระอานนที่ถอยหลังมาเสีย

สนธิบัญญัติ ๘

บัญญัติขอความอย่างเดียวกันกับบัญญัติ ๖ วรรคที่ ๔

ภควโศปปาพาธบัญญัติ ๕

บัญญัติขอความอย่างเดียวกันกับบัญญัติ ๑๐ วรรคที่ ๔

บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์มี
อยู่ว่า เราตถาคคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร มีอยู่เช่นนั้น

ม. ก็ถ้าเช่นนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธพจน์ที่ว่า เราตถาคคตได้
เห็นมรรคของเก่า ทางของเก่า อันพระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อนเสด็จ
ดำเนินมาแล้ว ฉะนั้นหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่แย้ง เพราะว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายใน
กาลก่อน เสด็จเข้านิพพานไปแล้ว คาสนาก่อนตรธานเสื่อมสูญไป โดยไม่
มีใครสั่งสอนและปฏิบัติกันสืบมา เมื่อเป็นเช่นนั้น มรรคคอกหนทางที่พระ
พุทธเจ้านั้น ๆ ไท้เสด็จดำเนินมา ก็เลอะเลือนเสื่อมสูญไป ครั้นมาถึง
วาระที่พระศากยมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงอุบัติขึ้น มรรคคอกหนทาง
อย่างเดียวกับของเก่า นั้น ๆ ก็เกิดขึ้นมาด้วย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า
จึงตรัสว่า เราตถาคคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังมรรคที่ไม่เกิดให้เกิดขึ้นแล้ว ขอ
ถวายพระพร ความชอบเปรียบเหมือนหนทางที่กรุยและปรายเรียบเรียบร้อยแล้ว
ต่อมาปล่อยให้รัก เดินไม่ได้ ภายหลังมีผู้ทำให้เตียนขึ้นได้อีก ฉะนั้น

นั้นเสีย แล้วทรงดำเนินในปฏิปทาสายกลาง จึงได้ตรัสเป็นพระสัมม
 สัมพุทธเจ้า ความข้อนั้นเปรียบเหมือนผู้บริโภคน้ำอาหาร ถ้าบริโภคน้ำมากเกินไป
 ก็ไม่ได้รับความสุข ต่อเมื่อบริโภคน้ำพอเหมาะพอดี จึงจะเกิดความสุข
 และเป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายฉะนั้น

ม. ฟังได้

จบปฏิปทาโทษขุญหา

ขุญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่
 ตรัสสอนว่า “ท่านทั้งหลายจงทำให้เปลือกเปลือยในนิปขัณฺณธรรม (ธรรม
 ที่ไม่เห็นซ้ำ) ฉะนั้น ก็นิปขัณฺณธรรมนั้น ได้แก่ธรรมเหล่าไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ได้แก่พระโศคายัตติผล พระสัททาคามี
 ผล พระอนาคามีผล พระอรหัตตผล ขอดถวายพระพร พระอริยผลทั้ง ๓
 นั้นแล เป็นธรรมที่นำไปสู่พระนิพพานได้โดยเร็ว หรือโดยมีกำหนดแน่นอน

ม. ก็อย่างนั้น พระภิกษุทั้งหลายจะพึงไปกังวลด้วยการเล่า
 เรียบพระนวัคคตถุสาสน์ (๑) และด้วยการสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย

(๑) นวัคคตถุสาสน์ คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๘ ประการ คือ พระสูตร ๑, เภย
 ยะ ๑, เวชยากรรม ๑, คาถา ๑, อุทาน ๑, อิติวุตตก ๑, ชาดก ๑, อัပ္ภุตธรรม ๑, เวทลละ ๑,
 ในหนังสือสารัตถสังคหะ แสดงความต่างแห่งนวัคคตถุสาสน์ไว้ดังนี้

๑. พระสูตรนั้น ได้แก่อุกโตวิภังค์ นิเทศ ขันธก ปรีวาร อนังคนสูตร รตนสูตร
 นาลกสูตร ตุวกฐสูตร เป็นอาทิ อันมีในคัมภีร์สุตตนิบาตไป ช้แต่เท่านั้น
 ถ้ามชอว่าสูตร แล้วก็จัดเข้าในองค์นี้

ใจ หรือช่วยการบูชา เป็นต้น เพื่อประโยชน์อะไร ซึ่งเป็นการทำให้เข้าไป
เปล่า ๆ

น. ขอถวายพระพร อันบันไดต้องก้าวแต่ขั้นต่ำขึ้นไปหาขั้นสูง
มีใช้หรือ

ม. ก็อย่างนั้นสิเธอ ไม่เช่นนั้นจะขึ้นไปถึงขั้นสูงสุดได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร นักเป็นเช่นนั้นแล การที่พระภิกษุทั้งหลาย
ต้องเรียนนวัจนวาทศาสตร์เป็นต้นนั้น ก็เพราะว่าการที่จะนำตนให้ก้าวไปถึง
ขั้นปัญญาธรรมนั้น ๆ ได้ ต้องศึกษาข้อวัตรปฏิบัติอันเป็นบันไดขั้นต้น เพื่อ
ให้รู้ทางดำเนิน และต้องบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา ผูกกายวาจาใจเพื่อให้
มีกำลังพอที่จะให้ก้าวไปหาภูมิธรรมนั้น ๆ ได้ มิฉะนั้นก็จะก้าวไปไม่ถูกหรือ
ไม่ถึง เพราะเหตุนี้ พระภิกษุจึงต้องกระทำเช่นนั้นไปก่อน ขอถวายพระพร

- ๒. เคยยะ ได้แก่พระสูตรอันประกอบด้วยคาถา ถ้าจะว่าโดยวิเศษคาถาบรรคทั้งสี่
อันมีในคัมภีร์สังยุตตนิกาย จัดเข้าในองค์นี้
- ๓. เวชยากรณ์ ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งสี่ และพระสูตรอันหาคาถามีได้ และพระ
พุทธพจน์อันทมิไฉนึ้นในองค์นี้
- ๔. คาถา ได้แก่คาถาพระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา สุตตคาถาอันมีในสุตตนิบาต
อันมีได้ชื่อว่าสูตร และบรรดาสุทธคาถาในคัมภีร์สุตตนิบาตที่มีได้ชื่อ
ว่าสูตร
- ๕. อุทาน ได้แก่สูตร ๘๒ สูตร ที่ประกอบได้ด้วยโสมนัสญาณสัมปยุตตคาถา คือ
คาถาที่เปล่งออกด้วยจิตอันเบิกบาน
- ๖. อิติวุตตก ได้แก่สูตร ๑๑๐ สูตร อันเป็นไปด้วยนัยเป็นต้น คือ วุตติ เหน็ด ภควตา
- ๗. ชาดก ได้แก่ชาดก ๕๕๐ ชาดก มีอภินนถชาดกเป็นต้น
- ๘. อัมภุตธรรม ได้แก่พระสูตรอันพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาประกอบไปด้วยความอัศจรรย์
- ๙. เวทลละ ได้แก่สูตรมีจลลเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตรเป็นต้น ซึ่งได้แก่พระสูตร
อันบริษัทธิชงความยินดีปรีดา แล้วได้ถามจน

ส่วนพระพุทธรูปที่ตรัสสอนตั้งทรงยกมาในเบื้องต้นนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธรูป
 ประสงค์จะทรงเตือนมิให้สาวกทอดอาลัยในคุณของขนนั้น ๆ เสีย จะได้มี
 ความพยายามก้าวหน้าต่อไปอยู่เสมอ จนกว่าจะถึงนิปปีญจธรรมทั้ง ๔ นั้น
 ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิปปีญจธรรมปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า
 “สมรवासเมื่อใดเป็นพระอรหันต์ ย่อมมีคติเป็น ๒ คือบวชในวันนั้นอย่าง ๑
 ถ้าไม่เช่นนั้น ก็นิพพานในวันนั้นอย่าง ๑” นั้น ก็ถ้าในวันนั้นบวชไม่ทัน
 โดยหาอุปัชฌาย์หรือเครื่องบริวารไม่ได้ จะมีนิพพานเสียหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็นิพพาน

ม. ถ้าอย่างนั้น จะมีเป็นอันชื่อว่า พระอรหันต์ผลขั้นตอนชีวิต
 ของท่านเหล่านั้นเสียหรือ

น. ขอถวายพระพร การที่เป็นดังนี้หาใช่เพราะพระอรหันต์ผล
 ขั้นตอนไม่ เป็นเพราะเพศสมรवासไม่สามารถจะทรงคุณธรรมอันสูงสุด
 นั้นได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนผู้บริโภคน้ำอาหารอันบริสุทธิ์ แต่บริโภคน้ำมากเกินส่วน
 ไฟธาตุย่อยไม่ไหว การบริโภคนั้นก็ยอมให้โทษแก่ร่างกาย ขอถวายพระ
 พร นี้จะจัดว่าเป็นโทษของอาหารนั้นจะไต่หรือ

ม. ไม่ได้เสียใจ เพราะอาหารเป็นของบริสุทธิ์ ต้องจัดว่าเป็นโทษของการบริโภค เพราะมากจนไฟธาตุย่อยไม่ไหว

น. นั้นแลฉันใด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะว่าเป็นเพราะพระอรหันต์ผลบั้นทอนชีวิตไม่ได้ เพราะพระอรหันต์ผลเป็นคุณธรรมอันบริสุทธิ์ ขอถวายพระพร การที่ท่านต้องนิพพาน นั้นเป็นโทษของเพศธรรมาวาส ซึ่งไม่มีกำลังสามารถจะทรงคุณธรรมอันสูงส่งนั้นได้

ม. เธอว่าฉันชอบแล้ว

ขบคิหิอรหัตตปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราเกิดเป็นมนุษย์ในกาลก่อน มิได้เคยกระทำการเบียดเบียนสัตว์เลย ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสฉันแล

ม. ก็เป็นเหตุไฉน เมื่อครั้งพระพุทธองค์เกิดเป็นโลมกัสสปครวารักพระจันทวดีราชธิดา และปรารถนาจะได้นาง จึงให้ฆ่าสัตว์จำนวนมาก กระทำการบูชาบุญแล้ว (๑)

(๑) เรื่องนี้ในโลมกัสสปชาดก นวกนิบาตว่า พระโลมกัสสปดาบส หลงรักนางจันทวดีราชธิดา จนถึงเข้ามาเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้พระชนกพระจันทวดี แต่ก็ไม่ถึงกับให้ฆ่าสัตว์ กระทำการบูชาบุญ เพราะเมื่อจะฆ่าสัตว์นั้น ท่านเกิดความสลดใจขึ้นมา เลยตัดความรักเสียได้

น. ขอถวายพระพร การที่พระโพธิสัตว์โลมกัสสป ให้ฆ่าสัตว์
 บุษายัญญุครังนั้น เป็นเพราะมีสติวิปลาส หาใช่เป็นเพราะมีเจตนาคิด
 อาฆาตจึงให้ฆ่าสัตว์เหล่านั้นไม่

ม. นี้เธอ ก็เพราะบุคคลเหล่านั้นมิใช่หรือ จึงจะกระทำการฆ่าสัตว์
 คือผู้อยู่ในอำนาจแห่งความรัก ความโกรธ ความหลง ความถือตัว ความ
 ออยากได้ ผู้มีการฆ่าสัตว์เป็นอาชีพ คนพาลและพระมหากษัตริย์ผู้ทรง
 ปฏิบัติตามกฎหมาย แต่พระโพธิสัตว์ก็เป็นปรกตีย่อมมิใช่หรือ ในนจึงได้
 ฆ่าสัตว์กระทำการบุชายัญญุแล้ว

น. หาใช่เป็นปรกตีไม่ การที่พระโลมกัสสปให้ฆ่าสัตว์นั้น ก็เป็น
 ด้วยอำนาจแห่งความรัก ดังที่พระองค์ตรัสระบไว้ในเบื้องตนนั้นแล ขอ
 ถวายพระพร อันความรักนั้นย่อมกระทำให้คนฟังชาน มัวเมา สติวิปลาส
 ไม่รู้จักผิดจักถูก อย่างเดียวกับคนบ้า ย่อมทำอะไรต่ออะไร ซึ่งผิดจาก
 อากาการของคนปรกตียุ่ทุกอย่าง แม้ที่ผิดกฎหมาย แต่ถึงอย่างนั้น บ้าน
 เมืองก็ไม่ลงโทษทัณฑ์มิใช่หรือ

ม. จะไปเอาโทษอะไรแก่คนบ้าเล่า

น. นั้นแลฉันใด โลมกัสสปคาบส ก็มีคดีเช่นฉันนั้นเหมือนกัน คือ
 มีสติวิปลาส ตามืด มองไม่เห็นบาปบุญคุณโทษอย่างไร ความรักมีอำนาจ
 เห็นอความรุ้จักผิดชอบทั้งหลายสิ้น จึงให้ฆ่าสัตว์ถึงเท่านั้น ขอถวายพระพร
 และก็ควรได้รับอภัยเช่นเดียวกันด้วย

ม. เธอฉลาดว่า

จบโลมกัสสปปัญหา

๔ ๕
ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ในฉันทันตชาตก
กล่าวไว้ว่า พระยาช่างฉันทันตผู้ โพลีสต์ว เองวงจับพรานโลณูคร
ท้วงตั้งใจจะฟาดเสีย แต่ครั้นเห็นผ้าเหลือง ก็ยังใจเสียไต่ด้วยความเคารพ
นบถอ ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัส
นั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนเมื่อครั้งพระองค์เกิดเป็นโชติपालมานพ จึง
ว่าพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำว่า สมณะหัวโล้น เล่า

น. การที่โชติपालมานพว่า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำ
หยายเช่นนั้น ก็เป็นเพราะเกิดในสกุลพราหมณ์ ซึ่งไม่มีความเชื่อความ
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีความเคารพนบถอพราหมณ์ว่าเป็นพระเจ้า
ขอถวายพระพร บุคคลเมื่อสองเสัพผู้ใด ก็ต้องเป็นอย่างผู้นั้น เหมือนนำ
หวาน เมื่อเจือกบยาพิษ รสก็เฝื่อนไปฉนั้นใด นี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน นับแต่
วันโชติपालมานพเกิดมา ก็คบหาสนิทสนมอยู่ในหมู่คนที่มีไต่ถนบถอพระ
พุทธศาสนาตลอดมา เพราะฉนั้น เมื่อนายช่างหม้อมาชวนให้ไปเฝ้าพระ
กัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตอบว่า จะไปหาสมณะหัวโล้นเพื่อประโยชน์อะไร
ฉนั้นไต่

ม. ฟังไต่

จบฉันทันตโชติपालอารพภขัญญา

๔
ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลนทศรฐถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า โรงแฆช่างหม้อชอชฏิกการ มีอากาศเป็นหลังคา ตั้งอยู่แล้วตลอด ๓ เดือนฝนไม่ร่วรดเลยฉะฉน และตรัสว่า กุฎิพระพุทธเจ้าสัมมาสัมพุทธเจ้าฝนตกกร่ว ก็ถาพตามพระพุทธพจน์ทั้ง ๒ นี้ จะมีเป็นอันว่า ช่างหม้อมวาสนาดีกว่าพระพุทธเจ้าหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า เป็นไปไม่ได้ ขอถวายพระพร การที่โรงแฆช่างหม้อเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าช่างหม้อเป็นคนมีศีลเลยงมารดาบิดา เคยได้สร้างสมบุญกุศลตลอดมา และมีเรื่องแสดงไว้ว่า อยู่มาวันหนึ่ง มีผู้มาชนหญ้าหลังคาของเขาไปมุงกุฎิถวายพระพุทธเจ้า ภายหลังเขารู้อก็เกิดขี้ตพลอยอนุโมทนาในกุศลกรรมอันนั้น (๑) ส่วนพระ

(๑) ฆฏิกการสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) พรรณนาเรื่องนี้ไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้พระอานนทฟังว่า ครั้งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก มีนายช่างหม้อชอชฏิกการ เป็นพุทธอุปัฏฐาก และนายช่างหม้ออื่นมีสหાયอยู่ผู้หนึ่งชื่อโชติपालมานพ วันหนึ่งนายช่างหม้อพราชาวชอชฏิกการไปเฝ้าพระพุทธเจ้า (ดังข้อความที่ปรากฏในปัญหาที่ ๕ นั้น) ที่สุดโชติपालมานพก็ไปเฝ้าและเลื่อมใสออกบรพชาในพระพุทธศาสนา ภายหลัง พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จจาริกไปถึงแคว้นของพระเจ้ากิงกิสสรราช ฯ จึงทรงอาราธนาให้เสด็จจำพรรษาอยู่ที่แคว้นนั้น แต่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงรับ ด้วยทรงอ้างว่า พระองค์ได้ทรงรับอาราธนาของนายช่างหม้อผู้อุปัฏฐากเสียแล้ว แล้วตรัสพรรณนาถึงความดีและความคุณเคย ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงมีอยู่กับนายช่างหม้อถวายพระเจ้ากิงกิสสรราชว่า พระองค์ได้เคยรับอุปการะจากเขาหลายอย่าง ดังคราวหนึ่ง ฝนตกกร่วรดพระคันธกุฎิเปียก จึงตรัสใช้พระภิกษุไปชนหญ้าที่นายช่างหม้อมุงหลังคาเรือนไว้ ก็ในขณะนั้นนายช่างหม้อไม่อยู่ อยู่แต่บิดามารดาของเขา เมื่อพระภิกษุได้รับอนุญาต ก็ช่วยกันขนมามุงพระคันธกุฎิ ครั้นนายช่างหม้อกลับมาทราบเรื่องจากบิดามารดา ก็เกิดความปีติปราโมทย์ในการกระทำของพระองค์ และเรือนของเขามีอากาศเป็นหลังคาอยู่ตลอด ๓ เดือน ฝนก็ไม่ร่วรดเลย นี่เป็นเรื่องให้เกิดปัญหา

พุทธเจ้าทรงตรัสว่า กฎของพระพุทธกัสสปนั้น ก็เป็นด้วยพระองค์
ทรงเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการคือ ทรงเห็นว่าพระองค์เป็นผู้ควรแก่
ทักษิณาทานของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อทรงปล่อยให้เช่นนั้น
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักได้มีโอกาสก่อสร้างบุญกุศล แล้วจักได้พ้น
จากความทุกข์ทั้งหลายอีกประการ ๑ คนทั้งหลายจักคิดเตียนไม่ได้ว่า พระ
พุทธเจ้าทรงทำที่อยู่อาศัยด้วยพระองค์เอง ขอถวายพระพร อาศัยอำนาจ
ประโยชน์ ๒ ประการนี้แล พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงปล่อยให้
กฎรวเช่นนั้น

ม. ขอขลະ

ขบหมฏิกการขัญหา

บัญญัติ ๗

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเคย
ตรัสกะภิกษุทั้งหลายในปางคราวว่า พระองค์เป็นพราหมณ์ดงนมใช่หรือ

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดงนั้นจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น ทำไมเมื่อตรัสกะเสลปะพราหมณ์ จึงตรัสว่า
พระองค์เป็นภษตรียเล่า (๑)

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าพระพุทธองค์เป็นทงพราหมณ์เป็นทง
ภษตรีย

(๑) ฟังดูเรื่องเดิมที่เชิงอรรดแห่งบัญญัติ ๑ วรรคที่ ๓

ม. ตามพระพุทธประวัติก็ปรากฏว่า พระพุทธองค์ทรงอุบัติใน
 สกกลกษัตริย์ แต่ทำไมเธอจึงกล่ามายืนยันว่า พระองค์เป็นพราหมณ์
 ทั่วอีกเล่า

น. ขอถวายพระพร ก็พวกพราหมณ์มีวัตรจริยาอย่างไรเขาจึงได้
 ชอเช่นนั้น

ม. พวกพราหมณ์เขาก็มีวัตร คือถือการยืน การเดิน ไม่นั่ง ไม่นอน
 เป็นต้น และเขามีพิลลอบยาปทกบี คือลงสระเกล้าชำระกายในแม่น้ำ ซึ่ง
 เขาถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว และยังมีเวทคือตำรับแสดกกิจ
 ในศาสนาอยู่ ๓ เวท ผู้ใดเรียนจบเวททั้ง ๓ นั้นแล้ว ถือว่าถึงที่สุดเวท
 นั้นแลเธอ องค์คุณเหล่านี้ทั้งจัดแบ่งวรรณะพวกนั้นเป็นพราหมณ์

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็มีพระพุทธรูปจริยาบางอย่าง
 เช่นนั้นเหมือนกัน คือทรงสมาทานอิตังคิ เช่นบางคราวทรงถือการจงกรม
 เป็นวัตร และทรงชำระบาปอกุศลทั้งหลาย จนพระสันดานหมดจดผ่องใส
 อยู่เป็นนิตย์ ซึ่งเป็นเช่นเดียวกับการลอยบาปของพราหมณ์ และยังมี
 พระองค์ได้ตรัสรู้วิชา ๓ เยี่ยงเดียวกับพราหมณ์ถึงที่สุดเวทนั้น

อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เพราะทรงอุบัติใน
 วงศ์คากยราช และโดยพระอธิษาศัย เพราะทรงเป็นนักรบที่กล้าหาญ
 สามารถทรงต่อสู้มาร และเสนามารโดยลำพังพระองค์ผู้เดียว จนข้าศึก
 นั้น ๆ พ่ายแพ้ไม่มีมาฉจญ์พระองค์ได้อีกเลย ทรงยกเศวตฉัตรอันขาว
 บริสุทธิ์คือวิมุตติธรรม ประกาศความเป็นราชาเพราะธรรม ให้เทวดา
 และมนุษย์ทั้งหลายทราบ

ขอถวายพระพร ก็เมื่อพระพุทธองค์ทรงคุณสมบัติถึงเช่นนั้นแล้ว

จะไม่ยอมรับว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นพราหมณ์ ทรงเป็นกษัตริย์อย่างไร

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบกควโตราชปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ย่อมมีแนวสอนเป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้นมีใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นพระองค์ ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น จะทรงอภิตชนในสมัยเดียวกันสัก ๒ พระองค์ จะมีดีกว่านี้หรือ เพราะจะได้ช่วยกันทรงสั่งสอน ประหนึ่งไฟสองดวงย่อม เพิ่มความสว่างขึ้นฉะนั้น

น. ขอถวายพระพร เป็นไปเช่นนั้นไม่ได้ เพราะว่าโลกธาตุนี้ ย่อมทรงพระพุทธเจ้าไว้ได้แต่พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าจะพึงมีจนถึง ๒ พระองค์ไซ้ร โลกธาตุนี้จะพึงกระจัดกระจายตั้งอยู่ไม่ได้ เหมือนเรือที่ จู่ได้แต่คนเดียว ถ้าลงถึง ๒ คน เรือก็จะทานน้ำหนักไม่ไหว ต้องจมน้ำฉะนั้น อนึ่งถ้าจะมีพระพุทธเจ้าถึง ๒ พระองค์พร้อมกัน เหล่าพทชบริษทผู้ยงตค การถอเราถอเขาไม่ได้ ก็จะได้เกิดเป็น ๒ ฝ่ายชน เมื่อเป็นเช่นนั้นในระหว่าง คนทั้ง ๒ พวกนั้น ก็จะเกิดมีการวิวาทกันชน ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้า เป็นผู้ประเสริฐสุด ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีใครเทียมเท่า ก็ถามถึง ๒ พระองค์แล้ว ก็จะได้เทียมเท่ากันไม่ประเสริฐสุดจริง เปรียบได้กะของใหญ่

ในโลกนี้ เช่นแผ่นดินฟ้าหรือพระยาเขาสีเนร ถ้ามถึง ๒ เทียบเทียบกัน
โตแล้วก็จะไม่ใหญ่ แต่นั่นเพราะมีอย่างละชั้นเดียว ๆ เท่านั้น จึงจักเป็น
ของใหญ่โตได้

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยมีเหตุผลมีอยู่ฉะฉานแล จึงมีพระพุทธเจ้า
ทรงอุบัติขึ้นในสมัยเดียวกันถึง ๒ พระองค์ไม่ได้

จบวินัย พุทธาณ โลกอุปยัชชนปัญหา

ปัญหาที่ ๕

ข้อความในปัญหานี้ มีใจความเป็นอย่างไรเหมือนกันกับปัญหาที่ ๕
ในวรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลิตที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คนบวชแล้วสัก
ไม่รู้อะไร ไม่น่าจะให้บวชในพระศาสนา ด้วยว่าจะทำให้คนทั้งหลายกล่าว
หาได้ว่า พระศาสนาหาสาระมิได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สรรพมีนาอยู่เต็มเปี่ยม เมื่อ
ผูกเปอนเปราะไปถึงสระนั้นแล้ว ไม่ลงอาบน้ำชำระร่างกายเองเช่นนั้น คน
ทั้งหลายเขาจะพึงตเตยนสระ หรือจะเพียงตเตยนผืนน

ม. จะตเตยนสระนั้นใดหรือเธอ ตองตเตยนผืนนสิ

น. นั้นแลฉันใด นกฉันนั้นเหมือนกัน คือผูกไปถึงสระ คือพระ

สัทธรรมโดยอาการที่บวชในพระศาสนาแล้ว แต่มีไต่ค้ำศึกษาข้อวัตรปฏิบัติ
 ชักเกลานิสัยและความประพฤติที่โสมมให้สะอาด แล้วหวนกลับมาถือเพศ
 เป็นฆราวาสประพฤติสิ่งที่ลามก เช่นนั้นคนทั้งหลายเขาก็ฟังติเตียนผู้สกปรก
 เช่นเดียวกันนั้นแล จะไม่มีใครซึ่งเป็นผู้มีความคิดกล่าวหาพระศาสนาว่า
 หาประโยชน์มิได้ฉะนี้เลย เพราะว่าพระศาสนาพระพุทธองค์ได้ทรงขุดสระ
 คือพระสัทธรรมไว้แล้ว ด้วยมีพระพุทธประสงค์อยู่ว่า ผู้เพื่อนมลทินคือ
 กิเลส จะให้มีโอกาสชำระล้าง กาย วาจา ใจ ให้สะอาด

ขอถวายพระพร ที่เสียดอีก อันคนบวชแล้วเกยจคร้านต่อการศึกษา
 และการบำเพ็ญสมาธิปฏิบัติอยู่มิได้ต้องสักนั้น ย่อมแสดงให้คนทั้งหลาย
 เห็นว่า พระศาสนาเป็นลทธิที่สูงบริสุทธิ์ ไม่แปดปนด้วยคนที่มีกายวาจา
 ใจสกปรก อันคนที่คร้านต่อการเจริญสมณกิจ ย่อมระอาใจในการที่จะฟัง
 ธรรมอยู่ในลัทธินั้นได้ เป็นอันว่าคนที่จะบวชอยู่ในพระศาสนาได้โดยตั้งใจ
 ต้องเป็นผู้มั่นคง หนักแน่น ชำระ กาย วาจา ใจ สะอาดอยู่เสมอ ต้องหมั่น
 บำเพ็ญสมาธิปฏิบัติตามฐานานุรูปของตน ขอถวายพระพร ก็เมื่อพระ
 ศาสนาเป็นลัทธิทรงคุณถึงเช่นนี้ ใครเล่าจะฟังติเตียนได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิยายาวตคนบัญญัติ

วรรคที่ ๗

บัญญัติ ๑

พระเจ้ามีสินทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า

พระอรหันต์ท่านไม่มีความทุกข์ใจ มีแต่ความทุกข์ประจำร่างกายเท่านั้น
ถ้าอย่างนั้นจริง ก็เป็นอันว่าท่านยังคงบัญญัติร่างกายไม่ได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็เป็นอย่างนั้น

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนท่านจึงจะสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้เล่า

น. ขอถวายพระพร ได้สิ เพราะอาการเคลื่อนไหวทุกๆ ส่วนของ
ร่างกาย ย่อมอยู่ในความรับผิดชอบแห่งใจของท่านทั้งนั้น ท่านจึงยังคง
ให้อยู่ในอาการปรกติเรียบร้อยได้เสมอ ส่วนที่อาत्मภาพทูลรับพระองค์ใน
เบื้องตนนั้น หมายถึงคติธรรมตา ความเป็นไปแห่งร่างกายต่างหาก ซึ่ง
เป็นอาการที่มีใจอยู่ในอำนาจของอะไรทั้งหมด

ม. ก็คติธรรมตาของร่างกายนั้นคืออะไรบ้าง

น. คือหนาว ร้อน หิว ระบาย ถ่ายอุจจาระ ถ่ายขี้ส้วม หาวนอน
แก่ เจ็บ ตาย ขอถวายพระพร อาการเหล่านี้ท่านยังคงไม่ให้มี ไม่ให้เป็น
ไม่ได้ เพราะว่า เป็นอาการประจำของร่างกาย เมื่อร่างกายยังมีอยู่ อาการ
เหล่านี้ก็ต้องมีอยู่ด้วย ถึงคราวแล้วเป็นอันไม่อยู่ในข้อห้ามของกฎเกณฑ์
อะไรทั้งหมด

ม. เข้าใจละ แต่สงสัยว่า เป็นเพราะอะไรบุคคลจึงต้องมีความ
ทุกข์ใจด้วยอีกเล่า

น. เป็นเพราะบุคคลปล่อยใจไปรับรู้ถึงต่ออาการผันแปรของร่าง
กายนั้นๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาการหนาวหรือร้อน เป็นต้น ก็ตามขบหัวใจมาก
น้อยสุดแต่ความรู้สึก และนอกจากอาการประจำร่างกายเหล่านี้ขบคน
แล้ว ยังมีอารมณ์ต่างๆกระทบหัวใจให้ขบซ้ำอีก ขอถวายพระพร ทั้งนี้
ต้นเหตุก็เนื่องด้วยบุคคลมิได้ฝึกหัดใจ คุมใจไว้ไม่อยู่ มิได้พิจารณาหรือ

พิจารณาไม่เห็นแจ้งว่า คติธรรมมีอยู่อย่างไร เพราะเหตุเหล่านั้นแล บุคคล
จึงมีความทุกข์ใจด้วยอีกส่วนหนึ่ง

ม. หายสงสัยละ

จบอรหโศกกายิกเจตสิกเวทนาบัญญัติ

บัญญัติ ๒

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เป็นเพราะเหตุไร
พระอรหันต์ท่านจึงไม่มีความทุกข์ใจอย่างบุคคลเหล่านั้น

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะท่านมีสติ
สัมปชัญญะกำกับใจอยู่เสมอ กำหนดรู้อารมณ์ที่ผ่านมายังใจว่า มีเหตุมี
ผลเป็นอย่างไร ถ้าเป็นอารมณ์ที่จะให้เกิดความทุกข์ ท่านก็ไม่ปล่อยใจให้
ไปนอนอยู่ในอารมณ์เช่นนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น อารมณ์อื่นเป็นแดนเกิดแห่ง
ความทุกข์นั้นๆ ก็บีบใจท่านไม่ได้ ขอถวายพระพร เหตุนี้พระอรหันต์ท่าน
จึงไม่มีความทุกข์ใจ

ม. ชอบละ

จบกายิกเจตสิกเวทนายานานาภรณ์บัญญัติ

บัญญัติ ๓

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ต้องอาบัติปารา-
ชิกโดยไม่รู้ตัวแล้ว ภายหลังขบชอก ถ้ามาปฏิบัติ ปฏิบัติชอบเข้า จะได้

บรรลุมรรคผลหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้

ม. เพราะเหตุไร

น. เพราะผู้หนึ่ง ไต่เพิกถอนเหตุที่จะให้บรรลุมรรคผลเสียแล้ว

ม. ก็ถือว่า ผู้ทรวาทนกระทำผิดย่อมมีจิตฟังชาน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่ได้บรรลุมรรคผลอยู่เอง แต่ผู้ที่ไม่รู้ จิตก็ไม่ฟังชาน แน่วแน่นอยู่ในการปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ เมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไรจึงไม่ได้บรรลุมรรคผลเล่า

น. ขอถวายพระพร อาत्मภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนพืชพันธุ์ที่บุคคลหว่านลงที่พินดินซึ่งกระทำไว้ดีแล้ว ก็ย่อมขึ้นมีใบหรือ

ม. ก็ขึ้นสิ

น. ก็ถ้าจะเอาหว่านลงที่พินหิน พืชนั้นจะขึ้นหรือไม่

ม. จะขึ้นได้อย่างไรเล่าเธอ

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะหินเป็นแท่งทึบ ไม่มีเชื้อที่เป็นอาหารสำหรับเลี้ยงพืชพันธุ์นั้นให้งอกขึ้นได้

น. นั่นแลฉันใด นักฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ตองอายุติปาราชิกแล้ว ก็เท่ากับสิ้นเชื้อแห่งการที่จะได้บรรลุมรรคผลเช่นเดียวกัน

ม. ก็ไม่รู้นะเธอ ไม่น่าจะต้องรีบโทษถึงเท่านั้นเลย

น. ขอถวายพระพร ผู้ที่กลั่นยาพิษโดยไม่รู้ จะตายหรือไม่

ม. ก็ตายสิ

น. นักเช่นนั้นเหมือนกัน แม้ตัวจะไม่รู้ว่าตองอายุติปาราชิกก็จริง

แต่โทษแห่งการต้องอายตนนั้น ก็คงตามสนอง คือทำให้ไม่ได้บรรลุมรรค
ผลเช่นเดียวกัน

ม. เธอว่านชอบแล้ว

จบอภิธรรมยัตถายกราชัญญา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน คฤหัสถ์ที่ศีลกับ
สมณะที่ศีล ไหนจะเพลากว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า สมณะเพลากว่า เหตุว่าสมณะย่อมประกอบ
ด้วยคุณ ๑๐ ประการ คือ

๑. สมณะย่อมเคารพในพระพุทธเจ้า

๒. สมณะย่อมเคารพในพระธรรมเจ้า

๓. สมณะย่อมเคารพในพระสงฆ์เจ้า

๔. สมณะย่อมเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์

๕. สมณะย่อมกระทำความเพียรในการบอกกล่าว เล่าเรียนพระ

บาลีอรรถกถา

๖. สมณะย่อมมากไปด้วยการฟังธรรม

๗. คราวเข้าสมาคม สมณะย่อมมีกิริยาเรียบร้อย

๘. สมณะย่อมมีจิตมุ่งต่อความเพียร

๙. และย่อมทรงไว้ซึ่งสมณเพศ

๑๐. สมณะแม้จะทำความชั่ว ก็ย่อมกระทำในที่ลับ

ขอถวายพระพร อนึ่ง สมณะแม่จะทูลก็ยิ่งดีกว่าคฤหัสถ์ ทูลว่า
ยังกระทำทักษิณาทานของทายกให้เลิศผลได้ เพราะเหตุ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพราะสมณเพศหาโทษมิได้ เป็นเพศที่กระทำให้ทายกเลื่อม
ใส

๒. เพราะสมณเพศเป็นศจไม่เท่าของทายก

๓. เพราะตนปฏิบัติตามลัทธิตามหมู่คณะ

๔. เพราะตนถึงพระพทธ พระธรรมเป็นทพง

๕. เพราะตนมิได้อาลัยในที่อยู่

๖. เพราะตนมีหน้าที่แสวงหาคำสั่งสอนของพระพทธเจ้า

๗. เพราะตนแสดงธรรมมีเทศน์และสวดมนต์เป็นต้น

๘. เพราะตนมีประทีปคือธรรมส่องไปข้างหน้า

๙. เพราะตนมีความเห็นเที่ยงตรง

๑๐. เพราะตนกวาดพระอุโบสถ

ขอถวายพระพร เเนองทูลสมณะทรงคุณพิเศษมากอย่างมาก
ประการฉะนี้แล แม่จะทูลก็ยิ่งเปลากว่าคฤหัสถ์ทูล ประหนึ่งแม่จะชุน
ก็พอจะนำมาล้างเลนคमतเประอะเปอนร่างกายให้หมดสิ้นไปได้ฉะนั้น

จบสมณทูลลคหิตลขัญหา

๔
ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลินทรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน นามชีวิตหรือไม่
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นาทเคียวเป็นชาตุไม่มี

ชีวิต

ม. ถ้าเช่นนั้น เมื่อเอาน้ำใส่หม้อต้มนเตาไฟ เป็นเพราะอะไร
น้ำจึงร้อน

น. เป็นเพราะถูกกำลังความร้อนแห่งไฟ หาใช่เป็นเพราะน้ำเป็น
ธาตุมีชีวิต เมื่อถูกต้มจึงไต่ร้อนไม่

ม. นี้เธอ พวกเคยรถยเขาบอกกันว่า น้ำเย็นมีत्वสत्व น้ำสุกแล้ว
จึงควรรกิน และตีเตียนการกระทำของพวกเธอผู้เป็นสมณะคากยบุตรว่า
การคณน้ำเย็นนั้น คือการพร่าชีวิตสत्वนตนเอง นี้เธอจะว่ากระไร

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ว่า สมณะเหล่าคากยบุตรคณน้ำ
เย็นก็จริง แต่ก่อนแต่จะคณหรือใช้ ก็ไต่กรองน้ำนั้นๆ ด้วยเครื่องกรองน้ำ
แล้ว เพราะว่ามีพระพุทชบัญญัติไว้ว่า ภิกษุพึงมีเครื่องกรองน้ำคณน้ำใช้ไว้

ม. อ้อ เช่นนั้นหรือ

จบอุทกสัคตาคีขัยปัญหา

ปัญหาที่ ๖

ใจความก็อย่างคิ้ววกขัยปัญหาที่ ๓ ในวรรคที่ ๖

จบคิขัยพพิชิตานัชฌาสัขัยปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลันทัศรัสถามว่า ตุ่ก่อนพระนาคเสน ของที่ไม่มีในโลก

น.เลข ไ้แก่อะไร

พระนาคเสนทลตอบว่า ไ้แก่อิ่งที่ผสมจากส่วนต่าง ๆ แล้วไม่
เก่าไม่ทำลาย คงเป็นชั้นเป็นอันอยู่เหมือนอย่างเดิม ขอถวายพระพร น
เป็นของไม่มีเลยในโลกน

ม. เข้าใจละ

ขยโลเกนคฤภาวบัญญัติ

บัญญัติ ๘

พระเจ้ามลินทศรสถามว่า ูก่อนพระนาคเสน พระอรหันต์ท่าน
หลงลืมบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร พระอรหันต์ท่านไม่หลง
ลืม เพราะท่านมีสติกำกับใจอยู่เสมอ

ม. ถ้าเช่นนั้น ท่านจะมีต้องอาบัติเลยหรือ

น. ขอถวายพระพร ก็ต้องมีบ้าง

ม. ต้องเพราะวัตถุอะไรบ้าง

น. ต้องเพราะสร้างกฎ ๑ เพราะสำคัญเวลาผิด ๑ เพราะสำคัญ
เหตุผิดคือห้ามภักตรแล้ว เข้าใจว่ายังไม่ไ้ห้าม ๑ เพราะสำคัญสิ่งของ
ผิด คือของที่ยังไม่เป็นเคน เข้าใจว่าเป็นเคนแล้ว ๑

ม. เธอเคยกล่าวอยู่ว่า ภิกษุยอมต้องอาบัติด้วยอาการ ๒ คือ
ด้วยความไม่เอาเฟอ ๑ ด้วยความไม่รู้ ๑ ถ้าพูดสำหรับพระอรหันต์แล้ว
ท่านคงไม่ต้องอาบัติ ด้วยความไม่เอาเฟอมีไ้หรือ

น. ขอถวายพระพร เป็นดังนี้

ม. ถ้าอย่างนั้น ก็เป็นอันว่า ท่านต้องด้วยความไม่รู้

น. ขอถวายพระพร

ม. เรื่องที่ให้ตองอาบัติ ซึ่งพระอรหันต์ไม่รูกรักมิด้วยหรือ

น. มี ขอถวายพระพร อาศัยตนจัดเป็น ๒ ประการ คือโลกวัชชะ

มีโทษทางโลก คนสามัญที่มีใช้ภิกษุทำเขาก็คือเป็นความผิด เป็นความเสียหายเหมือนกัน เช่นทำโจรกรรมฆ่ามนุษย์นประการ ๑ เป็นขณณัตติวัชชะ มีโทษทางพระพุทธรูปบัญญัติ คนสามัญทำไม่มีความผิด ไม่เสียหาย เป็นผิดเฉพาะแต่ภิกษุโดยฐานละเมิดพระพุทธรูปบัญญัติ เช่นขุดดิน ฉันทอาหาร เมื่อล่วงเวลาแล้วเป็นตนนประการ ๑

ขอถวายพระพร ในอาบัติ ๒ ประการนี้ ส่วนที่เป็นขณณัตติวัชชะ ถ้าข้อใดเรื่องใดพระอรหันต์ท่านไม่รู้ ท่านก็ย่อมล่วงอาบัติในข้อนั้นในวัตถุ นั้น เพราะว่าพระอรหันต์ท่านมิได้รูทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนอย่างพระสัมพันธูปพุทธเจ้า

ม. เข้าใจละ

ขอรหันต์สัมโมหปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลนทศตรัสถามว่า ตกก่อนพระนาคเสน สิ่งที่เกิดแต่กรรม แต่เหตุ แต่เหตุ ก็มี พอจะคิดเห็น แต่สิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรมหรือแต่เหตุ หรือแต่เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง มีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี คือ อากาศ ๑,

พระนิพพาน ๑

ม. เธออย่ากล่าวต่อพระพุทธพจน์ เมื่อไม่รู้ก็จงบอกว่าไม่รู้

น. ถ้าอย่างนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าอย่างไร

ม. อากาศข้าพเจ้านี้เห็นด้วย แต่พระนิพพานตามที่เธอว่ายังคิดไม่เห็น เพราะว่าพระนิพพานย่อมมีมรรคเป็นเหตุทำให้เกิด แม้พระพุทธพจน์ก็มีอยู่ชัด ๆ ว่า มรรคเป็นเหตุกระทำให้งังซึ่งพระนิพพาน

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์มีอยู่เช่นนั้นจริง แต่หาได้หมายความว่า พระนิพพานเกิดแต่เหตุ คือมรรคไม่

ม. เธอพาเขาหมดเสียแล้ว ก็เมื่อพระพุทธพจน์มีว่า มรรคเป็นเหตุกระทำให้งังซึ่งพระนิพพาน แต่ไหนเธอจึงว่า เหตุให้พระนิพพานเกิดไม่มีเล่า ธรรมดาตนไม่เมื่อมียอด ก็เป็นอันว่ามีรากและลำต้น

น. พระองค์จะทรงเอาตัวอย่างนั้นมา เปรียบในทันทีไม่สมควร เพราะว่ามีนิพพานไต่ถอนรากคือศตทวารอันก่อให้เกิดออกเสียแล้ว ฉะนั้นที่ทรงเข้าพระทัยว่า พระนิพพานเกิดแต่เหตุนี้จึงไม่ถูก ขอถวายพระพร เรื่องนยากที่จะชี้แจงถวายให้เห็นชัด ๆ ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. คนที่มกำลังแข็งแรง จะสามารถไปยกเอาภูเขาหิมพานต์มาให้คนทั้งหลายดู จะได้หรือไม่

ม. จะมีใครถึงจะสามารถไปยกเอาภูเขาหิมพานต์มาให้คนดูได้เล่าเธอ

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะภูเขาหิมพานต์หนักเกินกำลังคนมากนัก

น. นันแลฉนโต นกฉนนนเหมือนกัน การที่จะทูลช้แจงพระ
 นิพพานถวายให้ทรงเห็นชัด ๆ ก็เกินกำลังความสามารถของอาตมภาพ
 เช่นเดียวกัน เพราะอาตมภาพกล่าวได้แต่มรรคที่ท้ําพระนิพพานให้แจ้ง
 แต่ไม่อาจแสดงเหตุที่อาศัยให้เกิดพระนิพพานได้ การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ
 ว่า พระนิพพานเป็นอสังขตธรรมไม่มีเหตุ ไม่มีข้จยบรู้งต่าง รูไม่โตด้วย
 คา หู จมูก ลิ้น กาย จะฟังรูฟงเห็นโตกเฉพาแต่พระอรหันต์ผู้มีจิต
 บริสุทธิ์สงบและละเอียดเท่านั้น

ม. ถ้าเช่นนั้น ใครเล่าจะเชื่อว่าพระนิพพานมี เจอจงหาตัวอย่าง
 มาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร ลมมีหรือไม่

ม. ก็มีสิเธอ

น. ลมมีรูปร่างหรือสีส้ันเป็นอย่างไร ขอพระองค์ทรงช้แจงมา
 ให้เห็น

ม. จะช้แจงให้เห็นโตอย่างไรเล่าเธอ เพราะลมไม่มีรูปร่างหรือ
 สีส้ันเช่นเธอว่า แต่ถึงกระนั้น เรากรูว่าลมมีจริง เพราะพัดมาต้งเรา
 อยู่เนือง ๆ

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานก็เป็นเช่นเดียวกันกับลมมันแล
 คือไม่มีรูปร่าง ไม่มีสีส้ัน แต่ท้าท่านได้บรรลุพระอรหันต์ได้รบความสุข
 กายเย็นใจ นันแลท้าท่านรูว่าพระนิพพานมีอยู่จริง เหมือนเรารู้สึกว่าลมมี
 ในขณะเมื่อพัดไปต้งไขไม่เป็นคนให้หวนไหว หรือพัดมาต้งเรารู้สึกเย็น
 ฉะนน

ม. เข้าใจละ

ขบนิพพานอติภาวปัญหา

๔ ๑
บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ^๒ดูก่อนพระนาคเสน ^๑กสิ่งทีเกิดแต่
กรรมหรือแต่เหตุ ^๒หรือแต่เหตุอันใด ^๑ก็แก้อะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คนและสัตว์ทุกจำพวก
เกิดแต่กรรม ^๒ต้นไม้ ^๑เครือเขาเถาว์ลัย ^๑เกิดแต่เหตุแผ่นดิน ^๑ภูเขา ^๑น้ำลม
ไฟนี้เกิดแต่เหตุ

ม. เข้าใจละ

ขบกัมมัชชากัมมัชชปัญหา

วรรคที่ ๘

๔ ๑
บัญญัติ ๑

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ^๒ดูก่อนพระนาคเสน ^๑ในโลกนี้ ^๑กษัตริย์
หรือไม้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. ^๑กษัตริย์ก็ตายเหมือนสัตว์อื่น ๆ ^๑มีไซ่หรือ

น. ขอถวายพระพร ^๑เป็นตังน

ม. ^๑ถ้าอย่างนั้น ^๑ไฉนจึงไม่ปรากฏว่ามีใครได้พบซากศพกษัตริย์

ข้างเล่า ที่สึกแม่กลืนไอก่ไม่มีมากกระทบ

น. ขอถวายพระพร ซากศพของยักษย์มีอยู่ แต่บุคคลหารู้จักว่า เป็นซากศพของยักษย์ไม่ เพราะยักษย์เหล่านั้นกลายไปเป็นสัตว์ต่าง ๆ เช่น เป็นต๊กแตนบ้าง เป็นหนอนบ้าง เป็นมดแดง มดดำบ้าง เป็นต้น

ม. ซอบกล

ขยยกขานน์ มรณภาวขัญญา

๔ บัญญัติ ๒

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า ครังก่อนมีหมอผู้เชี่ยวชาญอยู่ ๗ หมอ คือ นารทะ ๑ ฉิมมันตริกะ ๑ อังคิรสะ ๑ กะบิละ ๑ กัณฐารคคิกามะ ๑ อตุละ ๑ ปุพพกัจจายนะ ๑ หมอทั้ง ๗ นั้นยอมคะเนอาการคนไข้ได้ว่า อีกเท่านั้นวนอาการจกมีจกเป็นอย่งนั้น ๆ นั้นเธอ คนเหล่านั้นไม่มีใช้ สัพพัญญู แต่กัยงคาคกาลข้างหน้าได้ถูกต้อง ส่วนพระพุทธเจ้าได้เป็น สัพพัญญูรทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ไฉนจึงไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทล่วงหน้าไว้ ให้ครยถวนเสียคราวเดียวเล่า จะต้องรอต่อเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นเสียก่อน จึง ทรงบัญญัติห้ามตามหลังเหตุการณ์นั้น ๆ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าผู้เป็น สัพพัญญูรทุกสิ่งทุกอย่าง ทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงในอนาคตเช่นกับ หมอผู้เชี่ยวชาญนั้น ๆ เหมือนกัน แต่การที่พระพุทธองค์มิได้ทรงบัญญัติ สิกขาบทล่วงหน้าไว้ให้ครยถวนเสียคราวเดียวนั้น ก็เพราะว่า พระองค์ทรง

เห็นว่า ถ้าทรงขัญญัตติสิกขาบทไว้ครบถ้วนทั้ง ๑๕๐ คราวเดียว ก็อาจจะ
เป็นข้อหยมหยมของผู้แรกเข้ามาบวช จนให้เกิดความระอาใจก็เห็นได้
เนื่องด้วยมีพระหฤทัยทรงคนุเคราะห์อยู่เช่นนั้นแล จึงทรงรอไว้ต่อเมื่อมีเรื่อง
เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงทรงขัญญัตติสิกขาบทห้ามเป็นเรื่อง ๆ ไป

ม. ซอบละ

ขบัญญัตติสิกขาบทขัญญาปนขัญญา

ขบัญญัตติ ๓

พระเจ้ามลิทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระอาทิตย์บาง
คราวก็ฉายแสงอ่อนลงมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังนี้

ม. ด้วยอะไรนะเธอ จึงเป็นเช่นนั้น

น. เป็นด้วยพระอาทิตย์ถูกโรคเขียดเขียน ขอถวายพระพร โรค
ที่เขียดเขียนพระอาทิตย์นั้น มีอยู่ ๔ อย่าง คือ ควันไฟ ๑ เมฆ ๑ หมอก ๑
ราหู ๑ (๑) เมื่อโรค ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งไปยังแสงพระอาทิตย์ ๆ

(๑) เรื่องพระราหูเป็นโรคของพระอาทิตย์พระจันทร์นาคโค เรื่องสุริยคราส จันทรคราส
เรื่องนี้แต่ก่อนเชื่อกันว่า เป็นเพราะพระราหูอมพระอาทิตย์พระจันทร์ไว้ แม้ในสังยุตตนิคาย
สุริยสูตร จันทิมสูตร ก็ยังกล่าวความข้อนี้ไว้ และว่าพระราหูต้องปล่อยเพราะพุทธานุภาพ

ก็การที่เรื่องไม่เป็นจริงเข้ามาแทรกแซงอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้เช่นนั้น คงจะเป็น
ด้วยท่านผู้ร้อยกรองคัมภีร์ชั้นหลัง ๆ ซึ่งมีความเช่ลถลัทธิตามพนเมือง มาแต่งแทรกเข้าไว้
เพราะการถือพระพุทธศาสนายุคหลัง ย่อมมีเหตุผันแปรไปต่าง ๆ ดังพระมคติที่สมเด็จพระเจ้าบรม

ก็ฉายมายังเราได้น้อย เมื่อเป็นดังนั้นแสงพระอาทิตย์ก็ออลลง
ม. เข้าใจละ

จบสุริยโรคาภิบาลปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลันที่ตรัสถามว่า ทุกก่อนพระนาคเสน พระอาทิตย์ย่อม
ร้อนอบอ้าวในเหมันตฤดู แต่ไม่ร้อนอบอ้าวในคิมหันตฤดูเป็นเพราะอะไร
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะในคิมหันตฤดู
เบื้องบนมีหมอกหนาที่ขย เบื้องล่างลมพัดแรง ซึ่งทำให้ละอองฟุ้งขึ้นไปอยู่
ในอากาศ เมื่อเป็นดังนั้น กำลังความร้อนแห่งพระอาทิตย์ที่ฉายแสงลงมา
ยังเราก็บาลลง เราจึงรู้สึกอบอ้าวน้อย ส่วนในเหมันตฤดู เบื้องล่างพน

วงค์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยามว่า “เมื่อ
พุทธกาลล่วง ๑๐๐๐ ปี การถือพระพุทธศาสนาที่ในอินเดียเกิดผันแปร เหตุด้วยการแข่งขัน
ในระหว่างพวกที่สอนศาสนาพราหมณ์ กับพวกที่สอนพระพุทธศาสนาที่มีช้านาน จนชาวอินเดีย
มักถือพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ระคนปนกันไป ดังปรากฏในจดหมายเหตุของหลวงจีน
ฮ้วนเจียง (หรือยวนฉ่าง) ซึ่งไปถึงอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๒ กล่าวว่า ในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์
พระองค์หนึ่งเป็นพุทธศาสนานุปถัมภก ทรงพระนามว่า พระเจ้าสลาทิตย์ ครอบครองเมืองกัณยาคุพธ์
(เดี๋ยวนี้เรียกว่า กาโนช) เป็นราชธานีอยู่ในมัชฌิมประเทศ ให้ทำการสังคายนา แต่งานนั้น
วันแรกให้พระพุทธรูปออกมาเป็นประธาน วันที่สองให้รูปพระอาทิตย์ออกมาเป็นประธาน ถึง
วันที่สามให้รูปพระอิศวรออกมาเป็นประธาน” ดังนี้ ทรงพระมติที่ทรงแสดงไว้นี้ ย่อมนำไป
เห็นว่า ในระหว่างแข่งขันเอาชนะเอาแพ้กันเช่นนั้น ลัทธิต่าง ๆ น่าจะได้ช่องเข้ามาแทรกแซง
อยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างถนัดใจแล้ว และนำสืบมาโดยความไม่รู้สึกรู้
อาศัยเหตุดังกล่าวนี้แล เรื่องที่มกระพตคอยู่ด้วย จึงมีแทรกอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแม่
ชนบาล

แผ่นดินเย็น เขืองบนมหาเมฆเข้าไปจับเป็นก้อน ๆ มีไต่กระจัดกระจายไป
ในที่ต่าง ๆ อนึ่ง ละอองน้ำและฝุ่นธุลีทั้งหลายก็สงบ ไม่ฟุ้งไปในอากาศ ท้อง
ฟ้าสะอาดปราศจากมลทิน ลมหากจะมีก็พัดอย่างอ่อน เมื่อไม่มีมหาเมฆ
มาบัง พระอาทิตย์ก็แผดแสงกล้า ขอถวายพระพร เหตุนี้จึงร้อนใน
ฤดูเหมันต์ ๆ

ม. เข้าใจละ

จบสุริยศัพท์ภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระโพธิสัตว์
ต้องบริจาคบุตรภรรยาให้เป็นทาน เหมือนอย่างพระเวสสันดรโพธิสัตว์เจ้า
ของเรา ทุก ๆ ท่านหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เหมือนกันทุกท่าน

ม. การที่ท่านเหล่านั้นกระทำดังนี้ จะเป็นด้วยท่านสิ้นความรัก
ใคร่ เกิดความรังเกียจในบุตรภรรยาแล้วกระนั้นหรือ

น. หามิได้ แท้จริงปรากฏว่า ท่านยังรักใคร่เมตตาภรรยาบุตร
ภรรยา อย่างเดียวกับคนอื่นรักบุตรภรรยาเหมือนกัน ดังพระเวสสันดร
โพธิสัตว์เจ้าของเรา คราวเมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ๒
พระโอรส คือ พระชาลิกณหาทนต์นั้น ทรงสังเวช และทรงบันดาลโทษ
จะทรงประทุษร้ายพราหมณ์ตอบแทนบ้าง แต่แล้วก็ทรงออกกลั่นความโกรธ
นั้นเสียได้ นั้นชี้ให้เห็นว่า พระองค์ยังทรงเมตตาภรรยาพระโอรสอยู่ เช่น

บิดากบฏตรีตาอันเหมือนกัน แม้พระนางมัทรีพระองค์ก็ยังทรงรักใคร่เช่น
เดียวกัน เพราะได้ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์กันตลอดมา ขอถวายพระพร แต่
ท่านเหล่านั้นมีใจผูกพันในพระสัมาสัมโพธิญาณมากกว่าความรักบุตร
ภรรยา เพราะท่านแน่ใจว่า ต่อไปข้างหน้าพระสัมาสัมโพธิญาณจะเกิด
ประโยชน์สุขแก่ตน พร้อมด้วยบุตรภรรยา และแก่ผู้อื่นเป็นกำไรยิ่งกว่า
หลายเท่า เหตุนี้ท่านจึงพยายามหักใจบริจาคบุตรภรรยาให้เป็นที่ท่านได้

ม. นั้นเชอ การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระนางมัทรี และ
พระชาลิกถาให้เป็นที่ท่านนั้น พระชายาและพระโอรสทั้ง ๒ ทรงยินดี
ในท่านนั้นด้วยหรือไม่

น. ขอถวายพระพร พระนางมัทรีเมื่อทรงทราบเรื่องนักทรงเลื่อม
ใสยินดีตาม แต่พระชาลิกถา หาได้ทรงยินดีด้วยไม่ เพราะยังทรง
พระเยาว์ ไม่รู้เคียงสาอะไร จะพึงเห็นได้จากการที่ทรงวิ่งหนีลงไปซ่อนอยู่
ในสระบัวเป็นต้น

ม. เมื่อเป็นดังนี้ ก็เขื่อนว่าพระโอรสทั้ง ๒ นั้นได้รับแต่ความ
ทรมานยากสองคนพี่น้องเท่านั้น ก็การกระทำบุญให้ท่านเมื่อทำให้ผู้อื่น
เดือดร้อน จะเกิดผลเป็นบุญกุศลเช่นใดอย่างไร

น. อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนพระองค์ทรง
บัญญัติให้เก็บราชพลีจากราษฎรทุกคน เพื่อทรงนำมากระทำวัตถุเป็น
สาธารณประโยชน์และสาธารณสุขชน ขอถวายพระพร ราษฎรเหล่านี้นั้น
บางคนก็สนใจถวาย เพราะความซัดสนบังคับบ้าง เพราะเหตุอื่นบ้าง
ก็เมื่อเป็นดังนี้ วัตถุที่พระองค์ทรงจัดทำขึ้นนั้น จะสำเร็จประโยชน์สุข
แก่พระราชประสงค์หรือไม่

ม. ก็สำเร็จสี่ข้อ

น. นั้นแลฉนโค นกฉนนนเหมือนกัน การที่พระเวสสันดรทรง
 บริจาคพระชฌายาและพระโอรสทั้ง ๒ ให้เป็นทานนั้น แม้ว่าจะเป็นความ
 ทุกข์ใจลำบากกายแก่พระโอรสทั้ง ๒ ก็จริง แต่ก็ทานขารมึนนั้นแลเป็น
 ชัยชัยสำคัญ ส่วนหนึ่งก็ให้พระองค์และผู้คนทั่ว ๆ ไป ได้รับความสุข
 อันใหญ่ยิ่ง ขอถวายพระพร เมื่อเป็นดังนี้ ทานขารมึนนั้นก็คงจักว่าเป็น
 บุญกุศลได้ เพราะเกิดผลเป็นผลประโยชน์สุขทั่วไป

ม. คุณก่อนพระนาคเสน การบริโภคอาหารเกินประมาณจักว่า
 เป็นการเกินสมควรฉนโค แม้การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระชฌายา
 และพระโอรสทั้ง ๒ ให้เป็นทานนั้น ก็จักว่าเป็นการเกินสมควรเช่นเดียว
 กันฉนนนแล หรือเชื่อว่าอย่างไร

น. ความจริงเรื่องนจกัว่าเกินสมควรไม่ได้ เพราะทานปานนั้น
 แล จึงจะเป็นเหตุเป็นชัย จะให้พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ
 ขอถวายพระพร พระองค์ทรงเข้าพระหฤทัยอย่างไร เรื่องทานการให้
 ต้องมีกำหนดให้ด้วยหรือ

ม. มีสี่ข้อ การให้ซึ่งไม่นับว่าเป็นทานมีอยู่ดังนี้คือ

๑. ให้หญิงเป็นภรรยาชาย
๒. ให้โคตัวเมียแก่โคตัวผู้
๓. ให้น้ำเมาคือสุราและเมรัย
๔. ให้รูปลามก
๕. ให้คัสตราวุธ

๖. ให้ยาพิษ

๗. ให้เครื่องของจำ

๘. ให้ไก่ตัวผู้แก่ไก่ตัวเมีย

๙. ให้สุนัขตัวเมียแก่สุนัขตัวผู้

๑๐. ให้เครื่องนบเครื่องตวงซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับโกง

น. ขอถวายพระพร คำที่อาตมภาพทูลถามมิได้มุ่งอย่างนั้น มุ่งว่าการให้ท่านต้องมีกำหนดให้เท่านั้นท่านด้วยหรือไม่

ม. จะมีกำหนดกฎเกณฑ์อะไรเล่าเธอ สุกแต่มีจิตเลื่อมใสเท่าใดก็ให้เท่านั้น

น. ก็ถ้าอย่างนั้น โฉนพระองค์จึงทรงทวงการบริจาคบุตรภรรยาให้เขียนทาน ว่าเป็นการเกินสมควรไปแล้ว ขอถวายพระพร ก็เมื่อบิดาเขียนให้เขา จะให้บุตรวัยใช้หนี้แทนเพื่อเปลื้องตนเป็นไท จะไม่ไต่ทักเคียวหรือ

ม. ไต่สิเธอ

น. นึกเป็นเช่นนั้นแล ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงตั้งพระหฤทัยอยู่เสมอว่า จะทรงบำเพ็ญทานบารมีให้ได้มีเปี่ยม ยาจกมาขออะไรก็จะทรงบริจาคให้ทั้งนั้น เมื่อทรงผูกพระหฤทัยเป็นหนี้รักพระองค์ไว้เช่นนั้นแล้ว ครั้นมีyajกมาขอพระชฌายาและพระโอรส พระองค์ก็มหนาทที่จะต้องชำระหนี้ กล่าวคือทรงบริจาคให้ตามที่yajกขอ ด้วยทรงหวังจะเปลื้องพระองค์และผู้อื่น ให้พ้นจากความเป็นทาสแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ขอถวายพระพร การเป็นเช่นนั้นแล จึงว่าไม่เป็นการเกินสมควร

ม. ที่จริงเรื่องนี้ ควรที่พระเวสสันดรจะทรงบริจาคตัวเองให้เขียนทานจะดีกว่า จะได้ไม่เดือดร้อนถึงผู้อื่น

น. ขอถวายพระพร เมื่อย่างมาขอน้ำ ก็ต้องให้น้ำ ขอข้าวก็
ต้องให้ข้าว นี่เขามาขอเจาะจงเอาพระชานาและพระโอรส แล้วจะมอบ
พระองค์เองให้เขาไป จะเป็นการสมควรละหรือ

ม. เชื่อว่าคงนั้นก็ถูก

น. ขอถวายพระพร ถ้าพราหมณ์ทูลขอเจาะจงตัวพระองค์เอง
แล้ว พระองค์ก็ยินดีจะมอบให้ทันที เพราะว่าพระองค์มีพระหฤทัยผูกพัน
มั่นอยู่ในพระสัมมาสัมโพธิญาณยิ่งกว่าอื่น ชีวิตก็ดี ความสุขส่วนพระองค์
ก็ดี พระองค์ยินดีที่จะทรงพร่าออกให้ เพื่อแลกกับพระสัมมาสัมโพธิญาณ
อยู่ทุกขณะ ขอนี้จะพึงพิสูจน์ไต่จากพฤติการณ์ของพระองค์แต่ต้นจนตลอด

ม. ซอบละ

จบเวสสันดรปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระโพธิสัตว์ทุกๆ
ท่าน กระทำทุกรกิริยา เหมือนพระโคตมโพธิสัตว์เจ้าของเราหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. เป็นเพราะอะไร ท่านจึงได้ต่างกันเช่นนั้น

น. ขอถวายพระพร เป็นเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. ตระกูล
ซึ่งบางท่านก็เกิดในตระกูลกษัตริย์ บางท่านก็เกิดในตระกูลพราหมณ์ ๒.
การสร้างสมขารมี คือบางท่านก็สร้างขารมีมาถึง ๑๖ อสงไขยแสนกัลป์
บางท่านก็ ๘ อสงไขย บางท่านก็ ๔ อสงไขย ๓. อายุ บางท่านก็อายุ

น้อยถึงพระพุทธเจ้าของเรา บางท่านก็อายุมากถึงพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔. รูปพรรณสัณฐาน คือบางท่านก็เล็ก บางท่านก็ใหญ่ ขอถวายพระพร เหตุ ๔ ประการนี้แล กระทำให้ท่านต่างกันเช่นนั้น แต่ว่าถึงต่างกันเช่นนั้น เมื่อมาไตรตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ย่อมตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ และประกอบด้วยพระคุณสมบัติเช่นเดียวกัน

ม. ถ้าอย่างนั้น พระโพลีสัตว์เจ้าของเราจะทรงกระทำทุกกรกิริยาให้เป็นการลำบากทำไม

น. ขอถวายพระพร พระโพลีสัตว์แต่ก่อน ๆ ต่อขารมีแก่กล้าแล้ว ท่านจึงออกบรรพชา ส่วนพระโคตมโพลีสัตว์เจ้าของเรา เมื่อเสด็จออกบรรพชานั้น ขารมียังอ่อนอยู่ เหตุนี้จึงต้องทรงกระทำทุกกรกิริยา (๑) เพื่ออบรมขารมีให้แก่กล้าขึ้น

(๑) ก่อนแต่จะพูดถึงทุกกรกิริยาก็คือการทำอะไร และเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงทรงบำเพ็ญจะขอกล่าวถึงปฏิบัติ ซึ่งพราหมณ์นิยมบำเพ็ญกันอยู่ในสมัยพุทธกาลเสียก่อน ๆ อันปฏิบัติที่พราหมณ์พากันนิยมทำอยู่ในยุคนั้น ย่อมแบ่งได้เป็น ๒ สาย หย่อนสาย ๑ ถึงสาย ๑ สายต้นนั้นได้แก่ ปฏิบัติที่เขาบำเพ็ญเพื่อหวังความสุขอันเกี่ยวข้องกับสตรีและสิ่งน่ารักใคร่อย่างอื่น เนื่องด้วยเขามีความนิยมในปฏิบัติอันนี้เป็นลัทธิประเพณี จึงปรากฏว่า ฤๅษีทั้งหลายโดยมากมีลูกเมียทั้งนั้น เพราะเขาถือว่าลูกชายย่อมบ่งกันมิให้ตกนรกได้ นอกจากนี้ ลูกสาวใครจะทำการสมรส บิดามารดาต้องขอความสวัสดิ์จากฤๅษีทั้งหลายก่อน จึงแต่งงานภายหลัง ถ้าได้ทำเช่นนี้จัดว่าเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ แม้ชายผู้เป็นสามีก็ไม่รังเกียจความไม่บริสุทธิ์ของหญิงนั้น เรื่องนี้หนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ มีข้อความพิสดารละเอียดล่อออกมา แต่จะคัดมาไว้ในตอนหนึ่ง ดังนี้ “พราหมณ์ถ้าเป็นผู้หญิง ต้องมีการวิวาห์ อวาหะ แต่ภายในอายุ ๑๒ ปีลงมา ถ้าอายุเกิน ๑๒ ปีขึ้นไป จะทำการวิวาห์อวาหะกับผู้ใดไม่ได้ ต้องนับว่าเป็นคนทสี่คนแล้ว ต้องเป็นนางพราหมณ์สำหรับบูชา เทวรูปในเทวสถานไปจนตลอดสหัสวัต เพราะฉะนั้น จึงมักต้องทำการวิวาห์อวาหะเสียแต่ยังเด็ก ๆ หรือแต่แรกเกิดมาทีเดียว ถ้าเด็กหญิงผู้ใดเคราะห์ร้าย เด็กชายซึ่งได้ทำการอวาหะวิวาห์ไว้แต่ยัง

เล็กอยู่ตายไปเสีย ต้องนับว่าเป็นหม้าย ทั้งไม่ได้อยู่กับกันด้วยกันเช่นนั้น บางทีเด็กอายุขวบหนึ่งสอง
 ขวบเป็นแม่หม้าย เด็กหม้ายเช่นนั้น เมื่อโตขึ้นอายุครบ ๑๒ ต้องโกนศีรษะแต่งตัวด้วยผ้าหยาบ
 จะสวมเครื่องประดับอันใดก็ไม่ได้ เกณฑ์ให้ซักประจำสวดมนต์ภาวนาไปจนตลอดสิ้นชีวิต ทรัพย์สิน
 มรดกของบิดามารดาจะรับจะรักษาก็ไม่ได้ ต้องตกไปแก่ญาติพี่น้องที่เป็นผู้ชาย ถ้าญาติพี่น้องมีใจ
 เมตตากรุณาอยู่ ก็เลี้ยงดู ถ้าไม่มีใจเมตตากรุณาละเลยเสีย จะไปฟ้องร้องแห่งใดก็ไม่ได้ ต้อง
 ขอรทานเขากิน แต่มีข้อบังคับสกัดข้างฝ่ายชายไว้เหมือนกันว่า ถ้าผู้ใดไม่มีบุตรที่จะสืบตระกูล
 บิดาและปู่ของผู้นั้นจะต้องตกรุ่นหนึ่งซึ่งเรียกชื่อว่า ปู่ ถ้าลูกของตัวมีภรรยาไม่มีบุตรชาย ก็
 เป็นอันพันทุกซ์ ถ้ามีหลานเหลนสืบลงไปอีก ทวดปู่และบิดาก็ได้รับผลอันพิเศษเลื่อนขั้นไปตาม
 ลำดับ” ต่อจากนี้ได้ทรงนำนิทานในคัมภีร์มหาภารตมาตรัสเล่าไว้ ซึ่งมีใจความว่า “พราหมณ์
 ผู้นั้น ชื่อชรัตกะรุ ประพฤติพรตตั้งความเพียรได้ฉานสมาบัติ เทียวไปนมัสการสถานศักดิ์สิทธิ์
 ต่างๆ วันหนึ่งไปพบบรรพบุรุษของตนห้อยศีรษะลงมาตรงปากหลุมใหญ่ เท้าช้ำ ได้รับทุกข-
 เวทนามาก จึงได้ถามไล่เลี้ยงดู บรรพบุรุษนั้นจึงเล่าเรื่องให้ฟังว่า ตนมีบุตรคนหนึ่งชื่อ ชรัตกะรุ
 และเพราะบุตรคนนั้นประพฤติด่วนละเว้นการมีภรรยา ไม่มีบุตรสืบสายโลหิต ตนจึงต้องมาลำบาก
 อยู่เช่นนั้น และต่อมาชรัตกะรุมีภรรยาและบุตร บรรพบุรุษของเขาก็พ้นจากทุกข์ทกล่าวมาแล้วนั้น”

อันความนิยมของพราหมณ์เช่นนั้น แม้ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนาก็มีปรากฏอยู่ เช่นเรื่อง
 พระสุทินในมหาวิภังค์ วินัยปิฎก ซึ่งกล่าวว่า “พระสุทินเป็นบุตรกลั่นทกเศรษฐีในเมืองเวสาลี
 ออกบวชเมื่อมีภรรยาแล้ว แต่ยังไม่มียุติ บิดามารดาจึงอ้อนวอนขอให้กลับมาสู่สมรสอีก ด้วย
 ใครจะได้หลานไว้ครองสกุล” นี้ก็น่าจะเป็นอันว่า กลั่นทกเศรษฐีอยู่ในจำพวกพราหมณ์ซึ่งมีความ
 นิยมลัทธิอันนี้อยู่เหมือนกัน

ส่วนสายตงนั้น ได้แก่การทรมานร่างกายด้วยวิธีต่างๆ เรื่องหนึ่งสอิลทธิของเพื่อนเขียน
 ไว้ว่า “ในหนังสือลิลิตวิสูตร กล่าวถึงวิธีทรมานกายในพุทธกาลว่า มีต่างๆกันเช่น นั่งพับขาอยู่
 นิ่งในที่เดียวเป็นเวลานาน บางจำกัดื่มอาหารเช่น กินอาหารวันละครึ่ง หรือเว้นวันกินครึ่งหนึ่ง
 หรือกินเป็นระยะ กำหนดสวัน หกวัน หรือ สิบสวันต่อครึ่งหนึ่ง บางนอนบนผ้าเปียก บนถ่านเผา
 บนกรวดหิน บนแผ่นดินไม้ บนหนาม หรือไม่นอนกว่าเป็นนิตย์ บางคนบำเพ็ญตนเป็นขเปลือย
 หรือเอาเถาถ่านฝุ่นและโคลนทาตัว บางก็อดควัน สูดไฟ เผ่งแดดแต่แสงตะวัน หรืออยู่ในที่อันมีไฟ
 ทั้ง ๕ ล้อมรอบตัว (คือ จุดไฟไว้สุมมิมดวงตะวันเป็นทหา) บางก็ยกขาข้างหนึ่ง หรือยกมือขึ้น
 ข้างหนึ่ง หรือใช้เดินเข้า นอนห่มตัวอยู่บนหินที่สุมไฟให้ร้อน บางที่ใช้ชีวิตอยู่ในน้ำเสมอไป หรือ
 ห้อยโหนตัวอยู่กลางหาวก็มี”

อันเหตุที่เขานิยมประพฤติกการทรมานกายต่างๆ เป็นวัตรเช่นนั้น ก็เพราะเขาถือว่าเศษแห่ง

ม. ก็ทำไม ท่านจึงไม่รอให้ขารมีแก่กล้าเสียก่อน แล้วจึงเสด็จ

ออกบรรพชาเล่า

น. เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเห็นหมู่ชนตเกิดมา พากันแก่เจ็บ
ตายไปเปล่า หาได้ทำชีวิตให้เป็นประโยชน์เท่าไรไม่ ยิ่งในหมู่ชนที่มั่งคั่ง
ซึ่งโดยมากมีสตรีชาวเรือทั้งกลางวันกลางคืน หมักหมมไปด้วยอารมณ์อัน

การประพฤตวิตรถดังนั้น ย่อมบันดาลให้ร้อนถึงพระเป็นเจ้า ๆ เห็นกำลังความเพียรไม่ทอดหยก
ประสิทธิพรให้ตามความปรารถนา ข้อเรื่องในรามายณะมีปรากฏเป็นพยานอยู่มาก อนึ่ง เขาถือ
ว่า การทรมานกายดังนั้น เป็นการฟอกวิญญาณให้บริสุทธิ์ ไม่ต้องตกนรก ตายก็ไปเกิดชั้นพรหม
โลกอันเป็นชั้นสูงสุด ซึ่งเขาถือว่าไม่ต้องจุดไฟแปรผันต่อไปอีก วิธทรมานกายต่างๆดังกล่าวมานี้แล
ได้แก่ทุกกรกิริยา

และเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาเมื่อแรกทรงผนวช ก็เห็นจะเป็นเพราะพราหมณ์
ผู้เป็นเจ้าของนครนิคมได้รับความนิยมนับถือของคนทุกๆ ชั้น ที่สุดพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธ
บิดาก็ทรงนิคม ด้วยปรากฏว่าได้ทรงอัญเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน เข้าไปเลี้ยงในวัง เมื่อวันทรง
ขนานพระนามพระราชโอรสเป็นต้น แม้พระพุทธเจ้าเอง เมื่อยังทรงพระเยาว์ก็ทรงอบรมศึกษาวิชา
ในสำนักดาบสผู้เป็นชาติพราหมณ์อยู่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระองค์ก็ย่อมจะทรงทราบว่า ลัทธิ
ของพราหมณ์ย่อมมีคนนิยมนับถืออยู่มาก เมื่อคนหมู่มาพากันนิยมประพฤตตาม ก็น่าจะมีผลอยู่
บ้าง เหตุนี้เมื่อทรงเบอหน่ายต่อเพศฆราวาส เสด็จออกทรงบรรพชา จึงได้ทรงลองบำเพ็ญ
ทุกกรกิริยา และทรงกระทำอย่างจริงจัง เวลาล่วงไปถึง ๖ ปี แต่พระองค์มีพระนิสัยไม่มมง่าย ไม่
หลับตาเชื่ออย่างเขาทั้งหลาย ซึ่งปรากฏว่าเขากระทำกันอยู่ตลอดชีวิตโดยมาก ทรงเห็นว่าการทรมาน
ร่างกายไม่เป็นทางให้ได้ประสพผลดังทรงมุ่งหวัง จึงทรงเปลี่ยนวิธทรมานพระหฤทัย ที่สุดก็ได้
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ต้อง เกิด แก่ เจ็บตาย สมพระประสงค์

แท้จริง การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำทุกกรกิริยามาในเบื้องต้น ก็ไม่เป็นการไร้ผลเสียทีเดียว
เมื่อถึงคราวตรัสสอน ผู้ที่มีความนิยมฝังอยู่ในปฏิบัติทาง ๒ สายนั้น พระองค์ก็ทรงชี้แจงโทษให้
ฟัง โดยอ้างการกระทำของพระองค์เป็นพยาน แรกโปรดพระบัญญัติคฤกษุ พระองค์จึงสามารถ
ถอนความเชื่อซึ่งท่านทั้ง ๕ นั้น เห็นตั้งอยู่ในผลของการทรมานกายจนเสียได้โดยง่าย ให้กลับใจ
มาดำเนินในปฏิบัติทางสายกลาง คือมรรค ๘ ประการ ได้สมพระพุทธประสงค์

เหตุนี้การทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา จะจัดว่าเป็นการทรงอบรมบารมดีดังที่กล่าวในปัญหาหนาน่าจะได้

ล่อให้หลงและมัวเมา ก็ยังทำให้ชีวิตหมั่นหนักเข้า เมื่อทรงพิจารณาเห็น
 กิ่งนี้ ก็ทรงเขื่อนหน้ำยในการถือเพศเป็นผู้ครองเรือน ทรงเห็นบรรพชาเป็น
 อุบายที่จะให้ห่างจากอารมณ์นั้นๆได้ และเป็นช่องทางที่จะให้บำเพ็ญปฏิบัติ
 อันเป็นประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น ทำชีวิตให้มีผลไม่เป็นหมัน ขอถวาย
 พระพร เนื่องด้วยพระองค์ทรงเขื่อนหน้ำยเพศฆราวาส และทรงเห็นคุณแห่ง
 บรรพชาเพศเช่นนั้นแล จึงรับเสด็จออกบรรพชา

ขอถวายพระพร ในขณะที่เมื่อพระองค์ทรงเขื่อนหน้ำยและดำริจะเสด็จ
 ออกบรรพชಾಯุ่ นั้น มีพระยามารตน ๑ (๑) ทราบพระดำรินั้น จึงรีบมา
 ห้ามปรามว่า อย่าทกข์ไปเลย อีก ๗ วันท่านก็จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 แต่พระองค์หาทรงยินดีตามถ้อยคำของพระยามารไม่ เพราะทรงเขื่อนหน้ำย
 และทรงตัดข่วงซึ่งเคยผูกมัดพระองค์ไว้แต่เดิมาคแล้ว

ม. นี้เธอ ห่วงผูกมัดสัตว์โลกมีอยู่เท่าไร คืออะไรบ้าง

น. มี ๑๐ คือ มารดา ๑ บิดา ๑ บุตร ๑ ภรรยา ๑ ญาติ ๑
 มิตร ๑ ททรัพย์ ๑ ลาภสักการะ ๑ อีสริยยศ ๑ กามคุณ ๑ ขอถวายพระพร
 ห่วง ๑๐ ห่วงนั้นแล คล้องสัตว์โลกไว้ไม่ให้ตนออกจากกองทกข์ได้

ม. แม้จะตัดห่วงไว้ขาดแล้ว แต่เมื่อขารมียังไม่แก่กล้า ก็ควรจะ
 รอไปก่อน จะไม่ได้หรือ

น. ขอถวายพระพร โลกย่อมคุมหมั้นบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ คือ ๑.
 หญิงหม้าย ๒. ผู้ไร้ญาติมิตร ๓. คนมีค่าตัวมาก ๔. คนทุพพลภาพ
 ๕. คนเจ็บ ๖. คนแคบคนชั่วเป็นมิตร ๗. คนจน ๘. คนขัดสนอาหาร

(๑) พระยามารในที่นี้ ถ้าจะว่าโดยธรรมาธิฐาน ก็น่าจะได้แก่การที่พระองค์ทรงนึกไปถึง
 ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

๕. คนเกียจคร้าน ๑๐. คนแก่ ขอถวายพระพร พระมหาบุรุษเจ้า ทรงคำนึงถึงบุคคล ๑๐ จำพวกนี้แล้ว ทรงเห็นว่าพระองค์ไม่ควรจะเป็นเช่น เขาทั้งหลายเหล่านั้น ควรจะหาโอกาสรีบประกอบความเพียร ไม่ควรจะ ประมาทอยู่ เหตุนี้พระองค์จึงร้ออยู่ไม่ได้

ม. เมื่อพระองค์ทรงกระทำทฤทธิกรรม ไม่ได้รับผลสมพระประสงค์ แล้ว ทรงเฉลียวพระเหตุทักว่า จะร้อยหนทางตรัสรู้จะมีโดยประการอื่นนั้น เป็นด้วยพระองค์ผลออกไปหรืออย่างไร

น. ขอถวายพระพร บุคคลจะเป็นผู้มีกำลังใจน้อย มีปรกติอ่อนแอ ก็ด้วยเหตุ ๒๕ ประการ คือ ๑. ความโกรธ, ๒. ความผูกโกรธ, ๓. ความ ลขหู่คุณท่าน, ๔. การตีเสมอท่าน, ๕. ความริษยา, ๖. ความตระหนี่, ๗. มายา, ๘. โอ้อวด, ๙. หัวท้อ, ๑๐. แข็งทื่อ, ๑๑. ถ้อทัว, ๑๒. ทุ ห്മินท่าน, ๑๓. มัวเมา, ๑๔. ความประมาท, ๑๕. ความง่วงเหงาหาว นอน, ๑๖. ความเพลิกเพลिन, ๑๗. เกียจคร้าน, ๑๘. อ่อนแอ, ๑๙. คบ คนชั่วเป็นมิตร, ๒๐. รูป, ๒๑. เสียง, ๒๒. กลิ่น, ๒๓. รส, ๒๔. โผฏ จูัพพะ, ๒๕. ความหิวความระหาย

ขอถวายพระพร ก็พระมหาบุรุษทรงผ่อนการเสวยพระอาหารลง โดยลำดับ จนไม่มีพระกำลัง แม้ทรงพยายามถึงปานนั้นก็ยังไม่ประสบผล สมพระประสงค์ พระองค์จึงทรงท้อพระเหตุทักที่จะบำเพ็ญต่อไปอีก และ ทรงเฉลียวพระเหตุทักว่า ทางตรัสรู้จะมีโดยเหตุอื่น ทรงใคร่ครวญถึง เหตุการณ์ที่พระองค์ได้ทรงผ่านมาแล้วแต่หนหลัง ทรงนึกสาวไปถึงคราว เมื่อพระองค์เป็นพระราชกุมารเสด็จประทับอยู่ ณ ภายใต้อันหว่า ทรงสังข ระวังอารมณ์ทั้งหลาย สำรวมจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว เกิดผลแยกกาย จึง

ทรงสนนินยฐานว่า นี่อาจจะเป็นทางตรัสรู้ต่อแต่นั้นมา ก็เริ่มทรงบำรงร่างกายให้เป็นปรกติ ทรงฝึกหัดพระหฤทัยไม่ให้คึนรนเป็นสมาธิจิต

ขอถวายพระพร เป็นด้วยเหตุดังกล่าวมานี้แล หาใช่เป็นด้วยพระองค์ทรงเปลอไปไม่

ม. เชอว่านชอขแล้ว

จบทุกรกิริยาขัญหา

บัญหาที่ ๗

พระเจ้ามลิตนทตรัสถามว่า ขุก่อนพระนาคเสน ขัญกัขยาป ไหนจะมีกำลังกว่ากัน

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร ขัญมีกำลังมากกว่า

ม. จะไม่เชนเชนนันสิเชอ ตามที่ไต่ยินไต่เห็นมา คนทำขยาปยอมไต่รับผลเผ็ตรอื่นต่าง ๆ และโดยมากไต่รับผลในขัจจุบัน ส่วนคนทำขัญมีข้างหรือซังไต่รับผลในขัจจุบัน

น. ขอถวายพระพร มี

ม. ไครข้าง

น. คอ ๑. พระเจ้ามันธาตุราช ๒. พระเจ้านेमิราช ๓. พระเจ้าสาธินราช ๔. นายคิณฑาล

ม. ที่เชอว่านคกค้ำขรรพ์นัก ว่าเฉพาในคาสนาพระโคคคัมสัมา สัมพุทธเจ้าน มีข้างหรือไม่

น. ขอถวายพระพร มี คอ นายปุณณะ ผู้ถวายอาหารบิณฑ-

ชาติแก่พระสารีบุตร แล้วได้รับตำแหน่งเศรษฐีในวันนั้น ๑, นางโคปลา
 มาตา ถวายบิณฑบาตแก่พระคหากัจจายนเถระ แล้วได้รับตำแหน่งอัคร
 มเหสีของพระเจ้าอเทวนในวันนั้น ๑, นางสุปปียาวาสลิกา ถวายเนื้อของตนแก
 ถวายพระภิกษุใช้ ถึงวันที่ ๒ แผลก็หายสนิทไม่มีแผลเป็นเลย ๑, นาง
 มลลิกา ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระพุทธเจ้า แล้วได้รับตำแหน่งพระอัคร
 มเหสีของพระเจ้าโกศลในวันนั้น ๑, นายสมณ มาลาการบูชาพระพุทธเจ้า
 ด้วยดอกมะลิ ๘ กำมือ แล้วได้ทรัพย์สินสมบัติมากมายในวันนั้น ๑, เอก
 สาฎกพราหมณ์ บูชาพระพุทธเจ้าด้วยผ้าห่ม แล้วได้รับพระราชทานทรัพย์สิน
 สมบัติต่างๆ ๑, ขอถวายพระพร ชนเหล่านี้ได้รับผลแห่งบุญกุศลในปัจจุบัน
 ะ ะ
 ทงน

ม. ถึงเช่นนั้น ก็มีเพียง ๖ คนเท่านั้น ส่วนคนทำบาปต้องได้รับ
 โทษทัณฑ์ในปัจจุบันนี้ได้ตั้งร้อยตั้งพัน ตกอนพระนาคเสน อสทิสถาน (๑)
 ที่พระเจ้าโกศลราชทรงบริจาคในพระพุทธศาสนา เขาก็ทรงทราบก็แล้ว
 มีใช้หรือ

น. ขอถวายพระพร

ม. หลังจากทรงบำเพ็ญทานแล้ว พระเจ้าโกศลได้ทรงบริจาค
 ศักดิ์หรือทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งเป็นผลของท่านในทันทีนั้นอย่างไรบ้างหรือไม่

น. ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. เป็นเช่นนั้นแล ข้าพเจ้าจึงค้านเชื่อว่า บำปมีผลแรงกว่าบุญ

(๑) อสทิสถาน คือทานที่ไม่มีคราวไหนจะเปรียบ ได้ตามเรื่องว่า พระเจ้าโกศลกับ
 ชาวพระนคร ทรงบำเพ็ญและทำทานแข่งกัน ต่างฝ่ายต่างท่วขึ้นไปโดยลำดับ ที่สุดพระเจ้าโกศล
 ทรงบำเพ็ญเกินวิสัยที่ชาวพระนครจะทำตามพระองค์ได้ คือทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถึง ๑๕ โกฎิ
 และสังฆของซึ่งมีค่าอีกมากมาย

น. ข้าพเจ้าทำได้เร็ว แต่ได้ผลน้อย ข้าพหมกทำได้ช้า แต่ได้ผลมาก ขอถวายพระพร นี้พระองค์จะทรงเห็นว่า อย่างไรผลมาก น้อยกว่ากัน

ม. ก็ข้าพหมกได้เร็วได้ผลมาก

น. บุญบาปก็เช่นเช่นเดียวกันนั่นแหละ คือบุญมีผลมากกว่า แรงกว่า จึงได้ผลช้า ส่วนบาปมีผลน้อยกว่า เขากว่า จึงให้ผลเร็ว

ม. ข้าพเจ้าจะเปรียบให้เธอฟังบ้าง ทหารคนใดสามารถจับศัตรูได้โดยเร็วพลัน ทหารคนนั้นชื่อว่า เป็นผู้องอาจ แกล้วกล้า มีกำลังมากกว่า นี้เธอ สิ่งที่แปรไปเร็วให้ผลเร็ว ก็เพราะว่าสิ่งนั้นเป็นสภาพที่มีกำลัง เช่น กับทหารผู้กล้าหาญนั้นแล ฟังดูตัวอย่างเช่นคนที่ชำนาญมนุษย์ หรือลัททรพย เขา ในเวลานั้นแล เจ้าพนักงานจะต้องจับเอาตัวมาเพื่อลงโทษทันที

น. นั้นถูกทำโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง เพราะการกระทำนั้น ๆ เป็นความผิดที่พระราชบัญญัติได้ระบุไว้ และจะจัดว่าเป็นโทษของบาปก็ถูก ขอถวายพระพร แต่ว่านพระองค์ทรงยกมาด้วยมีพระประสงค์จะแสดงให้ เห็นว่า บาปมีกำลังมากกว่าบุญนั้นไม่ได้ เพราะการทำบุญ กฎหมายมิได้ระบุผลที่จะพึงได้รับไว้ ฉะนั้นจึงไม่มีทั่วไปว่า คนทำบุญได้รับผลทันที เหมือนคนทำบาป ขอถวายพระพร ถ้าพูดถึงกาลข้างหน้า บุญเป็นให้ผล แรงกว่าบาป ตัวอย่างความชอบ เช่น พระองค์ลีมาลย์ ซึ่งตามประวัติ ปรากฏว่า ท่านชำนาญเสียจำนวนน้อย ครั้นท่านได้บรรลุนิพพานแล้ว ผลแล้ว บาปนั้นก็ตามท่านไม่ทัน เพราะพระอรหัตตผลซึ่งเป็นตัวบุญกาง กั้นไว้เสีย

ม. พอฟังได้

ขบกุสลากุสลานัปลวาชัญญา

๔ บัญญาที่ ๘

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน การที่ท่ายกทำ
บุญให้ทาน แล้วแผ่ส่วนบุญอุทิศส่งไปยังญาติมิตรที่ตายไปแล้วนั้น ญาติ
มิตรนั้น ๆ จะได้รับผลแห่งบุญกุศลทุกคนหรืออย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ทุกคน ได้รับเฉพาะ
แต่ญาติมิตรที่ไปเกิดเป็นเปรตจำพวกปรตัตตปชีวีเปรตเท่านั้น นอกจาก
พวกนี้แล้ว เป็นอื่นไม่มีโอกาสที่จะได้ผลแห่งบุญกุศลนั้น ๆ

ม. ก็ถ้าญาติมิตรของท่ายกมิ ได้ไปเกิดเป็นเปรตจำพวกนั้นเลย
ผลแห่งบุญกุศลนั้น ๆ จะมีสูญไปเสียหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่สูญ

ม. ถ้าไม่สูญ ใครจะได้รับ

น. ขอถวายพระพร ก็ท่ายกนั้นแลเป็นผู้ได้รับ

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เจ้าถิ่นจัดอาหารไว้รับแขก ก็ถ้าแขกไม่ได้บริโภคอาหาร
นั้น ๆ จะพึงเป็นของใคร

ม. ก็เป็นของ ๆ เจ้าถิ่นเสีย

น. นั้นแลฉันใด นกฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ทำบุญให้ทานแล้วแผ่
ส่วนบุญอุทิศส่งไปยังญาติมิตรที่ตายไปแล้ว ถ้าญาติมิตรไม่ได้อยู่ใน

จำพวกที่มีโอกาสจะได้รับผลแห่งบุญกุศลที่อุทิศไปให้ไซ้ ผลบุญนั้น ๆ ก็ไม่
สูญ คงเป็นของแห่งผู้ทำบุญให้ท่านเช่นเดียวกันนั้นแล ขอถวายพระพร
อันการแผ่ส่วนบุญอุทิศให้นั้น ย่อมเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลยิ่งขึ้นอีกส่วนหนึ่ง
ด้วย เพราะว่าการอุทิศให้นั้น ประกอบด้วยผู้มีเจตนามุ่งบูชาบุญคุณ
ท่านหรือมีเมตตากรุณาในผู้ตายไปแล้ว

อาศัยเหตุผลที่บุญยังคงเป็นของแห่งทายก และเพิ่มพูนยิ่งขึ้นอีก
เช่นนั้นแล ผลบุญที่อุทิศส่งไปให้นั้น จึงจัดว่าสูญไม่ได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบเปิดอุททิสต์ผลปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ส่วนบุญอุทิศให้
กันไว้ ก็ส่วนขาดแล้ว จะอุทิศให้กันไว้หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้

ม. เป็นด้วยอะไรจึงไม่ได้

น. ขอถวายพระพร เป็นด้วยขาดมีผลบิขันธ์หัวใจ ทำให้ให้หุดหู่
เมื่อเป็นเช่นนั้นขาดก็มัวงอนแคบ มีผลจำกัด แบ่งให้ผู้อื่นทั่ว ๆ ไปไม่ได้
ผู้ใดกระทำก็เฉพาะผู้นั้นเท่านั้น ซึ่งจะเป็นผู้ได้รับผลของขาด

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. หยกคน่านน้อย หยกตกลงทพนดิน ขอถวายพระพร หยกคน่าน

นั่นจะทำให้แผ่นดินชุ่มซาบทั่วไปได้หรือไม่

ม. ไม่ได้สิเธอ หยกที่โหนดก็ชุ่มซาบเฉพาะที่นั่น

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะหยาดน้ำนั้นมันน้อย

น. ขาป ซึ่งมีผลจำกัด ก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกับหยาดน้ำอื่น

น้อยนั่นแล เมื่ออุทิศให้ผู้อื่น จึงไม่ชุ่มซาบไปได้ ขอถวายพระพร ก็ถ้า
เป็นน้ำฝน แผ่นดินย่อมจะชุ่มซาบได้มากมายมิใช่หรือ

ม. ก็อย่างนั้นสิเธอ เพราะน้ำฝนเป็นของมาก จึงทำให้แผ่นดิน

ชุ่มชื้นได้มาก

น. นั่นแลฉันใด แม้บุญก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือมีผลเอิบอาบใจ

ปลูกความชุ่มชื้นอยู่ทุกขณะจิต เมื่อมาอุทิศให้คนอื่นจึงชุ่มซาบไปถึง

ม. เพราะมีเหตุผลเป็นอย่างไร ขาปกับบุญจึงได้ต่างกันเช่นนั้น

น. เพราะขาปมีผลเป็นทุกข์ระกำใจ ไม่ชวนให้กระทำต่อไป ทำ

ให้ผู้กระทำเกิดความระอาที่อดอยาก เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เขินว่ามิมีเหตุผล

จำกัด มีทางขยายตัวออกได้น้อย ส่วนบุญมีผลเป็นสุขเย็นกายเย็นใจ ผู้

กระทำเกิดความเอิบอิ่มใจอยู่ทุกขณะจิต คือขณะจะทำใจก็สบาย ขณะทำ

อยู่ ใจก็พลัดเพลินทำแล้วใจก็เบิกบาน และเพิ่มพูนความปราโมทย์ขึ้น

ทุกขณะทันถึง เป็นอันว่ามีผลขยายตัวออกไปได้เต็มอ เหมือนก้อนหินตก

ลงไปใต้น้ำ ย่อมทำให้กระแสน้ำกระจายออกไปทุกที่ ฉะนั้น

ขอถวายพระพร เปรียบด้วยมีเหตุมีผลเป็นเช่นนั้น บุญกับขาปจึง

ต่างกันเช่นนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ขบกุศลกุศลมหันตตามหันตภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลนทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คนที่นอนฝัน
เป็นเพราะอะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะลมกำเริบ ๑,
เพราะตีกำเริบ ๑, เพราะเส้ลมหะกำเริบ ๑, เพราะเทวดาสังหรณ์ ๑,
เพราะอารมณ์ที่แนบอยู่กัจิต ๑, เพราะบรรพนิमित ๑, ขอถวายพระพร
ใน ๖ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือยิ่งกว่าเป็นเหตุให้คนเรานอนฝัน และ
ฝันเพราะบรรพนิमितเป็นต้นที่แน่นอน

ม. ขณะเมื่อจะฝัน เห็นด้วยนิमितผ่านเข้าไปหาจิตหรือ เป็นด้วย
จิตไปยึดเอานิมิตมาฝัน หรือมีใครมาบอก

น. ขอถวายพระพร เป็นด้วยนิमितผ่านเข้าไปหาจิต หาใช่เป็น
ด้วยอย่างอื่นไม่ เปรียบเหมือนเงาที่กระทบ นิมิตใดแก่เงา จิตใดแก่กระทบ
ฉะนั้น

ม. ขณะเมื่อฝันหลับหรือตื่น

น. มีใช้ในขณะหลับหรือตื่น ขณะใดที่จิตจะก้าวลงสู่ภวังค์ หรือ
ก้าวมาจากภวังค์ ขณะนั้นแลเป็นเวลาที่จะฝัน ขอถวายพระพร คนหลับ ๑
ท่านที่เข้านโรธสมาบัติ ๑ จิตไม่หวนไหวจิตก้าวลงสู่ภวังค์ เมื่อเป็นดังนี้
นิมิตก็ผ่านเข้าไปไม่ถึงจิตเหมือนแสงพระอาทิตย์ เมื่อมีเมฆและ

หมอกเป็นต้น มาขีตขิงเสียบ ก็ส่องแสงมายังเราได้น้อยหรือไม่ถึงเลยฉะนั้น
 ส่วนคนตนอยู่จิตขุ่นมัวไม่แน่นอน ไม่เป็นปรกติ นิมิตก็เดินไปไม่ถึงจิต
 เช่นเดียวกัน

ม. นี้เธอ เข็องตน ท่ามกลาง และที่สุดแห่งความหลับมีหรือไม่

น. มี คือขณะเมื่อร่างกายบางส่วนพักผ่อนหยุดการทำงาน นเป็น
 เข็องตน ขณะเมื่อจิตหลับม่อไปคจวานรหลับ นเป็นท่ามกลาง ขณะเมื่อ
 หลับสนิทจิตก้าวลงสู่ภวังค์ นเป็นที่สุดแห่งความหลับ ขอถวายพระพร
 ท่ามกลางแห่งความหลับนั้นแล เป็นเวลาที่จะฝัน

ม. เข้าใจ

จบสิ้นปัญหา

วรรคที่ ๙

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามลินทศรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน สัตว์ทุกจำพวก
 ค่อยเมอดังวาระจึงตาย หรือว่าไม่ถึงวาระก็ตายเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมมีทั้ง ๒ ประการ

ม. เป็นอย่างนั้นหรือเธอ

น. ขอถวายพระพร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นผลไม้ ซึ่ง
 หล่นจากต้นบ้างหรือไม่

ม. ก็เคยเห็นอยู่บ้าง

น. ผลไม้ที่หล่นจากต้นนั้น ๆ ขอลวายพระพร มีแต่สุกอย่าง
เคียวหรือคิขกม

ม. สุกกมคิขกม

น. ผลที่สุกแล้วไม่มีปัญหา แต่ที่ยังคิขอยู่เป็นเพราะอะไรจึงหล่น

ม. เป็นเพราะถูกหนอนไซข้าง นกจิกกินเล่นข้าง ถูกลมแรงพัด
หล่นข้าง

น. ขอลวายพระพร นึกเป็นเช่นเคียวกนนั้นแล ผู้ที่ตายโดยถึง
อายุขัย ชื่อว่าตายโดยถึงวาระ ส่วนนอกจากนั้นจะตายเพราะเหตุไรก็ตาม
ซึ่งนอกจากเพราะผลกรรม ชื่อว่าตายโดยยังมีถึงวาระ

ม. แต่ความเห็นของข้าพเจ้ามีอยู่ว่า จะตายเมื่อไรหรือ เพราะ
ประการไรก็ตาม ชื่อว่าตายโดยถึงวาระทั้งนั้น

น. ขอลวายพระพร หาเป็นเช่นนั้นไม่ อาตมภาพจะแจ้งประเภท
บุคคลที่ตายก่อนถึงวาระมาถวายเป็นตัวอย่าง คนทนความหิวไม่ไหวตาย ๑
คนทนความระหายไม่ไหวตาย ๑ คนถูกงูกัดตาย ๑ คนกินยาพิษตาย ๑
คนถูกไฟลวกตาย ๑ คนตกน้ำตาย ๑ คนถูกประทุษร้ายด้วยคัสตราวุธ
ตาย ๑ คน ๗ จำพวกนี้แม้จะตายเมื่อมีอายุมากแล้ว ก็จักว่ายังไม่ถึง
วาระ เพราะความตายนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยอุบัติเหตุ ขอลวายพระพร ก็เหตุ
ที่จะให้ความตายเกิดมีขึ้นนั้น มีอยู่ ๘ ประการ คือ

๑. เพราะโรคมืดมเป็นสมุฏฐาน
๒. เพราะโรคมืดเป็นสมุฏฐาน
๓. เพราะโรคมืดเสมหะเป็นสมุฏฐาน
๔. เพราะโรคมืดสันนิบาตเป็นสมุฏฐาน

๕. เพราะความเปลี่ยนแปลงของฤดู

๖. เพราะบริหารอริยาบถไม่เสมอ

๗. เพราะความเพียรของผู้คน

๘. เพราะผลของขุพพกรรม

ขอถวายพระพร ผู้ที่ตายเพราะเหตุ ๘ ประการเบื้องต้น แม้แต่ประการใดประการหนึ่ง ซื่อว่าตายยังไม่ถึงวาระ ส่วนผู้ที่ตายเพราะเหตุประการที่ ๘ คือผลของขุพพกรรม จักว่าตายเพราะถึงวาระ

ม. ถ้าเขาเอาผลของขุพพกรรมมาว่าเช่นนั้น ผู้ที่ตายโดยยังไม่ถึงวาระเป็นไม่มีแน่ เพราะเหตุแห่งความตายทั้ง ๗ ข้างต้นนั้น ก็จักว่าเป็นผลอันหนึ่ง ๆ ของขุพพกรรมทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จะตายด้วยประการใดก็ตาม ซื่อว่าตายโดยถึงวาระทั้งนั้น

น. ชาติมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนไฟดับเพราะสิ้นเชื้อ ซื่อว่าดับไปตามวาระมิใช่หรือ

ม. ใช่

น. ก็ถ้าไฟยังลุกโชนอยู่ แต่เผอิญมีฝนตกลงมาจนไฟดับมอดนั้นจะซื่อว่าไฟดับตามวาระใดหรือไม่

ม. ไม่ได้

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะไฟยังมีเชื้ออยู่ ตามขุพพกรรมก็ยังมีลูกต่อไปได้อีก แต่ที่ดับลงในช่วง ก็เพราะถูกน้ำฝนตกลงมารด

น. ขอถวายพระพร ผู้ที่ตายเพราะเหตุ ๗ ประการเบื้องต้นนั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับไฟที่ดับลงในช่วงที่ยังมีเชื้ออยู่นั้น เพราะว่า ถ้าไม่มี

เหตุเช่นนั้นจรมาขึ้นทอนชีวิตลงในระหว่างแล้ว อายุก็ย่อมจะยืนยาวต่อไปได้จนถึงอายุชย ขอถวายพระพร เหตุนี้ผู้ตายเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ อย่างข้างต้น จึงคิดว่ายังไม่ถึงวาระ ส่วนผู้ตายเพราะผลของบุญพพกรรมตามมาสนอง และทั้งมีอายุเข้าปุนชราซึ่งนับว่าสิ้นเชื้อแล้ว จึงคิดว่าตายโดยถึงวาระ

ม. เชอว่านชอยแล้ว

จบกาลากาลมรณปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามีลนที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ปาฏิหาริย์ย่อมเกิดมีตรงที่ทมิฬพระอรหันต์ทุกคราวไปหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บางคราวก็มี บางคราวก็ไม่มี

ม. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. เพราะว่าปาฏิหาริย์จะมีขึ้นได้ ต้องต่อเมื่อบุคคล ๓ จำพวกได้ชยฐานให้มี

ม. บุคคล ๓ จำพวกนั้นได้แก่ใครบ้าง

น. ได้แก่ ๑. ตัวพระอรหันต์เอง ก่อนแต่นิพพานท่านได้ชยฐานไว้ ด้วยมีความประสงค์จะอนุเคราะห์เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๒. เหล่าเทวดาพากันเอ็นดูพวกมนุษย์ จึงตั้งชยฐานด้วยมีความประสงค์จะให้พระสังฆธรรมเป็นของน่าประคอง

๓. ผู้มีจิตศรัทธามีปัญญาแก้กล่าวอธิษฐาน

ขอถวายพระพร ถ้าในบุคคล ๓ จำพวกนี้ไม่มีใครได้อธิษฐาน
ปาฏิหาริย์ก็ย่อมไม่มี

จบปรินิพพุตานิ เจติเย ปาฏิหาริย์ขุญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน คนตกคนถ้า
ปฏิบัติก็ ปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมได้บรรลุผลนิพพานด้วยกันทั้งนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ทั้งนั้น มีบางจำพวก
ซึ่งแม้จะปฏิบัติดีสักเท่าไร ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้บรรลุ

ม. พวกนั้นได้แก่ใครบ้าง

น. ขอถวายพระพร ได้แก่คนเหล่านี้ คือ—

๑. คนมีฉันทิฉู

๒. คนกระทำอนันตริยกรรม ๕ (๑) แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. คนปลอมศัพเป็นพระภิกษุ

๔. พระภิกษุกลับไปถือลทธิผิด

๕. คนประทุษร้ายนางภิกษุณี

๖. พระภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วไม่ได้ชุกกรรม

๗. คนขี้เหนียว (กะเทย)

๘. คนอุกโตพยัญชนก (คนปรากฏทั้ง ๒ เพศ)

(๑) ชำมารดา ๑, ชำบิดา ๑, ชำพระอรหันต์ ๑, ทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงห้อพระโลหิต ๑,
ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน ๑

๕. สัตว์เคี้ยวเอื้อง

๑๐. เปเรต

๑๑. เต็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ

ม. สิบพวกข้างต้นนั้น ไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานก็ตามที แต่เหตุไฉนเต็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ จึงไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานเล่า

น. เหตุว่าเต็กอายุเพียงเท่านั้น จิตยังไม่มีแนวความคิดที่จะให้เกิดความรู้สึกว่า ผลของความดีและความชั่วมีอยู่อย่างไร เมื่อไม่รู้จักผลก็ไม่เกิดความคิดที่จะให้สาวไปหาเหตุแห่งผลนั้นๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น กำลังใจก็ไม่มีพอที่จะให้ก้าวไปหามรรคผลนิพพานได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ภูเขาสีเนรุ บุรุษพึงพยายามใช้กำลังแรงของตนยกเอามา จะไหวหรือไม่

ม. ภูเขาใครจะไปยกไหวเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร นั่นเป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะกำลังมีไม่พอกับน้ำหนักแห่งภูเขา

น. นั้นแลฉนโต นกฉนนนเหมอนกัน การที่เต็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ ไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานนั้น ก็เพราะว่ากำลังใจมีไม่พอกับน้ำหนักแห่งมรรคผลนิพพานเช่นเดียวกันแล ขอถวายพระพร พระโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล ทั้ง ๔ อย่างนี้กับพระนิพพานเป็นธรรมที่เสด็จมาจากเหตุคือมรรค ๘ ก็เมื่อเต็กอายุเพียงนั้นยังไม่มีความคิดที่จะหยั่งลงไปสาวหาเหตุผลได้ตั้งนั้นแล้ว ไฉนเลยจะมีโอกาสได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นเหตุและผลของมันได้เล่า ถึงว่าจะได้อบรมบารมี

ถวายพระพร นั้นเป็นความทุกข์มิใช่หรือ

ม. ก็เป็นความทุกข์เสีย แต่เรองนั้นเธอจะเอามาปนกับความทุกข์
ในราชสมบัติไม่ได้ เพราะการกระทำนั้นๆ ทำเพื่อความมั่นคงในการหา
ความสุขในราชสมบัติต่างหาก

น. นั้นแลฉันใด นกฉันนั้นเหมือนกัน การที่ต้องสำรวมอิริยาบถ
ต้องระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ต้องขจัดเกลาจิตใจให้สงบนั้น ก็เพื่อ
ความมั่นคงในการแสวงหาความสุขคือ พระนิพพานเช่นเดียวกัน เพราะ
พระนิพพานเป็นธรรมชาติหมดจดจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เมื่อเป็นเช่น
นั้น ผู้มุ่งหวังพระนิพพานก็ต้องทำบุญชำระสันดานของตนให้ปราศจากบาป
อันทำให้หม่นหมอง ล้างจนกายวาจาใจสะอาดหมดจด ไม่ต้องกระทำการ
ชำระล้างต่อไปเมื่อนั้นแล เป็นอันว่าได้ประสยสุขคือพระนิพพาน

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยพระนิพพานหมดกลิ่นมลทิน คือบาปกรรม
อันเป็นต้นเหตุแห่งตัวทุกข์แล้วเช่นนั้นแล จึงมีแต่ความสุขล้วน ไม่มี
ความทุกข์เจือปนเลย

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิพพานอทุกข์มีสสภาวะปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เธอจงแสดงรูป
พรพรรณสถาน หรือชานาตแห่งพระนิพพาน มาโดยเหตุไฉน หรือโดย
อุปมา

พระนาคเสนทูลตอบว่า อาตมภาพแสดงถวายเช่นนั้นไม่ได้ เพราะพระนิพพานไม่มีตัวตน ไม่มีเหตุปัจจัย อย่างเดียวกับผู้ที่ถูกถามว่า ปลาในทะเลมีเท่าไร แล้วตอบไม่ได้ฉะนั้น ขอถวายพระพร แต่อาตมภาพยอมแสดงคุณแห่งพระนิพพานถวายได้ โดยอุปมา

ม. แม้คุณแห่งพระนิพพาน ข้าพเจ้าก็ใคร่จะฟัง

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานเปรียบเหมือนคอกบัว คือ ธรรมคอกบัวน้ำไม่ติดอยู่ใต้อันใด พระนิพพานก็ไม่มีการติดอยู่เช่นนั้นแล้ว

พระนิพพานเปรียบเหมือนน้ำ อธิบายว่า น้ำเป็นของเย็นดับเสียซึ่งความร้อนกระวนกระวายอันใด พระนิพพานก็เป็นของเย็นดับความกระวนกระวายที่เกิดจากกิเลสเสียได้ฉะนั้น อนึ่ง น้ำเป็นของขมขี้ความระหายเสียได้ พระนิพพานก็ดับความคันรน ทะเยอทะยานเสียได้เช่นเดียวกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนยา อธิบายว่า ยามีคุณ ๓ อย่าง ๑. ให้คุณแก่ผู้ที่ถูกอสัณพิษขบกัด พระนิพพานก็ให้คุณแก่ผู้ที่ถูกกิเลสเขี่ยคเขี่ยนเช่นเดียวกัน ๒. คุณของยาขมขี้โรคให้หายได้ฉะนั้นใด พระนิพพานก็ขมขี้โรคคือความทุกข์ให้หายได้เช่นนั้น และ ๓. คุณของยาขมขี้ของกันความตายได้ฉะนั้นใด พระนิพพานก็ขมขี้ของกันความตายได้เช่นนั้นเหมือนกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งทะเล อธิบายว่า คุณแห่งทะเลมี ๔ คือ ๑. เป็นที่ไม่มีซากศพ พระนิพพานก็เป็นที่ไม่มีซากศพคือกิเลส ๒. ทะเลเป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่งเป็นที่กำหนด ไม่เต็มด้วยน้ำที่ไหลมาฉนใด พระนิพพานก็เป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่ง ไม่เต็มไปด้วยหม้อสัตว์ฉนนั้นเหมือนกัน ๓. ทะเลเป็นที่อยู่ของฝูงภูต พระนิพพานก็เป็นที่อยู่ของพระชินาสัพเช่นเดียวกัน ๔. ทะเลเป็นที่เบิกบานด้วยระลอกคลื่นฉนใด

พระนิพพานก็เข็บบานด้วยวิชาและวิมุติฉนั้นนั้นเหมือนกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของอาหาร อธิบายว่า ธรรมกา
อาหารย่อมมีคุณอยู่ ๕ อย่าง คือ ๑. เป็นของนำอายุของสัตว์ให้ยืดยาวต่อไป
ฉนั้นใด พระนิพพานก็นำชราและมรณะออก ต่ออายุของสัตว์ให้ยืดยาวได้
ฉนั้นนั้น ๒. อาหารเป็นของบำรุงกำลังให้แข็งแรง พระนิพพานก็บำรุง
กำลังฤทธิไศเช่นเดียวกัน ๓. อาหารเป็นเครื่องเกิดพินิจแห่งสัตว์ฉนั้นใด
พระนิพพานก็เป็นเครื่องเกิดพินิจคือคุณความดีของเหล่าสัตว์ฉนั้นนั้น ๔.
อาหารเป็นของดับความหิวได้ พระนิพพานก็ดับความทะเยอทะยานได้
เช่นเดียวกัน ๕. อาหารเป็นของระงับความกระวนกระวายได้ฉนั้นใด
พระนิพพานก็ระงับความกระวนกระวายเพราะกิเลสได้ฉนั้นนั้น

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งอากาศ อธิบายว่า คุณแห่ง
อากาศมี ๑๐ ประการคือ ๑. ไม่รู้จักเกิด, ๒. ไม่รู้จักแก่, ๓. ไม่รู้จักตาย
๔. ไม่จุติ, ๕. ไม่กลับเกิดอีก, ๖. ใครข่มเหงหรือลักเอาไปไม่ได้, ๗. ดำรง
สภาพอยู่โดยไม่ต้องอาศัยอะไร, ๘. เป็นที่ฝูงนกบินไปมาได้, ๙. ไม่มีอะไร
มากางกัน, ๑๐. ที่สุดไม่ปรากฏ, แม้พระนิพพานก็มีคุณ ๑๐ ประการ
เช่นเดียวกันนั้นแล

พระนิพพานเปรียบเหมือนแก้วมณี อธิบายว่า คุณแห่งแก้วมณีมี
๓ ประการ คือ ๑. เป็นของที่ใครๆอยากได้, ๒. เป็นของปลื้มใจ, ๓. ทำให้
เกิดความเจริญรุ่งเรือง, ขอลถวายพระพร พระนิพพานก็มีคุณ ๓ ประการ
อย่างเดียวกับแก้วมณีนั้นแล

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งไม้จันทน์แดง อธิบายว่า คุณ
แห่งไม้จันทน์แดงมี ๓ ประการ คือ ๑. เป็นของหายาก, ๒. เป็นของ

ห้อมยิ่ง. ๓. เป็นของควรยกย่องทั่วไป, พระนิพพานก็มีคุณเช่นเดียวกันกับ
ไม้จันทน์แก่นแล

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของเนยใส อธิบายว่า คุณของเนยใส
มี ๓ อย่าง ๑. เป็นของมีสี, ๒. เป็นของมีกลิ่น, ๓. เป็นของมีรส, แม้
พระนิพพานก็มีสี มีกลิ่น มีรส เช่นเดียวกันแล

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของยอศภูเขา อธิบายว่า ยอศภูเขา
ย่อมมีคุณ ๕ อย่าง ๑. เป็นที่สูง, ๒. เป็นที่ไม่หวนไหว, ๓. เป็นที่ยากจะ
ชนได้, ๔. พืชพันธุ์งอกขึ้นไม่ได้, ๕. พ้นจากความยินดียินร้ายทุกอย่าง
พระนิพพานก็มีคุณเช่นเดียวกับยอศภูเขานี้แล

จบนิพพานขัณฑ์

ขัณฑ์ที่ ๖

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า
พระนิพพานไม่ใช่ธรรมล่วงแล้ว มิใช่ธรรมยังมาไม่ถึง และมีใช่ธรรมที่
เกิดขึ้นในขณินัน ก็ถ้าอย่างนั้นผู้ปฏิบัติจะทำอย่างไร คือ จะทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือว่าจะให้พระนิพพานเกิดขึ้นเสียก่อน จึง
กระทำให้แจ้ง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หากเป็นเช่นพระองค์
ตรัสถามนั้นไม่ แต่ว่าพระนิพพานที่ผู้ปฏิบัติชอบแล้ว กระทำให้แจ้งมีอยู่
ม. เธอพูดฟังยากจริง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานเป็นธรรมสงบระงับ มีความสุข
อย่างประณีต ผู้ปฏิบัติชอบพิจารณาสังขารตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นได้ด้วยปัญญา ประหนึ่งศิษย์กระทำให้
แจ้งซึ่งวิชาตามคำสอนของครู ฉะนั้น

ม. พระนิพพานจะกระทำให้แจ้งด้วยอาการอย่างไร

น. ขอถวายพระพร การที่จะกระทำพระนิพพานให้แจ้งนั้น ต้อง
พิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย คำนึงถึงความเกิดดับ แล้วคำนึง
เอาเป็นอารมณ์เฉพาะแต่ความดับอย่างเดียว เมื่อนั้นย่อมเกิดความหวาด
กลัว เห็นสังขารเป็นไปกัด้วยโทษ เกิดความไม่สบายจิต ความเร่าร้อน
ในกายขึ้น มีความเขื่อนอายในภพทั้ง ๓ คิดจะใคร่พ้นไปเสีย จึงพิจารณา
สังขารหาทางที่จะให้พ้น ล้ำดับจนจิตก็คำนึงเฉยอยู่ ในที่สุดจิตอันใดชื่อว่า
อนุโลมเกิดขึ้นในลำดับแห่งมโนทวาราวชนะ อันตักภวังค์เกิดขึ้นในขณะที่
อริยมรรคจักเกิด

ขอถวายพระพร ผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนั้นแล จึงจะกระทำพระนิพพาน
ให้แจ้งได้

ม. เสด็จแล้ว

ขนิพพานสังขนิกรณปัญหา

๙ ๘
ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระนิพพานตั้งอยู่
ทางทิศไหน

พระนาคเสนาทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นพระองค์
ตรัสถามนั้นไม่

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น พระนิพพานก็เป็นอันไม่มี ผู้ที่พยายามกระทำ
พระนิพพานให้แจ้งก็ไร้ประโยชน์เปล่า ธรรมดาที่น่ายอมเป็นที่ตั้งแห่งข่าว
เปลือก ดอกไม้เป็นที่ตั้งแห่งกลิ่น เป็นต้น เพราะฉะนั้น ถ้าพระนิพพานมี
จริง ก็น่าจะมีที่ตั้งเช่นเดียวกัน

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานมีจริงอยู่ แต่ที่ตั้งแห่งพระนิพพาน
ไม่มี อาตมภาพจะเปรียบถวาย ธรรมดาไฟตามปรกติก็ไม่ปรากฏว่าตั้งอยู่
ที่ไหน แต่เมื่อบุคคลเอาไม้มาตีกันเข้า ไฟก็เกิดมีขึ้นไต้นั่นใด แม้
พระนิพพานก็ฉนั้นเหมือนกัน คือไม่ปรากฏว่ามีที่ตั้ง แต่ว่าเมื่อบุคคล
พยายามขำเพ็ญศีลสมาธิปัญญาให้แตกแล้ว พระนิพพานก็เกิดมีขึ้นได้
เช่นไฟนั้นแล

ม. เมื่อที่ตั้งแห่งพระนิพพานไม่มีก็ช่างเถิด แต่ว่าฐานะที่บุคคล
ตั้งอยู่โดยปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานมีอยู่หรือไม่

น. ขอถวายพระพร มีอยู่

ม. เธอจงชี้แจงให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ฐานะนั้นก็คือศีล เมื่อบุคคลตั้งมั่นอยู่ในศีล
แล้ว กระทำใจโดยอุบายอันแยบคาย แม้ว่าจะอยู่ในที่ใด ๆ ก็ย่อมจะ
กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิพพานขัญฐานขัญหา

สนธิบัญญัติ ๘

พระเจ้านิลินทรสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน เธอได้เห็น
พระพุทธรูปหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้เห็น

ม. อาจารย์ของเธอได้เห็นหรือไม่

น. อาจารย์ก็ไม่ได้เห็นเช่นเดียวกัน

ม. ถ้าเช่นนั้น พระพุทธรูปก็ไม่มี

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า ปฐมกษัตริย์ของ
พระองค์มีหรือไม่

ม. มีสิเธอ

น. พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นพระองค์ท่านหรือไม่

ม. ไม่เคยเห็น

น. พวกราชบริพารของพระองค์ เคยเห็นหรือไม่

ม. ไม่เคยเห็นเหมือนกัน

น. ถ้าอย่างนั้น ปฐมกษัตริย์ของพระองค์ก็ไม่มี

ม. มีสิเธอ เพราะว่ายังมีเครื่องราชูปโภค คือเศวตฉัตร พระ
มหามงกุฏ ฉลองพระบาท วาลวิชนี พระขรรค์แก้ว ปรางค์เป็นพยานอยู่นั้น

น. นั้นแลฉันใด นั่นก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระพุทธรูปเจ้ามีจริง เพราะ
ยังมีไพฑูริย์กษัตริย์ ๓๗ ประการเป็นพยานปรางค์อยู่ ขอถวายพระพร
ธรรม ๓๗ ประการเหล่านั้นแล ทำให้อนุมานได้ว่า พระพุทธรูปเจ้ามีจริง และ
เป็นศุภผลลาภที่สุด

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. นายช่างก่อสร้าง จะต้องกะแผนผังวางรูปโครงพระนครให้มี
 โรงร้าน โรงมหรสพ และถนนหนทาง เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยได้รับสันติสุข
 ทุกประการฉนใด แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงสร้างธรรมนครอันวิจิตรตระการตา
 ขึ้นอย่างสวยงามและมั่นคง ทวยมีคิลเป็นกำแพง มีหริเป็นคู มีญาน
 เป็นซุ้มประตู มีวิริยะเป็นทอรับ มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด มีสติเป็นนาย
 ประตู มีปัญญาเป็นปราสาท มีพระสุตตันตปิฎกเป็นท้องสนาม มีพระ
 อภิธรรมปิฎกเป็นถนนสามแพร่ง มีพระวินัยปิฎกเป็นศาล มีสติปัฏฐาน ๔
 เป็นถนน

ขอถวายพระพร ในถนน ๔ สายนั้น พระพุทธเจ้าเปิดร้านขายของ
 ต่าง ๆ เช่นร้านคอกไม้ ร้านของหอม ร้านผลไม้ ร้านยาถอนพิษ ร้าน
 ยาแก้โรค ร้านขายน้ำอมฤต ร้านเครื่องแก้ว และร้านขายของทุกชนิด
 ม. เสด็จเทียบร้านสินค้านั้น ๆ เป็นธรรมมาพึงเถิด

น. ขอถวายพระพร ร้านคอกไม้ ใต้แก่สัญญา ๑๐ ร้านของ
 หอม ใต้แก่คิล ร้านผลไม้ ใต้แก่พระอริยผล ๔ ร้านยาถอนพิษ ใต้แก่พระ
 อริยสัจ ๕ ร้านยาแก้โรค ใต้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ร้านขายน้ำอมฤต
 ใต้แก่ กายคตาสติ ร้านเครื่องแก้ว ใต้แก่คิล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ
 วิมุตติญาณทัสสนะ ปฏิสัมภिताและโพชฌงค์

ร้านขายของต่างชนิด ใต้แก่ นวังคสัตถุศาสน์

ขอถวายพระพร ชาติสมบัติ ธนสมบัติ อโรคยสมบัติ วรรณ
 สมบัติ ปัญญาสมบัติ มนุษยสมบัติ ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ เหล่า
 นี้เป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ไว้ในร้านขายของทั้งนั้น ผู้ปรารถนา
 สมบัตินั้น ๆ ต้องซอช่วยกระทำความเพียรในการ รักษา คิล เจริญสมาธิ

ทำให้เกิดขัณฑ์ญา

ขอถวายพระพร ชาวธรรมนครนั้น ไต่แก้เหล่าท่านผู้ทรง
พระไตรปิฎก ผู้บริบูรณ์ด้วยศีลสมาธิขัณฑ์ญา ผู้สมาทานอุทกงค์ และท่าน
ที่ไต่บรรลุมรรคผลนัณฑ์พพาน

ขอถวายพระพร ในธรรมนครนั้น ผู้ที่เป็นเสนาบดี คือท่านที่ทรง
ไว้ซึ่งญาณอันประเสริฐ ยังธรรมจักรให้เป็นไปอยู่เนื่อง ๆ
ผู้ที่เป็นขัณฑ์โรหิต คือท่านที่มีอุทกมาก ยากที่ใครจะผจญได้
สามารถแสดงอรรถอุทกไต่ต่าง ๆ

ผู้ที่เป็นผู้พิพากษา คือท่านที่มีความปรารณาน้อย วางอารมณ์
อยู่ในอุคคณคณ

ผู้ทำพระนครให้สว่างไสว คือท่านที่ไต่ทิพยจักขุ ฉลาดในอุคคณ
ปตญาณ

ผู้รักษาธรรมนคร คือท่านที่เป็นพหุสัท ทรงนวัคคัสคณุสาสน์
ผู้ชำระเบียดธรรมนคร คือท่านผู้แตกฉานในพระวินัย
ผู้ชายคอกไม้ คือท่านที่มีหาชนรักใคร่และปรารณาอย่างยิ่ง
ผู้ชายผลไม้ คือท่านผู้ไต่มรรคผลแล้ว ย่อมจำแนกผลนัณฑ์นั้น ๆ แก่

ผู้ปฏิบัติแม่เหล่าอน
ผู้ชายของหอม คือท่านผู้บริบูรณ์ด้วยศีลคณ

นักดื่มในธรรมนครนั้น ล้วนแต่ท่านที่รื่นเริงในพระธรรมวินัย จะ
ทำจะพูดจะคิด ย่อมเกี่ยวด้วยรส คือพระสัทธรรมทั้งนั้น

ผู้ดูแลธรรมนคร คือเหล่าท่านที่ประกอบความเพียร ขวนขวาย
แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุข

ผู้เป็นครู ก็บอกกล่าวเฉพาะแต่ดวงศัสตฤสาสน์ตามอรรถตาม
พยัญชนะ ตามเหตุตามนัย

เศรษฐี คือผู้ท้มคงไปด้วยแก้วคอพระธรรม

ราชบัณฑิต คือผู้ฉลาดในการชั่งแจงข้ออรรถธรรม

ขอถวายพระพร ตามที่อาตมภาพทูลถวายมานี้ ย่อมจะชี้ให้เห็น
ว่า ธรรมนกรมีความวิจิตรพิสดารเพียงไร เหตุนี้ขอพระองค์ได้ทรง

อนุমানธรรมนกรกว่า นอกจากพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครสามารถจะ

สร้างและตั้งแต่งขึ้นได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้สร้างสรรคธรรมนกร

จึงมีอยู่จริง อย่างเดียวกับพระองค์ทรงอนุमानในพระหฤทัย แล้วย่อมจะ

ทรงทราบว่า ทะเลลึกคลื่นและกว้างใหญ่ หรือทรงทราบว่า ภูเขาหิมพานต์

เป็นภูเขาสูงที่สุด เป็นต้นฉะนั้น

ม. เชอว่านชอบแล้ว

จบอนุমানขุญหา

ขุญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ฌราวาสผู้อยู่

ครองเรือน นอนระคนอยู่ในหม่อมตรภรรยา และที่ทักทรงของหอมใดทัก

อย่าง แต่ก็มีโอกาสได้บรรลุผลเหมือนนบรพชิตเหมือนกันมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้าจะนับจำนวนก่อกอบ

จะไม่ถ้วน

ม. ถ้าเช่นนั้น เชอวชและสมาทานอุทกเพื่อประโยชน์อะไร

โรคภัยด้วยประการอื่นใด จะต้องมยาให้ขมคอทำไม เมื่อปฏิบัติชอบก็
 ใดขรรลุผลเช่นเดียวกัน ดังนั้นอยู่เป็นฆราวาสจะมีสหายกว่าหรือ
 จะไต่ไม่ต้องไปนอนแรมอยู่ในป่าสมாதานอุทงค

น. ขอถวายพระพร ไม่เช่นเช่นนั้น อันการสมாதานอุทงคย่อม

กอบปรักด้วยคุณ ๒๘ ประการ

๑. การเลี้ยงชีพดำเนินไปได้อย่างบริสุทธิ์
๒. ได้รับความสุข
๓. เป็นกิจหาโทษไม่ได้
๔. เป็นการบรรเทาทุกข์ของผู้อื่น
๕. หาภัยมิได้
๖. หาสิ่งจะเบียดเบียนมิได้
๗. นำแต่ความเจริญมาให้อย่างเที่ยง
๘. ปราศจากมายา
๙. ไม่มีความขุ่นมัว
๑๐. เป็นที่ขงกนรรักษา
๑๑. เป็นคุณที่ชนทั้งหลายปรารถนา
๑๒. เป็นการฝึกหัดตน
๑๓. เป็นการขงกันศีลตราวุธ
๑๔. เป็นการเกอกลแก่การล้ารวม
๑๕. เป็นกจิที่พอเหมาะจะบำเพ็ญ
๑๖. ทำให้จิตใจสงบระงับ
๑๗. พ้นจากความเศร้าหมองใจ
๑๘. เป็นเหตุทำให้ระคะหมกสิ้นไป

๑๙. เป็นเหตุทำให้โทสะหมดสิ้นไป

๒๐. เป็นเหตุทำให้โมหะหมดสิ้นไป

๒๑. เป็นเหตุทำให้มานะหมดสิ้นไป

๒๒. เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งวิตก

๒๓. เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความสงสัย

๒๔. เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้าน

๒๕. เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความไม่ยินดี

๒๖. เป็นเหตุให้มีความอดทน

๒๗. มีคุณเหลือที่จะซึ่งจะประมาณ

๒๘. เป็นเหตุให้ความทุกข์หมดสิ้นไป

ขอถวายพระพร ผู้สมาทานอุทงค์ ย่อมประกอบไปด้วยคุณ ๑๘

ประการ คือ

๑. มีมรรยาทบริสุทธิ์

๒. มีปฏิปทาเป็นสุจริต

๓. รักษากายทวารวจีทวารไต่ดี

๔. มีจิตผ่องใส

๕. เป็นผู้ขยัน

๖. ระงับเสียซึ่งความกลัว

๗. สละเสียซึ่งอดีตานุวาททิจู

๘. ระงับเสียซึ่งความอาฆาตของแวง

๙. มีจิตกอบปรุด้วยเมตตา

๑๐. อาหารที่จะบริโภคมีกำหนด

- ๑๑. มีจิตหนักในสัตว์ทั้งปวง
- ๑๒. รู้จักประมาณในการบริโภคน้ำ
- ๑๓. ประกอบความเพียรของผู้ที่อยู่นิ่ง
- ๑๔. เป็นผู้ไม่มีความอาลัยในที่อยู่
- ๑๕. ทนเหน็ดเหนื่อยอยู่ทน
- ๑๖. มีความละเอียดรอบคอบ
- ๑๗. ยินดีในทิวเวา
- ๑๘. เป็นผู้ไม่ประมาทเนื่อง ๆ

ขอถวายพระพร บุคคลจะสมาทานอุทงค์ได้ต้องประกอบด้วยคุณ
สมบัติ ๑๐ ประการ คือ

- ๑. มีศรัทธา
- ๒. มีหิริ ความละเอียดรอบคอบ
- ๓. มีขีณญา
- ๔. มีใจคนคตโกง
- ๕. รู้จักคุณของอุทงค์
- ๖. มีใจคนโลเล
- ๗. เป็นคนใคร่ต่อการศึกษา
- ๘. มีการสมาทานมั่นคง
- ๙. ไม่เป็นคนชอบยกโทษ
- ๑๐. มีจิตกอบปรักวับเมตตาพรหมวิหาร

ขอถวายพระพร อนึ่งผู้ที่จะกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนี้พยานได้
ต้องเป็นผู้ได้สมาทานอุทงค์มาเป็นปกติฐานก่อน เพราะว่าอุทงค์ย่อมทรง

คุณมากอย่างประการ ล้วนแต่ทำกายวาจาใจให้บริสุทธิ์ทั้งนั้น
มีบุคคลบางจำพวกสมาทานอุทกก็ไม่ได้อะไร ซึ่งมีประเภทดังนี้

เหตุนี้จึง

๑. ผู้มีความปรารถนาลามก
๒. ผู้มีจิตระย้าท่าน
๓. ผู้มีปรกติกกล่าวเท็จ
๔. ผู้มีความโลภจัด
๕. ผู้มีงลาภยศสรรเสริญ
๖. เป็นผู้ไม่ควรไม่เหมาะแก่การสมาทาน

ขอถวายพระพร อินฺทฺยคณฺโถ ๑๓ ประการ

๑. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยผํยํสํกฺลเป็นวัตร
๒. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยผํยํสามณฺนเป็นวัตร
๓. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยวิภทฺตชาตเป็นวัตร
๔. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยวิภทฺตชาตตามแถวเป็นวัตร
๕. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยวิภทฺตในอาสนะเคียวเป็นวัตร
๖. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยวิภทฺตในยาตรเป็นวัตร
๗. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยวิภทฺตที่เขานํามาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร
๘. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยอยู่ในป่าเป็นวัตร
๙. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยอยู่ในโคนต้นไม้เป็นวัตร
๑๐. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร
๑๑. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร
๑๒. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยในเสนาสนะ อันท่านจักไว้อย่างไร
๑๓. องค์แห่งผู้มีอินฺทฺยนั่งเป็นวัตร

ขอถวายพระพร ผู้ที่สมาทานอุทกงค์ ๑๓ ประการนั้นแล้ว ย่อมถึง
พร้อมด้วยคุณอันประเสริฐ ๓๐ ประการ คือ

๑. มีจิตประกอบด้วยเมตตา
๒. กำจัดกิเลสเสียได้
๓. กำจัดความถือตัวเสียได้
๔. มีความเชื่อมั่นคง
๕. ได้รับความสุขอย่างละเอียด
๖. มีกลิ่นหอมไปด้วยศีล
๗. เป็นที่รักใคร่ของเทวดามนุษย์ทั้งหลาย
๘. ใต้เป็นพระอริยเจ้า
๙. เทวดามนุษย์กราบไหว้บูชา
๑๐. หมุ่มมั่งคั่งด้วยทรัพย์
๑๑. ไม่ติดอยู่ในโลก
๑๒. เป็นผู้พิจารณาเห็นภัยในโลกแม้เล็กน้อย
๑๓. ทำประโยชน์ให้แก่ชนทั่วไป
๑๔. มหาชนบูชาด้วยสักการะ
๑๕. เป็นผู้ไม่ติดที่อยู่
๑๖. มีฉานเป็นวิหารธรรม
๑๗. เป็นผู้ร้อชายคอกิเลส
๑๘. ตัดศกตทกคกนไตเค็ดคชาค
๑๙. เป็นผู้มีธรรมไม่กำเริบ
๒๐. เป็นผู้มีที่อยู่อันจักไว้โดยเฉพา
๒๑. เป็นผู้บริโภคลิขิตที่หาโทษมิได้

- ๒๒. เป็นผู้พ้นแล้วจากคติ
- ๒๓. เป็นผู้ไม่มีความสงสัย
- ๒๔. เป็นผู้ตนอาบแล้วด้วยวิมุตติ
- ๒๕. เป็นผู้ธรรมอันเห็นแล้ว
- ๒๖. เป็นผู้ไม่หวาดกลัวต่อสิ่งใด ๆ
- ๒๗. เป็นผู้อนสัยถอนชนแล้ว
- ๒๘. เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะ
- ๒๙. เป็นผู้สมปรารถนาความสุขอย่างสมบูรณ์ เป็นวิหารธรรม
- ๓๐. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมณคุณทั้งปวง

ขอถวายพระพร อันผู้สมาทานอุทงศ์ ๑๓ ประการ ย่อมก่อปรไป
 ด้วยคุณอันประเสริฐมากประการเช่นนั้นแล

ม. เถอแจงละเอียคจริง

จบอุทงศ์บัญญัติ

จบเมณฑกบัญญัติ

อุปมาภคบัญญัติบาทมติก

พระเจ้ามีลนทศรฐิถามว่า ตุ๊กอนพระนาคเสน ผู้ที่จะสำเร็จเป็น
 พระอรหันตคนน พงถอองคกประการ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ผู้ที่จะสำเร็จเป็นพระ

อรหันต์โต พงศองค์ ๑ แห่งลา ซึ่งมีเสียงอันพลุก, องค์ ๕ แห่งไก่, องค์ ๑ แห่งกระแต, องค์ ๑ แห่งแม่เสือเหลือง, องค์ ๒ แห่งพ่อเสือเหลือง, องค์ ๕ แห่งเต่า, องค์ ๑ แห่งป, องค์ ๑ แห่งวางขุ่น, องค์ ๒ แห่งกา, และ องค์ ๒ แห่งลิง, นววรรค ๑

อนึ่ง พงศองค์ ๑ แห่งเถาน้ำเต้า, องค์ ๓ แห่งขั้ว, องค์ ๒ แห่งพืช, องค์ ๑ แห่งไม้ชานาง, องค์ ๓ แห่งเรือ, องค์ ๒ แห่งเรือติด โลโครก, องค์ ๑ แห่งเสากระโดง, องค์ ๓ แห่งต้นหน, องค์ ๑ แห่ง คณงาน, องค์ ๕ แห่งมหาสมุทร, นววรรค ๒

อนึ่ง พงศองค์ ๕ แห่งแผ่นดิน, องค์ ๕ แห่งน้ำ, องค์ ๕ แห่ง ไฟ, องค์ ๕ แห่งลม, องค์ ๕ แห่งภูเขา, องค์ ๕ แห่งอากาศ, องค์ ๕ แห่งพระจันทร์, องค์ ๗ แห่งพระอาทิตย์, องค์ ๓ แห่งพระอินทร์, องค์ ๔ แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ, นววรรค ๓

อนึ่ง พงศองค์ ๑ แห่งปลวก, องค์ ๒ แห่งแมว, องค์ ๑ แห่ง หมู, องค์ ๑ แห่งแมลงขี้เือง, องค์ ๑ แห่งพังพอน, องค์ ๒ แห่งสุนัข ึ่งจอก, องค์ ๓ แห่งเนือ, องค์ ๔ แห่งโค, องค์ ๒ แห่งสุกรป่า, องค์ ๕ แห่งช้าง, นววรรค ๔

อนึ่ง พงศองค์ ๗ แห่งราชสีห์, องค์ ๓ แห่งนกจากพราภ องค์ ๑ แห่งนกเงือก, องค์ ๑ แห่งนกกระชอก, องค์ ๒ แห่งนกเค้า, องค์ ๑ แห่งนกตะขาบ, องค์ ๒ แห่งค้างคาว, องค์ ๑ แห่งปลิง, องค์ ๓ แห่งงู สามีญ, องค์ ๑ แห่งงูเหลือม, นววรรค ๕

อนึ่ง พงศองค์ ๑ แห่งแมลงมุม, องค์ ๑ แห่งทารกคุดนม, องค์ ๑ แห่งเต่าเหลือง, องค์ ๕ แห่งขี้, องค์ ๓ แห่งต้นไม้, องค์ ๕ แห่งเมฆ,

องค์ ๓ แห่งแก้วมณี, องค์ ๔ แห่งพรานเนอ องค์ ๒ แห่งพรานเข็ญ,
องค์ ๒ แห่งช่างฉาก, นววรรค ๖

อนึ่ง พงศอองค์ ๑ แห่งหม้อ, องค์ ๒ แห่งกาลกน้ำ, องค์ ๓ แห่ง
ร่ม, องค์ ๓ แห่งนา, องค์ ๒ แห่งยาตย์พิชญ, องค์ ๓ แห่งโภชนะ, องค์
๔ แห่งนายขมังธนู, องค์ ๔ แห่งพระราชา, องค์ ๒ แห่งนายประตู, องค์
๑ แห่งหินบด (๑) นววรรค ๗

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

โมรสารวรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญ
ตนให้เทียบใดกับองค์ ๑ แห่งลานนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยล่าย่อมนอนได้
ทุกแห่งไม่ว่าที่ไหน และนอนไม่มากนัก ฉนใด ผู้ปฏิบัติก็ย่อมบำเพ็ญตนฉน
นั้นเหมือนกัน คือต้องไม่เลือกที่นอน ที่ใดจะให้ความสุขในการบริหาร
ร่างกายได้ ก็นอนที่นั่น และนอนไม่มากนัก ทั้งต้องระกอบความเพียรใน
ที่ ๔สถาน คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน เพียรละบาปที่เกิด
ขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้

(๑) ตามบทพาดิกามีต่อไปอีก ๔ วรรค แต่ท่านกล่าวไว้เพียงวรรค ๗ และปัญหาที่ ๗
เท่านั้น

เสียมไป คึงนัยแห่งพระพุทธรูปว่า ภิภษุมิความเพียรตั้งไวชอขม่นคกง
 คุจท่อนไม้ ไม่ประมาทเพียรพยายามอยู่ในประธานธรรม ๔ สถานนั้น
 แม้พระสารีบุตรก็ไคกล่าวความชอนไว้ว่า ภิภษุมิผู้บำเพ็ญเพียร
 จะตองนงสมาธิพอสมควรแก่ความสบายและทำจิตให้แน่วแน

พระเจ้ามลินทศรส์ว่า ชอบแล้ว

๔ ๑ บทบาทที่ ๒

พระเจ้ามลินทศรส์ถามว่า คุก่อนพระนาคเสน คำที่เชอว่า ผู้ทจะ
 ไคบรรลุมรรคผล ตองประกอยด้วยคุณสมบัตินเทียบไคกับของคคุณแห่ง
 ไเก ๕ ประการนั้น คืออย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาไเก

๑. เมื่อเวลายังมคอยู่ ก็ยังไม่บินลงหากิน

๒. พอสว่างก็บินลงหากิน

๓. จะกินอาหารก็ไซเท่าเขยเสยก่อน แล้วจึงจิกกิน

๔. กลางวันมีตาใสสว่าง เห็นอะไรไคถนค แต่เวลากลางคินคา
 ฟางคล้ายตาขอด

๕. เมื่อถูกเขาขว้างปา หรือถูกตะเพ็ดไม่ให้เขารัง ก็ไม่ทิ้งรังของ
 ตน นี้เ็นองคคุณ ๕ ประการแห่งไเก

ขอถวายพระพร ผู้มุงมรรคผลจะตองปฏิบัติตนให้ประกอยด้วยคุณ
 สมบัตินเทียบไคกับของคคุณเหล่านี้แล คือ

๑. เวลาเข้าชคกวาคทอยู่ และจคตั้งเครื่องไซสอยไว้ ให้เรยบริษย

อาชญากรรมให้ระงับ ๒. ข้าราชการให้ระงับ ๓. ข้าราชการให้ระงับ ๔. ข้าราชการให้ระงับ

๒. ครั้นสว่างแล้วจึงกระทำการศึกษาหาเลี้ยงชีพตามหน้าที่แห่งเพศของตน

๓. พิจารณาก่อนแล้วจึงบริโภคน้ำอาหาร ทั้งพุทธรักษาว่า ผู้บริโภคน้ำอาหารพึงพิจารณาเห็นเหมือนคนบริโภคน้ำของตนในทางกันดารแล้วไม่มัวเมา มุ่งแต่จะทรงชีวิตไว้เพื่อทำประโยชน์สุขของตนเองและผู้อื่น

๔. ตาไม่บอกก็พึงทำเหมือนตาบอก คือไม่ยินดียินร้ายดงภาษาที่พระมหากษัตริย์จะกล่าวไว้ว่า มีตาดกบังเป็นเหมือนตาบอก มีหูได้ยินก็ฟังเป็นเหมือนหูหนวก มีลิ้นเจรจาใดก็ฟังเป็นเหมือนคนใบ้ มีกำลังก็ฟังเป็นเหมือนคนอ่อนเพลย เรื่องร้ายเกิดชนกฟังนอนนิ่งเสีย เหมือนคนตายนอนอยู่ฉะนั้น

๕. จะทำจะพูดไม่ฟังละสติสัมปชัญญะ ประหนึ่งไก่ไม่ฟังรังฉะนั้น ขอถวายพระพร ผู้ที่ปฏิบัติใดเช่นนั้นแล จึงจะได้บรรลุมรรคผล พระเจ้ามลิทตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิทตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งกระแตนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร กระแตเมื่อมีศัตรูมารบกวน ก็พองหางของตนเข้าต่อสู้ศัตรูนั้นใด ผู้ปฏิบัติเมื่อกิเลสเกิดขึ้น ก็ต้องกระทำตนนั้นนั้น คือพึงเจริญสติปัญญาต่อสู้กิเลสทั้งหลาย ทั้งนยภาษิตท

พระจุลบัณฑกกล่าวไว้ว่า เมื่อกิเลสอันเป็นเหตุกำจัดความดีเกิดขึ้น ฟังว่า
กิเลสเหล่านั้นเสียด้วยสติปัญญา ๔

พระเจ้ามีลนทศรส์ว่า เข้าใจละ

๔
ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลนทศรส์ถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๒ แห่งพอเสื่อเหลืองนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ชรรมตาเสื่อเหลือง

- ๑. ย่อมซ้อนเร้นอยู่ในที่ลับ คอยตะครุบหมื่นอกินเป็นอาหาร
- ๒. เนื้อที่ถูกมันตะครุบ ถ้าล้มลงข้างซ้ายมันก็ไม่กิน

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ เช่นเดียวกับ
พอเสื่อเหลืองนั้นแล คือ

๑. ต้องอยู่ในที่อันสงัด เจริญภาวนาไปจนมีความชำนาญใน
อภิญาญา ๖ ถึงคำที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า “เสื่อเหลืองย่อม
ซ้อนเร้นคอยตะครุบหมื่นอกินฉันใด พุทธบุตรก็ต้องประพฤติฉันนั้น คือ
เข้าไปสู่ที่สงัด บำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาย่อมถือเอาผลสูงสุดไฉนนั้น

๒. ไม่พึงบริโภคนาหารอันไต่มาโดยทางที่ผิด กุศลเสื่อเหลือง
ไม่กินเนื้อทลมข้างซ้ายฉะนั้น ถึงคำที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า “ถ้า
ข้าพเจ้าฟังฉันทมกุปายาสอันเกิดแต่การขอไม่เป็นธรรมไซ้ ภาวะของ
ข้าพเจ้าก็จะถูกขบเคี้ยวตัดตีเตียน แม้วาไร้ของข้าพเจ้าจะต้องทะลักออกมาถึง

กะเสียดชีวิต ข้าพเจ้าก็ยอมตายเสียดีกว่า”

พระเจ้ามีลินท์ตรัสว่า เธอฉลาดกว่า

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็ผู้ปฏิบัติของถองศ์ ๑ แห่งนางเสื่อเหลืองนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของแม่เสื่อเหลือง ย่อมตั้งครรรภ์แต่หนเคี้ยว แล้วก็ไม่เข้าใกล้ตัวผู้ออกไป ฉนโต ผู้ปฏิบัติก็ พึงเห็นการเกิด การนอนอยู่ในครรรภ์มารดา การตาย เป็นภยันน่าหวาดกลัว เพราะเกี่ยวด้วยทุกขเวทนาอย่างสาหัส แล้วทำใจโดยอุบายอันชอบ ว่า เราจะพยายามไม่ให้ถือปฏิสนธิในภพต่อไปอีกฉนนัน้ ตั้งวณะประพันธ์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในฉนียโคपालกสูตร ในสุตตนิบาตชุตทกนิกายว่า เราตัสสังโยชน์โตกิงเชือก ทำลายคณหาโตกิงเถาหวัทวนแล้ว จึงไม่ ปฏิสนธิในครรรภ์อีก ประการหนึ่งโคผู้สะบัตเชือกขาดแล้ว หรือช่าง ทำลายปลอกหตุคแล้ว ไม่กลับมายังที่ผูกอีกฉนนัน้ คุณก่อนเทพ ถ้าท่าน ปรารณากิ่งงตกลงใจเกิด

พระเจ้ามีลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติพึงถองศ์

๕ แห่งเท่านั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตาเท่า

๑. ย่อมอาศัยและเที่ยวไปในน้ำ

๒. จมอยู่ในน้ำ โผล่หัวขึ้นมาพบเห็นอะไรเข้า ก็กลับจมลงไปเสีย เพื่อมิให้ใครเห็น

๓. ครนขึ้นมาจากน้ำแล้ว ไม่เห็นอะไร ก็ตากกายอยู่ที่ชายหาด

๔. ชูดकिनลงไปมุดตัวซ่อนอยู่ในที่สังค

๕. เมื่อคลานไป ถ้าเห็นมนุษย์หรือสัตว์ หรือได้ยินเสียงก็หค
อวยวะทั้ง ๕ คือ เท้า ๔ ศีรษะ ๑ เข้าในกระตองของตน คอยระวังตัว
หยุดนิ่งอยู่

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงกอบปรักด้วยองค์คุณเช่นเดียวกับเต้านแล
คือ

๑. พึงแผ่เมตตาจิตอันเยือกเย็น ตั้งใจให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์
โลกทุกถ้วนหน้า มิได้พยายามทอาฆาตของเวร ดำรงมั่นอยู่ในพรหมวิหาร

๒. เมื่อกิเลสเกิดขึ้น ก็พึงข่มใจให้จมลงในอารมณ์ตั้งกระแสน้ำ
ยึกอารมณ์ไว้ให้มั่น ไม่ให้สรรพกิเลสเข้ามาท่วมทับได้

๓. นำจิตออกจากกิริยา ยิน เคน นิ่ง นอน พึงฝังไว้ใน
สัมมัปปธาน ๔

๔. ไม่มุงหวังลาภสักการะและคำสรรเสริญ แล้วพึงอยู่ในที่อัน
สังค ตั้งภาสิตที่พระอุปเสนวังคินตยตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงเสปเสนาสนะ
อันสังคปราศจากเสียงกุกก้อง อันเป็นที่อยู่อาศัยแห่งเนอราย เพราะเหตุ
แห่งการหลีกเร้น

๕. เมื่อทวารหกตกลงไปในกามารมณ อันเป็นที่ตั้งแห่งความ
กำหนดยินดี ก็ยักยานประตุ คือสำรวมอินทรีย์เสียแล้วสะกตใจให้มีสังวร
เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะนึ่งรักษาสมณธรรม คุงพุทธภาษิตในสคาถวรรค
สังยุตตนิกายว่า ภิภษพั้งประคองใจมิให้ตกอยู่ในวิเวก ไม่ติดพันด้วยตัณหา
และทิจิ ไม่เขี่ยคเขี่ยนผู้อื่น คยสันนิทไมกล่าวข้อนขอคใคร ๆ คุงเต้าหค
คิริษะและเท้าเข้าในกระคองของคตค ฉะนั

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า นำพั้ง

๔ ๑
บัญญัติ ๗

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัตคตองถอ
องค ๑ แห่งยันั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทลคชขว่า ขอถววยพระพร ปโยมคล้อยเลียงไปตาม
ลมคนเข้าฉนคค ผู้ปฏิบัตคตองเป็นฉนฉน คคตองปฏิบัตคตามแนวค้ำสั่ง
สอนของพระพุทธเจ้า คุงภาษิตทพระรากลกล้าวไว้ว่า ท่านทงหลาย ุง
อนวคคตามค้ำสั่งสอนของพระชินลหอนมคองค ๕ ตงอยู่ในกรรรมอนหาโทษ
มิคคทุกเมือ แล้วพยายามข้ำเพญคความคคให้ยง ๆ ฉน

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า เห็นควยละ

๔ ๑
บัญญัติ ๘

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัตคตองถอ

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๒ แห่งถึงนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยถึง

๑. เมื่ออยู่ ย่อมอยู่ในที่อันควร เช่น รั้วไม้ใหญ่ ๆ ซึ่งมีกิ่งก้าน
ปกคลุมบังกันภัยทั้งหลายได้ ฉนฺโต ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเป็นฉน
นฺนเหมือนกัน คือต้องอาศัยกัลยาณมิตร ผู้มีความละเอียด มีศีลเป็นตรก
มีธรรมอันงามเป็นต้นฉน

อนึ่ง ถึงเมื่ออาศัยอยู่ที่ต้นไม้โต ถ้าหลบภัยหลบอยู่ที่ต้นไม้
ตลอดคืนยังรุ่ง ฉนฺโต ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องมุ่งอาศัยอยู่ในป่า ยืน
เกิน นึ่ง นอนอยู่ในราวบ้านนั้นแล เจริญซึ่งสติปัญญาอันอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น
แม้พระสารีบุตรเถรเจ้าก็ไต่กล่าวไว้ว่า ภิกษุจงกรม ยืน เกิน นึ่ง นอน
ในราวป่า ย่อมสง่างาม เพราะว่าการเช่นนั้น พุทธาทิบัณฑิตย่อมสรรเสริญ

พระเจ้ามีลันท์ตรัสว่า ชอบแล้ว
ขบรรคที่ ๑

ลาจุลดาวรรคที่ ๒

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๑ แห่งเถาน้ำเต้านั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เถาน้ำเต้าย่อมเลื่อย
เกาะไปบนหญ้า หรือบนต้นไม้ แล้วย่อมงอกงามที่นั่น ๆ ฉนฺโต ผู้ประกอบ
ความเพียร ใครจะขำเพ็ญให้งอกงามขึ้นก็จงเป็นฉนฺโตนั้น คือตั้งใจยึด
พระอรหัตต์เป็นอารมณ์ แม้พระสาวกตรีกโคกกล่าวไว้ว่า เมื่อใครต่อพระ
อรหัตต์ผล ก็พึงหวังอารมณ์เจริญอเสขผล เช่นเดียวกับเถาน้ำเต้ายึด
เหนี่ยวไปบนหญ้าเป็นต้น แล้วเลื่อยเรื่อยไปฉะนั้น

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

๔ ๔ บัญญัติ ๒

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๓ แห่งขัณฑ์ เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตาของขัณฑ์

๑. ย่อมเกิดและงอกงามในน้ำ แต่น้ำก็หาได้คืบไปในขัณฑ์ไม่

๒. เมื่อดมไหลลงจากน้ำก็ลอยอยู่

๓. ท้องลมแม่เล็กน้อยก็สะบัดใบแกว่งไปมา

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำคุณให้ประกอบด้วยคุณสมบัติอัน
เทียบได้กับองค์ของคณทั้ง ๓ นี้ คือ

๑. เป็นผู้ไม่ติดอยู่ในตระกูลและลาภยศสุขสรรเสริญเป็นต้น

๒. ครอบงำเสียซึ่งโลกธรรมทั้งปวง แล้วลอยอยู่ ณ โลกุตระธรรม

๓. กระทำความสำรวมในกิเลสทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย เห็น
กิเลสแม่เล็กน้อยเป็นเหตุหวั่นหวาด คุงพุทธภาษิตว่า ภิกษุมิปรกตฺติเห็น

ภยันโทษทั้งหลาย สมาทานคึกษาอยู่ในลิกขาบท

พระเจ้ามีลนทศรส์ว่า ทิละ

๔
ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลนทศรส์ถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๒ แห่งพืชนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาของพืชพันธุ์
ข้าว

๑. แม้มิประมาณน้อย แต่เมื่อไต่หว่านไว้ในเนื่อนาอันดี และ
ฝนเซยอยู่เนือง ๆ พืชนั้นก็ย่อมงอกงามและให้ผลมากมาย

๒. เมื่อหว่านลงในนาที่ไต่แล้ววางดีแล้ว ย่อมงอกงามโดยเร็ว
ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัตินั้นเทียบไต่กับของคคุณ

ทั้ง ๒ ของพืชนั้นนั้น คือ

๑. ประกอบด้วยศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย เมื่อรักษาดีแล้ว
ย่อมเป็นปฏิปทาที่สามารถให้ผลมากมาย นัยแต่มนุษย์สมบัติ สวรรค
สมบัติ และเป็นขัจยให้ไต่ในพพานสมบัติ

๒. จงปล่อยใจไปในเนื่อที่ทดี กล่าวคือสติปัญญา ๔ พิจารณา
เห็นตามความเป็นจริง จนไต่ความสงบใจและเกิดปัญญา ซึ่งเป็นเหตุนำ
มาซึ่งผลดีงามโดยฉับพลัน ดังวณะประพันธ์ที่พระอนรุทธเถรเจ้ากล่าวไว้
ว่า พืชที่หว่านลงในเนื่อนาอันดีย่อมงอกงาม และผลแห่งพืชนั้นย่อมยัง
ชาวนาให้ยินดีฉันใด จิตเมื่อผู้ประกอบความเพียรชำระดีแล้ว ก็ย่อมเจริญ

ในนาคอศติยฐาน ๔ ฉะนั้น

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า เข้าใจละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๑ แห่งไม้ฆานางนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม้ฆานางย่อมงอก
คุดอยู่ใต้ดิน เมื่อแก่เต็มที่แล้ว จึงงอกพนดินขึ้นมาสูงตั้ง ๑๐๐ ศอกข้าง
ยี่กว่านั้นข้างฉันทิ ผู้ปฏิบัติต้องยังสามัญญาผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔
อภิญาญา ๖ และสมณธรรมทั้งสิ้น ให้เต็มในสัญญาการฉันทินั้น

พระราชาเสนาบดีเจ้าโตกกล่าวความขึ้นไว้ว่า ต้นฆานางย่อมงอกคุด
อยู่ใต้ดิน ครนรากแก่เต็มที่แล้ว ลำต้นก็ชำแรกดินงอกขึ้นมาในวันเดียว
ตั้ง ๑๐๐ ศอกฉันทิ ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเป็นฉันทินั้นเหมือนกัน
คือเจริญรุ่งเรืองในสัญญาการอันเป็นภายในเช่นกัน

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ทิละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๓ แห่งเรือนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมตาเรือ

๑. ย่อมพาให้ข้ามไปถึงฝั่งได้

๒. ย่อมทนทานต่อกำลังคลื่นลมที่มากกระทบ

๓. ย่อมแล่นไปได้ในมหาสมุทรอันลึกซึ้งไม่มีที่สิ้นสุด

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกระทำตนให้เทียบได้กับองค์ที่ ๓

ของเรอนน คือ

๑. รวบรวมสัตว์ในมนุษยโลกและเทวโลกให้ข้ามถึงฝั่ง ด้วยความพร้อมเพรียงแห่งคุณธรรม คือศีลสมาธิและวัตรปฏิบัติ

๒. ออกกลนต่อกำลังแห่งกิเลส คือโลกธรรม ๘ ประการ กุญเรือทนทานต่อระลอกคลื่นนั้น

๓. รวบรวมซึ่งจตุราริยส์จอนมีปริวัตร ๓ อากาโร ๑๒ และชวนชวายุซึ่งบารมีธรรมอันจะข้ามซึ่งเสียซึ่งสัญญา กุญเรือแล่นไปในมหาสมุทรไม่มีภัยอันตราย ทั้งพุทธประพันธ์ภาษิตว่า ภิภษทงหลายเมือท่านจะคิด พังคิตว่า นทุกซ์ นเหตุแห่งทุกซ์ นความคยทุกซ์ นหนทางคยทุกซ์ พระเจ้ามีลนทศรส์ว่า กิละ

บัญญัติ ๖

พระเจ้ามีลนทศรส์ถามว่า กุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งเรือทศโคโรกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมตาเรือ

๑. เมื่อเกยโสโครกในมหาสมุทรย่อมติดแน่น

๒. ย่อมจมคั่งอยู่ในน้ำลึก มิได้เลื่อนไปที่อื่น ขอถวายพระพร

ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นเดียวกับเรอ คือ

๑. ต้องทอจิตใจให้ติดอยู่ในการกำจกิลเส
๒. ต้องทำใจไม่ให้เลื่อนลอยไปตามอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์
ถึงภยิตที่พระสารีบุตรเถรเจ้าได้กล่าวไว้ว่า เรอเกยโสโครกยอมมจกิล
อยู่ในมหาสมุทร ลอยขึ้นไม่ได้ฉันใด ท่านทั้งหลายก็จงเป็นฉันนั้น คือ
อย่าติดอยู่ในลาภสักการะ จงตั้งอยู่ในธรรมเถิด
พระเจ้ามีลันท์ตรัสว่า เข้าใจละ

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๑ แห่งเสากะโถงนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เสากะโถงยอมทรงไว้
ซึ่งเชือก สายระยาง รอก ใย ฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องทรงไว้ซึ่งสติ
สัมปชัญญะทุกอริยาบถฉันนั้น เรอนนแม่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกอริยาบถ

พระเจ้ามีลันท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๓ แห่งคันทนนั้น เป็นไฉน

เมื่อเราพิจารณาร่างกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จักเป็นผู้ไม่
 ประมาท มีสติอยู่เนื่องนิตย์ มีจิตมั่นคงแล้ว ย่อมพ้นจากความทุกข์ทั้ง
 หลาย ทั้งภยัตถ์ที่พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลายจงพิจารณา
 กำหนดรูปร่างกายนี้บ่อย ๆ เมื่อรู้จริงแล้ว จักทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้

พระเจ้ามลিনทศตรัสว่า ขอพระ

๔ บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามลินทศตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
 องค์ ๕ แห่งพระมหาสมุทธรนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตามมหาสมุทธร

๑. ย่อมไม่ปะปนด้วยซากศพ

๒. ย่อมทรงไว้ซึ่งขุมแก้วทั้งหลาย

๓. ย่อมอยู่ร่วมด้วยภูตใหญ่ ๆ

๔. แม้น้ำจะไหลมาสักเท่าไรก็ย่อมไม่ล้นไปได้

๕. ย่อมไม่เต็มด้วยน้ำซึ่งไหลมาแต่ที่ต่าง ๆ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญตนเช่นเดียวกับมหาสมุทธร

แล คือ

๑. ไม่ปะปนด้วยความชั่วทั้งหลาย

๒. ใต้แก้ววิเศษคือมรรคผล นิพพาน แล้วปกยัดไว้

๓. ต้องอาศัยพรหมจารีบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณสมบัตินี้ต่าง ๆ

๔. ไม่ก้าวล่วงสิกขาบทเพราะเหตุแห่งอิฏฐารมณ์ ทั้งพุทธานุสติก
ว่า พระมหาสมุทรรยอมเปี่ยมด้วยน้ำ แม้สาวกของเราก็มิได้ก้าวล่วงสิกขา
บท แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเช่นเดียวกัน

๕. แม้พึงอยู่ชงอเทศเป็นต้น ก็มิยอม กุญพุทธานุสติกในมหาสค
โสมชาตกว่า บัณฑิตยอมพึงคำที่เห็นสภาวะที่ไม่ยอม เพราะคำเป็นสภาวะ
เปรียบเหมือนไฟไหม้หญ้าหรือไม่ฉะนั้น

พระเจ้ามีลิตนทศรสีว่า ก็ละ

จบวรรคที่ ๒

จกกวตติวรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลิตนทศรสีถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถอ
องค์ ๕ แห่งแผ่นดิน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อรรคมคาแผ่นดิน

๑. ใครจะเอาของหอมก็ตาม เหมือนก็ตามทิ้งลงไป แผ่นดินคงเฉย
เป็นปรกติ

๒. ไม่มีเครื่องคยแต่ง แต่ก็ขอवलไปด้วยกลิ่นของตนเอง

๓. เป็นของไม่มีช่อง ไม่มีโพรง หนาที่ข กว้างขวาง

๔. แม้ท่านไวซึ่งต้นไม้อูเขาก็ไม่มีความย่อท้อ

๕. ไม่ยินดียินร้ายต่ออะไรทั้งสิ้น

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องขำเพ็ญตนเช่นเดียวกับแผ่นดินนี้แล
กล่าวคือ

๑. ต้องทำจิตให้เพิกเฉยในอิฏฐารมณ์และในอนิฏฐารมณ์
 ๒. ไม่ต้องตบแต่งกาย แต่ก็หอมหวนไปด้วยกลิ่นคือศีลของตน
 ๓. ต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง
 ๔. ต้องไม่ย่อท้อในการขำเพ็ญความดี
 ๕. ต้องไม่ยินดี ยินร้าย มีจิตเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ทุกอิริยาบถ ข้อ
นี้แม้นางจุลสุภททาอุบาลีก็ไต่กล่าวไว้ใจความว่า สมณะของข้าเป็นผู้
จิตเสมอด้วยแผ่นดิน ไม่มีความยินดี ยินร้าย
- พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๕ แห่งนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของน้ำ

๑. เป็นของบริสุทธิ์ใส ไม่ขุ่นมัว
๒. เป็นของเย็น
๓. ทำของที่ไม่วะอาคให้สะอาด
๔. เป็นของอันคนหม่อมมากต้องการ
๕. ย่อมไม่ตั้งไว้ซึ่งสิ่งที่ไม่ประโยชน์

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องการทำตนให้ประกอบด้วยคุณสมบัติ

เช่นเดียวกับน้ำ คือ

๑. เป็นผู้มาจากระบิลัทธ
 ๒. ฟังถึงพร้อมด้วยความมอดทนและความเอ็นดู มีปรกติแสวงหาประโยชน์แก่หมู่สัตว์
 ๓. ฟังเป็นผู้ไม่มีอภิภว
 ๔. ฟังเป็นผู้มีความปรารถนาล้น ยินดีตามมีตามได้ เป็นผู้ยินยอมชนปรารถนาเรื่อยๆ
 ๕. ต้องไม่กระทำซึ่งขบถด้วยกาย วาจา ใจ ถึงพุทธภษิตในกัณหาชาคกว่า ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าสรรพสัตว์ ถ้าพระองค์ประทานพรแก่ข้าพระบาทแล้วไซ้ ก็ขออย่าให้ใจหรือร่างกายของใครๆ ได้รับความเดือดร้อนเพราะข้าพระบาทเป็นเหตุ
- พระเจ้ามีลันทครัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันทครัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติตองถองค์ ๕ แห่งไฟนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาไฟ

๑. ย่อมเผาหญ้า ใบไม้ กิ่งไม้ให้ไหม้ได้
๒. ไม่มีความกรุณาสงสารเชื้อไฟเลย
๓. ย่อมกำจัดความหนาวเสียได้
๔. ย่อมไม่มีความยินดียินร้าย

๕. ย่อมกำจัดความมืดเสียได้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับไฟนี้แล คือ

๑. ต้องพยายามเผากิเลสทั้งหลายด้วยไฟ คือปรีชาญาณ

๒. ต้องไม่มีความสงสัยในกิเลสทั้งปวง

๓. ต้องก่อไฟคือความเพียรให้กำจัดกิเลสเสียให้สิ้น

๔. ต้องมีความยินดียินดีร้ายระวางอยู่ทุกอิริยาบถ

๕. ต้องกำจัดความมืดคืออวิชชา ทั้งพทธานิคมที่ตรัสสอนพระ

ราหุลว่า ราหุล ท่านจงเจริญภาวนาอันเสมอด้วยไฟ เพราะว่าเมื่อท่าน
เจริญอยู่เช่นนั้น อุกศลทั้งหลายที่ไม่เกิด จะได้ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว
ก็จะไม่ครอบงำจิต

พระเจ้ามีลันท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า คู่ก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๕ แห่งลมนัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมกาลม

๑. ย่อมพัดกลิ่นดอกไม้ให้หอมหวานไปในป่า

๒. ย่อมพัดให้ต้นไม้ถอนรากขึ้นได้

๓. ย่อมพัดไปในอากาศ

๔. ย่อมเซยกลิ่นหอม

๕. ไม่ปรากฏว่ามีที่อยู่

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องก่อปรก้วยคุณสมบัตินั้นเช่นเดียวกับลม คือ

๑. ยินดีในอารมณ์ซึ่งมีดอกไม้ คือ วมิตินันบานแล้ว
๒. พิจารณาสังขาร ถอนรากแห่งกิเลสทั้งหลาย
๓. ปล่อยจิตให้เพือกเพลนไปในโลกุตระธรรม
๔. เชยกลิ่นคือศีลของตน
๕. ต้องเป็นผู้ไม่มีอาลัย ไม่มีที่เกาะเกี่ยว ตั้งพทธภาษิตว่า ภัยเกิดแต่ความรัก ฐิลละของเกิดแต่ที่อยู่ ความไม่มีที่อยู่อาลัยเป็นเหตุสอให้รู้ว่าเป็นนิกปราชญ์

พระเจ้ามลินทตรัสว่า คิลละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า ตกก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งภูเขานั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร อันภูเขา

๑. เป็นของไม่หวนไหว ไม่สะเทือน
๒. เป็นของแข็ง ไม่เจือปนด้วยสิ่งอื่น
๓. พืชพันธุ์ย่อมไม่งอกบนภูเขาที่เป็นศิลาก้อนเดียว
๔. เป็นของสูง
๕. เป็นของไม่ฟูขึ้นและไม่ยุบลง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงกระทำตนเช่นเดียวกับภูเขานั้นแล คือ

๑. ไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่าปรารภณา ไม่ยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่

- ๑. ใครๆ จะถือไว้ไม่ได้
- ๒. เป็นที่สัจจรแห่งฤษีมนัและสฤณชาติทั้งหลาย
- ๓. เป็นจันแห่งความสะทัง
- ๔. ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณ
- ๕. เป็นที่ๆ ไม่คิดไม่ช้อง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับอากาศน
คือพึงเป็นผู้

- ๑. อันกิเลสไม่พึงรตรีงโดยประการทั้งปวง
- ๒. ปล่อยใจให้สัจจรไปในสังขารทั้งหลายโดยมนสิการว่าไม่เที่ยง
เป็นทุกข เป็นอนัตตา

๓. ต้องหวากกลัวต่อการปฏิสนธิ

๔. ต้องมีศีลเรียบร้อยหมดจดไม่สิ้นสุด มีญาณแก่กล้าหา
ประมาณมิได้

๕. ไม่คิดไม่ช้องอยู่ในตระกูลในหมู่คณะในอิฐฐารมณทั้งปวง กุ
พุทธภาษิตที่ตรัสสอนพระราหุลว่า อากาศไม่ได้ตั้งอยู่เฉพาะในที่ไรๆฉันใด
จงเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศฉันนั้น เพราะว่าเมื่อเจริญใจเช่นนั้น ผัสสะ
ทั้งปวงย่อมครอบงำจิตไม่ได้

พระเจ้ามีลินที่ตรัสว่า เชนฉลาทว่า

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลินที่ตรัสถามว่า คู่ก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติพึงถือ

องค์ ๕ แห่งพระจันทร์นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระจันทร์

๑. ย่อมส่องแสงสว่างในศักราชทุกชั้นทุกที่

๒. เป็นนักษัตรใหญ่ยิ่งอย่างหนึ่ง

๓. ย่อมฉายรัศมีในเวลากลางคืน

๔. มีวิมานเป็นธง

๕. ชาวโลกย่อมปรารถนาให้ส่องแสงฉายรัศมีอยู่ในอนันตย์

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับองค์แห่ง
พระจันทร์นั้นแล คือ

๑. ต้องเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. ต้องมีฉันทะความพอใจเป็นใหญ่เป็นประธาน

๓. ต้องเป็นผู้สังกตเจียม

๔. ต้องเป็นผู้มีศีลเป็นธง

๕. เมื่อตระกูลเขาอาราธนา ก็เข้าไปสู่ตระกูลตามปรารถนา คง
พุทธภาษิตในสังยุตตนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย จงเข้าไปสู่ตระกูลเหมือน
พระจันทร์ อย่าคะนองกาย อย่าคะนองจิต เป็นคนใหม่ในตระกูลเป็นนิตย์

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบละ

บัญญัติ ๘

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ

องค์ ๗ แห่งพระอาทิตย์นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระอาทิตย์

๑. ย่อมเผาไหม้ให้เหือดแห้งได้
๒. ย่อมกำจัดเสียซึ่งมืด
๓. ย่อมส่องโลกทุก ๆ วัน
๔. มีรัศมีเป็นระเบียบ
๕. แผลกเผาไหม้คนให้เร่าร้อน
๖. กลั้วราหู
๗. ส่องให้เห็นที่สะอาดหรือสกปรก

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๗ แห่งพระอาทิตย์นี้เป็น
ตัวอย่างแห่งความประพฤติ คือ

๑. ต้องเผากิเลสให้เหือดแห้งไม่ให้เหลืออยู่
๒. ต้องกำจัดความมืด คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ
๓. ต้องกระทำโยนิโสมนสิการเนืองๆ
๔. ต้องมีอารมณ์เป็นระเบียบ
๕. ต้องยังโลกให้เจริญด้วยกุศลธรรม
๖. เห็นหมู่ชนข้องอยู่ในข่าย คือ กิเลส ก็สงสารสลกใจ เพราะ
กลัวภัย คือ กิเลสนั้นๆ
๗. ต้องแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ให้เห็นแจ่มแจ้ง ถึง
คำที่พระวงศ์เถระกล่าวไว้ว่า ภูมยัสสัฏฐังธรรมย่อมยังหมู่ชนที่ถูกอวิชชา
ปกบิปกอยู่ ให้เห็นธรรมต่างๆ คจทางเดินที่พระอาทิตย์ส่องให้มองเห็นฉะนั้น
พระเจ้านิลินทศรสีว่า ถูกละ

๔
ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของธองค์ ๓ แห่งท้าวสักกะนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ท้าวสักกะ

- ๑. ย่อมอ้อมเอิบไปด้วยความสุขส่วนเดียว
- ๒. เป็นจอมแห่งเทวดา ทรงยกย่องทวยเทพให้เกิดความร่าเริง
- ๓. ความเขื่อน่ายย่อมไม่มีแก่ท้าวสักกะ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติของทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับท้าวสักกะนั้นแล คือ

- ๑. ต้องอ้อมไปด้วยความสุขซึ่งเกิดแต่ความสงัดกาย สงัดใจ
- ๒. ประคองใจไม่ให้หวั่นไหว ให้ร่าเริงในการเจริญกุศลธรรมอยู่เป็นนิตย์
- ๓. ต้องไม่เขื่อน่ายในเรือนอันว่างเปล่า กังขาวิตที่พระสุภูติเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระมหาวีระ ข้าพระองค์บวชในศาสนาของพระองค์ มิใคร่รู้สึกกำหนดรักใคร่เลย

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

๔
ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของธองค์ ๔ แห่งพระเจ้าจักรพรรดินั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิ

- ๑. ย่อมทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔
- ๒. หมั่นไจรยอมไม่อาชองสมอยู่ในแวนแคว้นของพระองค์ได้
- ๓. ทรงพระราชวิจารณ์ความดีความชั่ว ชักจูงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

ให้ดำเนินรอยตามพระบาท

๔. ทรงจัดการปกครองทั่วพระราชอาณาจักร มีอารักขาทั้งภายในภายนอก

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นนี้แล คือ

๑. ต้องยึดเห็นยวนำใจของบริษัท ๔ ชักชวนให้รำเรงในกมลธรรม

๒. ต้องไม่ให้วิตกทั้ง ๓ ชองสมอยู่ในใจได้ ดังพทธภาษิตว่า ผู้ยินดีในธรรมเครื่องระงับวิตก เป็นผู้มีสติเจริญอุสภารมณ์ ย่อมกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้

๓. ต้องพิจารณากายวาจาใจอยู่ทุกขณะฯ ดังพทธภาษิตว่า พึงพิจารณาเนืองๆว่า วันคืนล่วงไป เราเป็นอยู่อย่างไร

๔. ต้องมีสติขบขันกิเลสทั้งภายในภายนอก สมด้วยพทธภาษิตว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเป็นผู้มีสติจนนายประตุ ละเสียซึ่งอกุศล ยังกุศลให้เจริญอยู่

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ก็แล้ว

กุญชรวรรคที่ ๔

บัญญัติ ๑

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้อง

องค์ ๑ แห่งปลวกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปลวกย่อมชวนกันมาทำ
เป็นจอมขึ้น แล้วชวนตัวอยู่ในจอมปลวก เทียวหาอาหารกินฉันใด ผู้ปฏิบัติ
ก็ตองเป็นฉนวนนั้น คือตองทำเครื่องขัตยงกล่าวคือ คีลสังวร และขีตใจมิให้
ฟังชาน เทียวรบอาหารบิณฑบาต คงเถรภาษิตว่า ผู้ประกอบความเพียร
ทำใจให้มีสังวรเป็นเครื่องขัตยง ย่อมพ้นจากภัย

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คู่ก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ปฏิบัติของถ
องค์ ๒ แห่งแมวนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร วิสัยแมว

๑. เมื่อไปในเรือนก็คิ ไปสู่โพรงไม้เป็นต้นก็คิ ย่อมมุ่งต่อการ
แสวงหาหนูเท่านั้น

๒. ย่อมหากินในที่ใกล้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ตองประกอบตัวของคคุณเช่นเดียวกับ
แมว คือ

๑. เมื่อไปข่าก็คิ ไปอยู่ ณ โคนไม้ก็คิ ไปอยู่เรือนว่างเปล่าก็คิ
ตองเป็นผู้ไม่ประมาท แสวงหาโภชนะกล่าวคือกายคตาสติอย่างเดียวเท่า
นั้น และ

๒. เห็นความบังเกิด ความทำลายแห่งฉันธ์ ๕ อยู่ทุกอิริยาบถ

คงพูดพจน์ว่า ไม่ต้องกล่าวไปให้ไกลแต่ฉันก็ ภาวคคพรหมจักทำอะไรได้
เมื่อบุคคลพิจารณาในเรื่องชั้นอื่นเป็นปัจจุบัน ก็ย่อมเชื่อหน่ายในกายของตน
ได้

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถือ
องค์ ๑ แห่งหนูนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของหนูที่วิ่งไปข้าง
โน้นวิ่งไปข้างนี้ ก็ด้วยหวังต่ออาหารฉันใด ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเที่ยว
ไปข้างโน้นข้างข้างนี้ข้าง เพื่อมุ่งต่อการกระทำโยนิโสมนสิการอย่างเดียว
ฉันนั้น คุณคำที่พระอุปเสนเดรวิงคันตบุตรกล่าวว่า ผู้เจริญวิปัสสนาทำ
ความมุ่งหวังในธรรมไม่มีความทอดย มีไตรทวารสังบระงษ์ มีสติอยู่ทุกเมื่อ

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถือ
องค์ ๑ แห่งแมลงป่องนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร แมลงป่องมีหางเป็นอวธ
ชูหางเที่ยวไปฉันใด ผู้ปฏิบัติของทรงคุณสมบัตินั้นเหมือนกัน ก็คือต้องมี

ญาณความรู้เป็นอาวธ ยกญาณความรู้ชนชกเกลากิเลสให้หมดสิ้นไป ทั้ง
 นัยแห่งเถรภาษิตว่า ผู้มีปรีชาถอพระขรรค์กล่าวคือญาณที่ขวไปอยู่ ย่อม
 พ้นจากอันตรายทั้งปวงได้ และยากที่ใครจะผจญได้

พระเจ้ามลิตนทศรส์ว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิตนทศรส์ถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถอ
 องค์ ๑ แห่งพงพอนนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พงพอนเกลือกกายด้วย
 ยาแล้วเข้ากักงูชนิดใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องประพฤติชนิดนั้น กล่าวคือ ต้องดูยทา
 น้ำใจด้วยยา คือเมตตาทพรหมวิหาร แล้วเข้าใกล้ผู้มีความโกรธความ
 อาฆาต ทั้งภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ใจความว่า บุคคลพึงเจริญเมตตาท
 จิต กรุณาจิตในตนและผู้อื่น นั้นเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระเจ้ามลิตนทศรส์ว่า ถูกแล้ว

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามลิตนทศรส์ถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถอ
 องค์ ๒ แห่งสุนขจึงจอกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อรรคมตาสุนขจึงจอกแก่
 ได้โภชนาหารแล้วไม่เกลียดชัง กินจนพอต้องการและไม่เลือกว่าชั่วหรือดี

อย่างไรฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉันนั้นเหมือนกัน คือเมื่อได้โภชนาหารแล้วก็มีไตรภพ และบริโภคน้ำค้ำชีวิตให้เป็นไป ดังนั้นภยาคที่พระมหากัสสปเถระได้กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าลงจากเสนาสนะแล้วเข้าบ้านเพื่ออาหารบิณฑบาต ขณะที่บริโภคน้ำค้ำชีวิต มีบุรุษโรคเรื้อรังนำค้ำข้าวเข้ามาถวายข้าพเจ้า เมื่อถึงขณะนั้น นวมของเขาลากตกลงไปเปื้อนค้ำข้าว แต่ข้าพเจ้าพิจารณาค้ำข้าวฉันแล้วฉันได้ ขณะฉันอยู่ก็ ฉันแล้วก็ ข้าพเจ้าไม่มีความเกลียดชังเลย

อนึ่ง อาหารที่บริโภคน้ำค้ำชีวิตนั้น จะดีหรือเลวอย่างไรก็ไม่ทำความรู้สึกให้ บริโภคน้ำค้ำชีวิตได้ ทุกคำในเถรคาถาว่า เรายินดีด้วยของมีอยู่ ไม่ปรารถนาอื่น เมื่อเราไม่ละโมภในรส ใจของเราก็ก่อมยินดีในฉานเมื่อทำได้เช่นนั้น สมณคุณของเราก็ก่อมเต็มรอบ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เธอฉลาดกว่า

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนั้น

๑. เวลากลางวันย่อมเที่ยวไปในป่า แต่ถึงเวลากลางคืนย่อมเที่ยวไปในกลางแจ้ง

๒. เมื่อหอกหรือลูกศรตกลงย่อมวิ่งหนี

๓. เห็นคนเข้าวิ่งหนีไปทางใดทางหนึ่ง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับเนออน
แล คช

๑. เวลากลางวันพึงพักอยู่ในป่า ถึงเวลากลางคืนจึงอยู่ในที่แจ้ง
คฤพทณภานิตว่า ทัก่อนสาริบุตร ฤคหनाव เวลากลางคืนนาคางคกมาก
แม้เช่นนั้นตอนกลางคืนเราก้อยู่ในที่แจ้ง กลางวันอยู่ในป่า ถึงเค็อนท่าย
ฤคอรัน กลางวันเราอยู่ในที่แจ้ง กลางคืนอยู่ในป่า

๒. เมื่อกิเลสเข้ามาใกล้ก็อย่ายอมอ่อนจิตเข้าไปหา

๓. เห็นหมู่ชนหมกมุ่นกันอยู่ก็เลยไปเสียทางอื่น คังภานิตที่พระ
สาริบุตรกล่าวไว้ใจความว่า ขอเราอย่าได้พ้บคนที่มีความปรารธนาลามก
เกียจคร้าน ประพฤติไม่สมควรเลย

พระเจ้ามีลินทศรส์ว่า ชอบแล้ว

๔ บัญญัติที่ ๘

พระเจ้ามีลินทศรส์ถามว่า ทัก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๔ แห่งโคนัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาโค

๑. ย่อมไม่ทิ้งที่อยู่ของตน
๒. เป็นสัตว์สำหรับบรรพตภการะ
๓. สุกตมก่อนแล้วจึงคมนา
๔. ย่อมเกินตามทางที่เขาตัดันไป

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้ทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกัน

โคนันแล คือ

๑. ไม่ละโอกาสของตน พยายามพิจารณาร่างกายตามลักษณะ
แห่งพระไตรลักษณ์

๒. ต้องมีพรหมจรรย์อันถาวร และประพฤติพรหมจรรย์ไปใน
ศตยชาติ กายก็ตาม ยากก็ตาม

๓. ต้องสุกตามพอใจ ตามความเลื่อมใส รัศมีคำสั่งสอนของ
อุปัชฌาย์อาจารย์

๔. ต้องฟังโอวาทานุสาสนีของท่านผู้รู้ทั้งหลาย แล้วและประพฤติ
ตาม ทั้งข้อความที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ผู้ปราศสอนเรา
แม้จะมีอายุเพียง ๗ ปี เราก็นับถือไว้เหนือเกล้า เพื่อตั้งไว้ในตำแหน่ง
อาจารย์

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๒ แห่งสุกกรนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาสุกร

๑. เมื่อถึงฤดูร้อนยอมเข้าไปหาน้ำ

๒. เข้าใกล้เล่นตมแล้ว ย่อมชุกตมด้วยงมุก ทำเป็นประทักษิณสำหรับ

นอน

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งสุกกรนั้นเป็นตัวอย่าง คือ

๑. เมื่อจิตชุ่นด้วยโทษะ ก็ต้องเข้าใกล้เมตตากาวนา ซึ่งเป็นของ
เยือกเย็น

๒. เจริญกายคตาสติห้ามอารมณ์มิให้ครอบงำจิตได้ กัมมัญญายิต
ที่พระบิดาทูลถามทวารวชเถระกล่าวไว้ว่า ผู้เจริญวิปัสสนาเห็นความเป็น
เองในกายแล้วพิจารณา เป็นผู้เดียวไม่มีเพื่อนสองนอนในระหว่างอารมณ์
พระเจ้ามีลนที่ตรัสว่า ชอบแล้ว

๔ ๑๐
บัญญัติ ๑๐

พระเจ้ามีลนที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๕ แห่งข้างนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยข้าง

๑. เมื่อเที่ยวไปในป่าย่อมทำลายแผ่นดิน

๒. ไม่เอี้ยวกายและมองศูตรงไปข้างหน้าอย่างเดียว

๓. ไม่นอนอยู่ประจำที่ ไปหาอาหารในที่ใดก็พักผ่อนอยู่ในที่นั้น

๔. จะลงน้ำก็มักลงในสระบัวอันกว้างใหญ่ มีน้ำใสคาศายไปด้วย
เงาและคอกบัว เล่นอยู่ตามประสาข้างทิศ

๕. ยกเท้าชนกมัสติ จกเท้าลงกมัสติ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรักด้วยคุณสมบัติเช่นเดียวกับข้าง

๕ นแล คอ

๑. ต้องพิจารณาร่างกาย ทำลายกิเลสทั้งหลายเสีย

๒. ต้องไม่เหลียวหลัง ไม่เลื้อกทิศ ไม่แหงนขึ้นไปข้างบน ไม่

ก้มลงข้างล่าง มองดูตรงไปชั่วแอก

๓. ไม่มีที่อยู่ประจำเนืองนิตย์ ไม่มีอาลัย เทียวไปพบที่ใดเป็นที่
ชอบใจและสมควร ก็เข้าอยู่อาศัยในที่นั้น ไม่ทำความอาลัยในที่พัก

๔. เจริญสติปัญญาอันมีสภาพทั้งสรวะโยกขรณ์ เต็มเปี่ยมไปด้วย
น้ำ คือธรรมอันประเสริฐเยือกเย็นใสสนิท คาทาษาไปด้วยเง่าและคอกขวัคคือ
วิมุติ ชลุดขุ่ยอยู่ด้วยสติปัญญา

๕. มีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกอิริยาบถ กงพททพจน์ในสังยุตตนิกา
ว่า การสำรวมกายวาจาใจเป็นของดี สำรวมไคท่วไปก็เป็นของดี ผู้มีความ
ละอายสำรวมไว้ไคท่วไป เราเรียกว่าเป็นผู้ครองตัวไค

พระเจ้ามีลินทตรัสว่า ชอบแล้ว

จบวรรคที่ ๔

สี่วรรคที่ ๕

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลินทตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๗ แห่งราชสีห์นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตาของราชสีห์

๑. เป็นสัตว์หมกตงก สะอาด ไม่มีวิหมอง

๒. เทียวไปด้วยเท้า ๔ มีเของกรายอย่างกล้าหาญ

๓. มีรูปทรงโอ้อ่า สร้อยคอสะสวย

๔. ไม่นอบน้อมสัตว์ใดๆ แม้เพราะจะต้องเสียชีวิต
๕. หาอาหารไปโดยลำบาก พบปะอาหารในที่ใดก็กินเสียจนอิ่มในที่นั้น ไม่เลือกว่าดีหรือไม่ดี กินได้ทั้งนั้น
๖. ไม่มีการสะสมอาหาร
๗. หาอาหารไม่ได้ก็ไม่กินรน ได้ก็ไม่ทะยาน และไม่กินจนเกินต้องการ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องกระทำตนให้ก่อปรกัวยคุณสมบัติอันเทียบได้กับองค์ ๗ แห่งราชสีห์นั้น คือ

๑. ต้องมีจิตบริสุทธิ์ไม่หม่นหมองด้วยอารมณ์
 ๒. มีอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องเที่ยวไป
 ๓. มีรูปทรงคือศีลบริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย
 ๔. ไม่นอบน้อมต่อใคร ๆ เหตุแม้จะต้องเสียชีวิต บิณฑบาต
- เสนาสนะ คีลาณภสัช

๕. มีภิกษามีโทษาก มีโทษเลือกตระกูลและโภชนะ แสวงหาได้ในที่ใด ก็บริโภคนั้นนั้น ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี บริโภคพอประทังร่างกายให้มีชีวิตต่อไป

๖. ไม่ทำการสะสมขี้จี้ไว้บริโภคน
๗. ไม่ได้โภชนะก็ไม่สะกุกใจ ได้มากก็ไม่ยินดี พิจารณาเห็นโทษแห่งภาชนะก่อนแล้วจึงบริโภคน ดังขาลีในสังยุตตนิกายว่า ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัสปเป็นผู้สันโดษด้วยขี้จี้ตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสันโดษตามมีตามได้ ไม่แสวงหาในทางไม่ควร ไม่ได้ก็ไม่สะกุก ได้

ก็ไม่ยินดี ไม่มัวเมา เห็นโทษในการบริโภคขี้จัญ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

๔ ๑
ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถอ
องค์ ๓ แห่งนกกจากพรากนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนกกจากพราก

๑. ย่อมไม่ทิ้งนางนกที่เป็นภรรยาจนตลอดชีวิต

๒. มีสำหร่ายและจอกแทนเป็นอาหาร แม้ถึงเช่นนั้นกำลังก็
ไม่อืดโรย ผิวพรรณก็ไม่ชubbชิตเพราะอาหารเช่นนั้น

๓. ไม่เขี่ยคเขี่ยนสัตว์อื่น

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติของถอองค์ ๓ แห่งนกกจากพรากนั้นเป็น
คติ คือ

๑. ต้องไม่ละทิ้งการกระทำในใจโดยขยายที่ชอบจนตลอดชีวิต

๒. ต้องทำความเต็มใจในลาภที่ใดมา เมื่อทำไ้เช่นนั้นแล้ว ก็จะไม่
ไม่เลื่อมจากคิล สมาธิ ปัญญา

๓. มีอาชญาวางเสียแล้ว มีความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์
เกือกกุลในสัตว์ทั่วไป คัจฉนัยแห่งภษิตว่า ผู้ไม่เขี่ยคเขี่ยนสัตว์ ย่อมไม่มี
เวรภัยใดๆ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เชื่อว่าชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๒ แห่งนางนกเงือกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนางนกเงือก

- ๑. ย่อมหึ่งคู้ของตัว ให้คู้ยู่รูกษาลูกแต่ในโพรง แล้วคายเหยื่อ
อันพึงใจมาทิ้งลงในโพรง บิดปากโพรงด้วยของลามกเลียงคู้ไว้ในโพรง
- ๒. กลางวันเที่ยวหาเนื้อในป่า เวลาเย็นก็บินกลับมาฝูงเพื่อรักษา
ตัว

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งนางนกเงือกนั้นเป็น
ตัวอย่างแห่งความประพฤติ คือ

- ๑. เมื่อกิเลสเกิดขึ้นในใจก็หึงหวงคุณนางนก ใส่ใจไว้แต่ในการ
สำรวมตึงโพรง ด้วยสติที่ตึงมั่น แล้วเจริญกายคตาสติ
- ๒. เสพธรรมที่ควรเสพ อยู่ในเสนาสนะอันงัดเงียบแต่ผู้เดียว
เมื่อหมดความยินดีในถิ่นนั้นแล้ว ก็กลับมามาหาหมู่ รักษาหมู่ให้ตั้งงาม กุ
เทวตาภาษิตททาวสหิมขัตพรหมกราบทุกพระพุทธรเจ้าว่า ผู้ปรารถนาจะ
พ้นสังโยชน์ พึงอยู่ในที่อันสงัด ประพฤติธรรมที่พ้นจากสังโยชน์ ถ้า
หากยินดีในถิ่น พึงมีสตรีกษัตริย์อยู่ในหมู่
พระเจ้ามีลันท์ตรัสว่า เธอฉลาดกว่า

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามีลันท์ตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ

องค์ ๑ แห่งนกกกระเจกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันนกกกระเจกย่อมอยู่อาศัยเรือนผู้อื่น แต่จะไต่ถ่อเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเรือนนั้นก็หาไม่ได้ มีใจเที่ยงตรงแน่วแน่ มากไปด้วยสัญญา อาศัยอยู่คนใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องกระทำนั้น นั่น คือเมื่อเข้าไปสู่ตระกูลใด ๆ ไม่พึงถ่อเอาสมบัติในบุคคลในสิ่งของพึงเป็นผู้มอหิสังระมัตระวังตน ทั้งสมณสัญญาให้ปรากฏมันไว้ในใจ ก็นัยพุทธภาษิตว่า ภิกษุเข้าไปสู่ตระกูลในเพราะปานะหรือโภชนะ พึงขอฉันพอประมาณ แต่อย่าพึงทำใจให้หลงไหลในรูป

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

 บทกวี ๕

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ

องค์ ๒ แห่งนกเค้านั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนกเค้า

๑. เมื่อโกรธกาชนมา พอถึงเวลากลางคืนก็ไปยังฝูงกาฆ่ากา

เสีย

๒. เป็นสัตว์หลักเรณอยู่ ณ ที่ลับ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้ก่อปรทั่วยของคคุณเช่นเดียวกับนกเค้านั้น คือ

๑. อยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียว ประหารอวิชชาให้ขาดตลอดถึงราก

๒. หลักเรณขำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่า กิ่งขาลซึ่งมีใจความว่า

ภิกษุในธรรมวินัย เป็นผู้มีความสงัดเช่นแท่มารัณรมย์ ยินดีในความ
 หลีกเร้น ย่อมรู้สึกตามความเป็นจริงว่าทุกข์ นั้นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
 นั้นนิโรธ ความดับทุกข์ นั้นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หนทางเครื่องดับทุกข์
 พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า เธอว่านคแล้ว

๔ ๕ บทบาท ๖

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
 องค์ ๑ แห่งกตชะขานั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของนกตะขาบ
 เมื่อร้องชนยอมขอกกลางกลางร้ายฉันทิ ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉันทิ นั้น คือเมื่อ
 แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ต้องแสดงวินิยาต โดยความเป็นทุกข์ แสดง
 พระนิพพานโดยความเป็นสุข ตูจเถรภายิตซึ่งมีใจความว่า ฟังแสดงความ
 น่ากลัวในนรก แสดงความสุขในพระนิพพาน

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า เธอว่านชอบแล้ว

๔ ๕ บทบาท ๗

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
 องค์ ๒ แห่งคังกาวนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยคังกาว

๑. เมื่อเข้าไปในเรือนบินรอบ ๆ แล้วก็ออก ไม่สมัครอยู่ในเรือน

๒. เมื่อขึ้นไปอยู่ในเรือนของผู้ใด ก็ไม่ทำความเสียหายให้
 ขอลถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรักว้ยของคุณเช่นเดียวกับ
 ค่างคาวนแล คือ

๑. เมื่อเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน เทียวไปตามลำดับตรอก ได้
 บิณฑบาตแล้วก็กลับ ไม่กั้วลอยู่ในเรือนนั้น

๒. เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ก็ไม่ทำความเคอทรอื่นให้แก่เขา คง
 พุทธภาษิตในลักษณะสูตร ที่สมาธิกายว่า บุคคลย่อมปรารภนาต่อชนอื่น
 ว่าโฉนหนอมมหาชนจะไม่พึงเลื่อมจากศรัทธา คือ สุตระ จาคะ ปัญญา
 กุศลธรรม สยปริสธรรม และทรัพย์สินสมบัติเป็นต้น อนึ่ง ย่อมปรารภนา
 ให้เขามั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสมบัตินั้น ๆ

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

๔ บัญหาที่ ๘

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ทูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
 องค์ ๑ แห่งปลิงนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ปลิงเมื่อเกาะที่ตรงไหน ก็เกาะแน่น ดูก
 เลือกกินอยู่ที่ตรงนั้น ฉนั้นใด ขอลถวายพระพร ผู้ปฏิบัติเมื่อจิตหวังใน
 อารมณ์ใด ก็พึงยึดอารมณ์นั้นไว้ให้แน่น โดยการยึดลึลัน ทิศ โอกาส
 บริเฉท ลิงค์และนิमित จะโตคัมเลือกคือวิมุติ ฉนั้นนั้น กั้วจะประพันชที่
 พระอนุรุทธเถระกล่าวไว้ อันมีใจความว่า บุคคลมีจิตบริสุทธิ์ตั้งอยู่เฉพาะใน

อารมณ พงศมรสคอรุมตอมนไมเจอกเกสทวยจิต

พระเจ้ามลิตนทตรสว่า ชอบแล้ว

๔ ๘
บญหาท ๘

พระเจ้ามลิตนทตรสถามว่า ^๕คูกอนพระนาคเสน ^๖ผูปฏิบัติของถอ
องค ๓ ^๗แห่งงุนั้น ^๘เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ^๙ขอถวายพระพร ^{๑๐}ธรรมทาง

๑. ย่อมไปทวยอก

๒. เมื่อเทียวไปพบปะศันหญาเขา ^{๑๑}ก็หลกเลียงเสย

๓. กตมนุชยเขาแลวยอมเคอครอนเสยใจ

ขอถวายพระพร ^{๑๒}ผูปฏิบัติของถอองคแห่งงุนั้น ^{๑๓}เป็นคต ^{๑๔}คือ

๑. ^{๑๕}ต้องเทียวไปทวยขัญญา ^{๑๖}เวนสิ่งทีปราศจากลักษณะเจริญแต่
สิ่งทีมีลักษณะสาม ^{๑๗}คือ อนิจจ ๓ กข อนัตตา

๒. ^{๑๘}ต้องเวนจากทจริตเทียวไป

๓. ^{๑๙}ตรีกไปในวิตกอนผิตแล้ว ^{๒๐}ก็เกิดความไมโยค ^{๒๑}เคอครอนเสย
ريبแกไขให้กลับมา ^{๒๒}ตรีกแต่ในกศลวิตก ^{๒๓}ไมประมาณ เพราะวันคินทีลวงไป
แล้วไมอาจทำให้กลับคินมาได้อีก ^{๒๔}ตั้งคาถาในภัสลาตีกชาตก ^{๒๕}วิสตีนิบาต
ซึ่งกนรทงสองกล่าวไวว่า ^{๒๖}ข้าแต่นายพราน ^{๒๗}เราเรลัดถึงกันและกัน ^{๒๘}ไม
ไต่อยู่พรากจากกันสักคินเคยว ^{๒๙}เมื่อหวนนิกถึงคินหนึ่งแล้ว ^{๓๐}ก็ยอมเครวา
โศกเพราะคินนั้น ^{๓๑}จกไมกลับคินมาอีก

พระเจ้ามลิตนทตรสว่า ^{๓๒}เชอฉลาทว่า

๔ ๕
บัญชาที่ ๑๐

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๑ แห่งงูเหลือมมัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อนึ่งงูเหลือมเป็นสัตว์มี
กายใหญ่โต ทั้งพระองค์อยู่นิ่งนิ่งก็ ไต่อาหารก็พอประทังชีวิตไปเท่านั้น
ฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ทำตนฉันนั้น คือต้องเพียรชวายเป็นวิเศษขาด
อาศัยก่อนชาวของผู้อื่น หวังก่อนชาวที่เขาให้ งดเว้นจากการหุงต้มเอง
หาอาหารให้เต็มท้องโตยาก แม้ไต่อาหารมาก ก็ฉันแต่พอประมาณ ถึง
คราวไต่อาหารน้อย ก็ขย้าน้ำฉัน ดังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ใจความ
ว่า ภิกษุฉันอาหารสักกัณฑ์ แห่งกัณฑ์ อย่าฉันให้อิ่มนัก พึงให้ท้องพระองค์ไว้
ฉันแต่พอประมาณ มีสติ เว้นคำข้าวไว้ ๔-๕ คำ เลิกฉันแล้วพึงดื่มน้ำ

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสว่า ชอบแล้ว
จขวรรคที่ ๕

มกกฎการรคที่ ๖

๔ ๕
บัญชาที่ ๑

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๑ แห่งแมลงมูมัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันแมลงมูมันชกโยเป็น
ช่ายเป็นเพดานไว้ริมทาง เมื่อมีหนอนมีแมลงหรือยุงมาตักโยเข้า ก็วิ่ง

ไปจับเอาสัตว์นั้น ๆ มากินเสียฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉันนั้น คือต้องทำ
โย กล่าวคือสติปัฏฐานให้เป็นเพศานททวารทั้ง ๖ มีตาเป็นต้น เมื่อมี
แมลงคือกิเลสมาติดโย ก็พึงฆ่าเสียที่โยนั้น ถึงจะประพินิจที่พระอน
รุทธเถระกล่าวไว้ใจความว่า สติปัฏฐานเป็นคฤเพศานในทวารทั้ง ๖ เมื่อ
กิเลสเข้ามาในเพศาน คือสติปัฏฐานแล้ว ผู้มีปัญญาพึงฆ่ากิเลสนั้น ๆ
เสีย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๕ แห่งทารกกินนมฉัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันทารกเมื่อตนฉันก็
อยากกินแต่นม ร้องให้ฉันนมมารดาฉันฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องมุ่งแต่
ประโยชน์ของตน ขวนขวายแต่อุเทศปรีปะจณาที่สงัด และการอยู่ร่วมด้วย
กัลยาณมิตร ถึงพุทธภาษิตว่า ตุก่อนอาณนท์ เจริญพยายามใน
ประโยชน์ของตน จงเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่นอยู่ทุก
อิริยาบถเกิด

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

๔
บญหาท ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถอ
องค์ ๓ แห่งเต่าเหลืองนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันเต่าเหลืองย่อมเที่ยว
ไปบนบกเพราะกลัวน้ำ แต่กลัวน้ำน้อยเพราะเหตุกลัวน้ำไม่ฉนใด ผู้
ปฏิบัติก็ควรประกอบด้วยคุณสมบัตเช่นเต่าเหลืองเหมือนกันฉนนั้น คือเห็น
ภัยในความประมาทเป็นนิตย์ เห็นคุณในความไม่ประมาทเป็นปรกติ จึง
จะไม่เลื่อมจากความดี มีแต่ความเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ ชื่อว่าได้ส่งตน
ให้ดำเนินไปสู่ที่ไกลพระนิพพาน ตจพทชภษิตซึ่งมีใจความว่า ภิกษุยินดี
ในความไม่ประมาทหรือเห็นภัยในความประมาท จึงเป็นผู้ไม่เลื่อมปฏิบัติ
ไกลพระนิพพานโดยแท้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

๔
บญหาท ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถอ
องค์ ๕ แห่งข่าชฏนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า จรรมตาข่าชฏ

๑. ย่อมขีตข้งเหล่าชนที่สกปรกไว้ได้

๒. เป็นที่เปล้าจากชนหมู่มาก

๓. เป็นที่เงยขสงัด

๔. เป็นที่บริสัทธ

๕. เป็นที่อนพระอริยชนสังเสพ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้ทรงองค์คุณเช่นเดียวกับป่า
ชฎนแล คือ

๑. ต้องปกปักไม่เข้คเผยความผิดพลาดของผู้อื่น
๒. เป็นผู้ว่างเปล่าจากข้าย คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ
และกิเลสทั้งปวง
๓. เป็นผู้สงบจากอกุศลธรรมทั้งปวง
๔. เป็นผู้หมดจดจากความมัวหมองทั้งหลาย
๕. เป็นผู้ส่องแสงด้วยพระอรุณชน ดังพุทธรูปในสังยุตตนิกาย
ซึ่งมีใจความว่า ผู้มีปัญญาพึงแสงด้วยขณิกิต
พระเจ้านันททรที่ว่า ชอบแล้ว

บัญญัติ ๕

พระเจ้านันททรสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๓ แห่งต้นไม้ นั่น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาดังนี้

๑. ย่อมมีดอกออกผล
๒. มีร่มเงาให้หมู่ชนอาศัย
๓. ไม่เลือกผู้อาศัย เข้าไปพักร่มใต้ทุกคน
แม้ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นนั้น คือ
๑. ต้องเป็นผู้ทรงดอกไม้กล่าวคือวิมุตติ และมีผลกล่าวคือสามัญญ

คณ

๒. ต้องต้อนรับด้วยอามิสปฏิสันถาร และทำปฏิสันถารแก่ผู้เข้าไปหา

๓. เจริญเมตตาภาวนาในสัตว์ทั่วไป ทำคนให้ปราศจากอกตติงคาคำที่พระสารีบุตรเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระมุนีนาถเจ้ามีพระหฤทัยเสมอในชนทั้งปวง คือในพระเทวทัต ในองคฺุติมาลโจร ในอนปาลกคชสาร และในพระราหุล

พระเจ้ามีล้นที่ตรัสว่า นำเลื่อมใสแท้

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีล้นที่ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จรรณคาณ

๑. ย่อมชำระธุลีแห่งอโคธได้

๒. ย่อมดับความร้อนที่แผ่นดินเสียได้

๓. ย่อมทำพืชพันธุ์ให้งอกงาม

๔. ย่อมรักษาหญ้าและต้นไม้ เครือเขา พุ่มไม้ ผักตงอกแล้ว

ให้เจริญงามขึ้นได้

๕. ย่อมยังแม่น้ำ หนอง สระบัว ห้วยธารบ่อ บึง ให้เต็มด้วย

ธารน้ำ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือปรตว้ยองค์ ๕ เช่นเดียวกับนั้น

คช

๑. ต้องชำระล้างธุลีคืออกิเลสให้หมดสิ้นไป

รักษาตัวไว้รักษาที่สวดแห่งกองทัพ

พระเจ้ามีลันทตรัสว่า ควรแล้ว

๔ บัญญัติ ๘

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า ต่อก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๔ แห่งพรานเนอนัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาพรานเนอ

๑. นอนหลับน้อย
๒. ผูกใจอยู่แต่เนออย่างเดียว
๓. รูเวลาที่พึงประกอบกิจนั้น
๔. เห็นเนอก็หมายใจได้ว่าไต่เนอ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ตองเป็นเช่นนั้น คือ

๑. ตองหลับน้อย
๒. ผูกใจอยู่แต่อารมณ์อันหนึ่ง
๓. ตองรู้จักเวลาควรหลับหรือไมใช่เวลาเช่นนั้น
๔. ตองเพลินในเอกัคคตารมณ์ ยังความยินดีให้เกิดเฉพาะใน

อารมณ์ว่า เราจักบรรลุคุณพิเศษอันยิ่งดังนี้ ดังภาษิตที่พระโมฆราชกล่าว

ว่า ภิกษุใดอารมณ์แล้วมีจิตส่งไปในอารมณ์ ยังความยินดีให้เกิดว่า

เราจักบรรลุคุณอันยิ่งดังนี้

พระเจ้ามีลันทตรัสว่า น่าฟัง

ถากกิเลสทั้งหลายเสีย

๒. ฟังถากความเห็นผิดออกเสีย ถือไว้แต่สารธรรมอย่างเดียว
 ทั้งพุทธภาษิตในธรรมจริยสูตรสุดท้าย ชุททกนิกายว่า ท่านทั้งหลายจง
 ปัดเข้ามิจฉาที่จักวาทกิเลสทั้งหลายเสีย แต่นั้นจงสลัดกิเลสใหญ่เอาไว้ให้
 สิ้นเชิง เลือกคคผู้มีใจสมณะมีความสำคัญว่าสมณะออกเสีย เป็นผู้
 บริสุทธิ์มีสติตั้งมั่นสำเร็จการอยู่ร่วมด้วยผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย
 พระเจ้ามีลันทตรัสว่า ควรแล้ว
 ขวรรคที่ ๖

กมภวรรคที่ ๗

บัญญัติ ๑

พระเจ้ามีลันทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
 องค์ ๑ แห่งหม้อนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อดหม้อนนเมื่อเต็มเปี่ยม
 ควายน้ำ ย่อมไม่ต้งฉนใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉนนั้นเหมือนกัน คือเมื่อใด
 คุณพิเศษแล้วก็ไม่อวดอ้าง ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ปากกล้า ไม่อวดตัว คุงพุทธ
 ภาษิตว่า ของใดพร่องของนั้นคง ขคงโตเต็มของนั้นเงี่ย คนพาลเปรียบ
 ควยหม้อเปล่า บัณฑิตเปรียบควยหม้อน้ำเต็มเปี่ยม

พระเจ้ามีลันทตรัสว่า ชอบแล้ว

๓. ย่อมกันลมแตกและฝนได้ฉับไค

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำตนฉนนนเหมือนกัน คือ

๑. ต้องอยู่เหนือจอมแห่งกิเลสทั้งหลาย

๒. ต้องบำรุงโยนิโสมนสิการ

๓. ต้องกันลมคือความสำคัญผิด กันแตกคือราคะ โทสะ โมหะ

และกันฝนคือกิเลสทั้งหลาย ดังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ร่มที่ไม่

ขาดไม่ทะลุย่อมกันลม กันแตก กันฝนได้ฉับไค พุทธบุตรก็ต้องเป็นฉนนน

คือกันลมและแตก คือ ราคะ โทสะ โมหะ และกันฝนคือกิเลสทั้งหลายเสีย

พระเจ้ามลินทตรัสว่า ซอขละ

๔ บัญญัติ ๔

พระเจ้ามลินทตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ

องค์ ๓ แห่งฉนนน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคานา

๑. ย่อมมีเหมืองสำหรับไข่น้ำ

๒. มีคนเพือกนนำไวเลยงชาวกล้า

๓. สัมบูรณ์ด้วยรวงข้าวอึ่งอกงาม ทำให้เจ้าของเกิดความชื่น

ชมยินดี เหตุว่าพชพนุชทหวานแมนอยกเกิดผลมากมาย

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำตนเช่นฉนนนเหมือนกันคือ

๑. ต้องเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเหมือง คือ สุจริตธรรม และข้อปฏิบัติ

น้อยใหญ่

๒. ต้องเป็นผมนคนคอคความละเอียดบาย เพื่อข้องกันสามัญคุณไว้

๓. เป็นผดงพรอมด้วยความหม่น ให้เกิดผลอันไพบุลย์แก่พวก

ทายกทายิกา ยงความร่าเรงให้เกดชน ถึงน้อยก็ไคผลมาก กงเถรภษิต
ที่พระอขาลักกล่าวไว้ว่า อันพทษยตรยอมเป็นเช่นเคียวกขนา มีความหม่น
ผลิตผลอันไพบุลย์ เหตุนี้จึงเป็นเนอนาอันเลิศ

พระเจ้ามลินทตรสว่า ชอบแล้ว

๔ ๕
บญหาที่ ๕

พระเจ้ามลินทตรสถามว่า กุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติของถอ
องค์ ๒ แห่งยานัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทลตอบว่า ขอถวายพระพร ยา

๑. หนอนยอมไม่มีอยู่ในนั้น

๒. ย่อมกำจัดพิษสัตว์กตเป็นต้นไค

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็คองเป็นฉนนัน คือ

๑. คองไม่ให้มีกิเลสสิงอยู่ในใจ

๒. คองกำจัดพิษ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิจิเสี่ย กุ

พทษภษิตว่า ผู้บำเพ็ญเพียรใครเห็นความจริงแห่งสังขาร ฟังเป็นเช่นยา
เพราะยังพิษ คือ กิเลสให้พินาศ

พระเจ้ามลินทตรสว่า ชอบแล้ว

๔ ๑
ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๓ แห่งโภชณะนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันโภชณะ

๑. เป็นของขำรุงสัตว์

๒. ให้เกิดกำลัง

๓. สัตว์ทุกจำพวกย่อมปรารถนา

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องประกอบด้วยคุณสมบัตินั้นแล คือ

๑. ต้องอุปถัมภ์สัตว์

๒. ต้องให้เกิดกำไร คือบุญกุศล

๓. ต้องเป็นเพื่อนโลกทั้งปวงปรารถนา ทั้งเดรณชาติที่พระโมฆราช

กล่าวว่า ผู้ปฏิบัติพึงเป็นผู้อันหมู่โลกปรารถนาด้วยความสำรวม ความ
กำหนด คิล และข้อปฏิบัติ

พระเจ้ามีลันทศรว่า ชอบแล้ว

๔ ๑
ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามีลันทศรสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือ
องค์ ๔ แห่งนายขมังธนูนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมค่านายขมังธนู

๑. เมื่อยังกายนเท่าทงสองกยพนให้มัน เก่งเข้ามิให้ไหวตัวได้

๒. ทงกายให้เป็นหลัก มือทง ๒ นิ้วคนธนูมาจับไว้ให้มัน เขาถูกศรไว้ใน

ระหว่างนิ้วมือ เล็งให้เที่ยงตรง ตีใจว่าจะไต่ถึง

- ๒. แสวงหาไม้ง่ามไว้สำหรับปักกลดที่คกค้อมให้เที่ยงตรง
- ๓. เล็งให้ถูกที่หมาย
- ๔. หักยิงในเวลาเข้าเย็นเป็นเนืองนิตย์

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องประกอบด้วยองค์คุณเช่นนายขมังธนู
เหมือนกัน คือ

๑. ตั้งเท่าคือความเพียรไว้บนแผ่นดินคือคิดให้มั่นคง ถอดขันธ์
โสทรจะมีให้หวนตร์ได้ ตั้งจิตไว้ในสังวร กำจัดความยินดีในร้ายเสีย พึง
ทำโยนิโสมนสิการไว้ในระหว่างจิต ประคองไว้ซึ่งความเพียร ปักเสียซึ่ง
ทวารทั้ง ๖ ตั้งไว้ซึ่งสติ พึงยังความยินดีให้เก็ทว่า จะยิงก็เลศเสียด้วย
ลูกศรคือปัญญา

๒. เจริญสติปัญญา พยายามตักจิตที่คกให้ตรง

๓. พิจารณาร่างกายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไข้ตัวตน

๔. ตั้งใจไว้ในอารมณ์ หมั่นพิจารณาทุกเช้าทุกเย็น คุงภาสิตที่
พระสาริบุตรกล่าวไว้ว่า อันนายขมังธนูยอมหักยิงธนูทุกเช้าเย็น เมื่อไม่
เว้นการหักยิงก็จะไต่ขั้วธนูเข้าฉนั้นโต แม้พระพุทธรูปก็เป็นฉนั้นนั้น ย่อมทำ
การฝึกหัดกาย ไม่ท้อคหุระเสีย ก็จะได้บรรลุพระอรหัตต์

พระเจ้ามีลันทศรส์ว่า ชอบแล้ว

ต้นฉบับขบเพียงนี้

